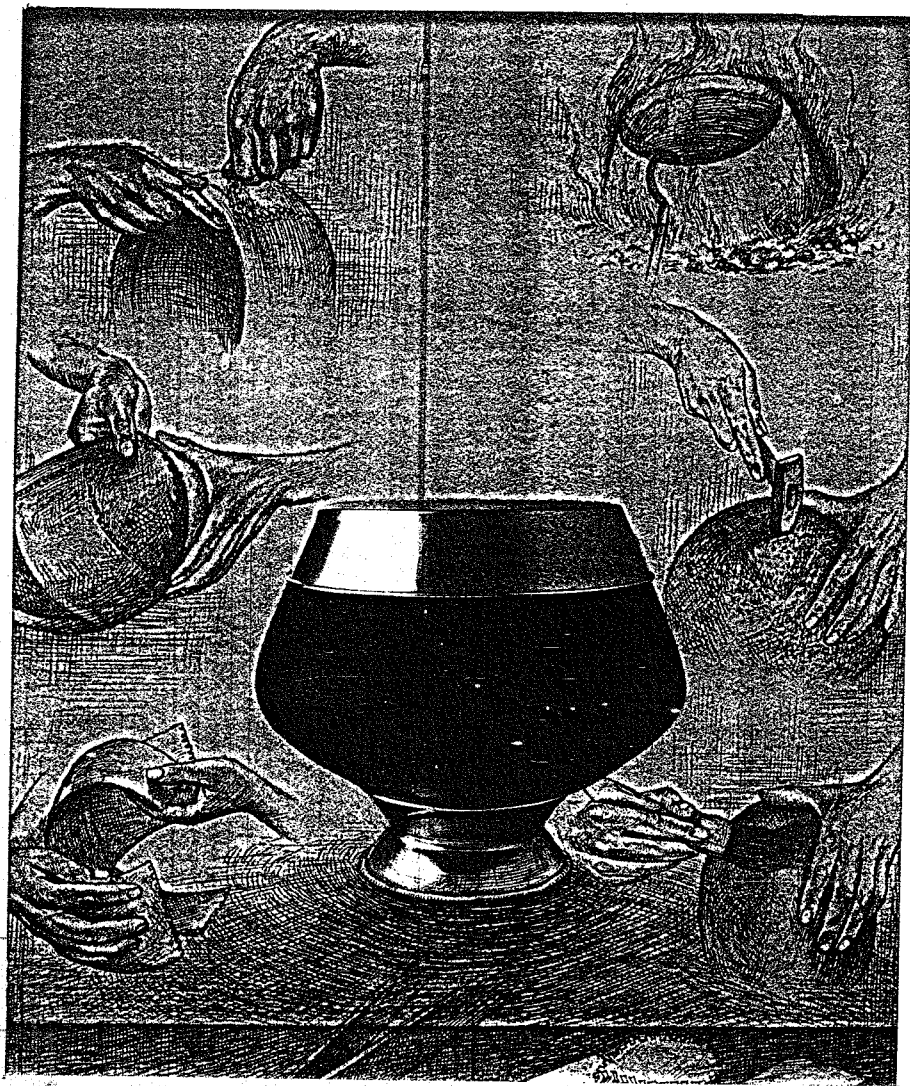

หัตถกรรมไทย

ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน

ศึกษากรณี : การทำบาตรพระ

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ จุฑะวิภาต
สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2542

หัตถกรรมไทย
ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน

ศึกษากรณี : การทำบาตรพระ

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ อุทะวิภาต

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในปีพุทธศักราช 2520 ข้าพเจ้าได้รับพระมหากรุณาธิคุณสถาปนา
อิสริยยศเป็นสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ได้ก่อตั้งเงินทุนเป็นการเฉลิมฉลอง กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำนุบำรุงส่งเสริม
การศึกษาและวิจัยความที่เกี่ยข้องกับอารยธรรมของชนชาติไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย
โดยถือว่านอกจากศิลปวัฒนธรรม เทคโนโลยีและวิชาการที่เรียนรู้กันตามสากลนิยมแล้ว
ยังมีอีกคุณค่าความที่คนไทยเป็นผู้สร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนขึ้นมา สมควรที่เราจะสนใจศึกษา
ให้เข้าอย่างถ่องแท้ กิจกรรมของกองทุนเท่าที่ผ่านมามีอยู่หลายอย่าง เช่นได้จัดปาฐกถา
เสวนา เรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิสาขาต่าง ๆ มาเป็นพนักเสด็จ และได้ขออนุญาตท่านผู้เสด็จ
ปาฐกถาพิมพ์ปาฐกถาเผยแพร่วิชาการให้แพร่หลายยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังให้ทุนส่งเสริม
การวิจัยอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า โดยมีคณะกรรมการและผู้ทรงคุณวุฒิ
ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้คัดเลือก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าหนังสือทุกเล่มที่จัดพิมพ์
ขึ้นจะมีประโยชน์ในการอ้างอิงค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ของผู้อ่านสืบต่อไป

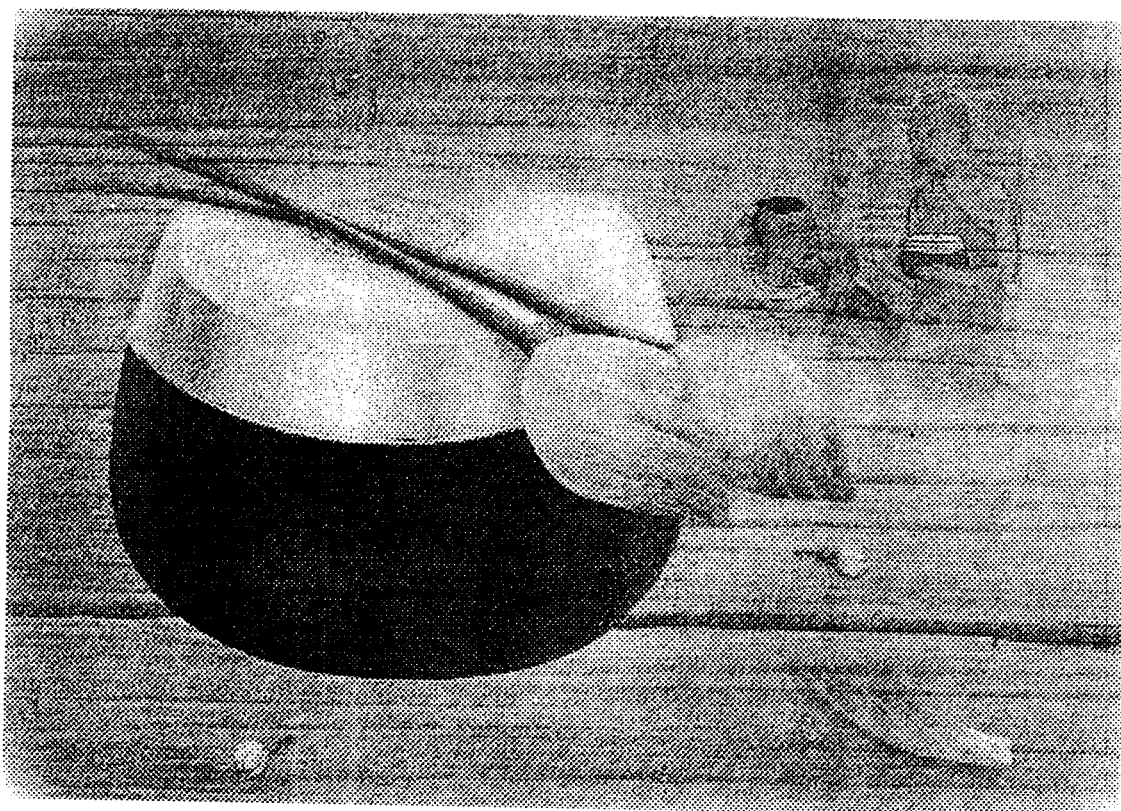
กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง หัตถกรรมไทย: ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน ศึกษากรณี การทำบาตรพระ การปั้นหล่อพระ การทำขลุ่ย การทำของเล่นด้วยไม้ระกำ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงิน ทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ปีงบประมาณ 2535 นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น

เนื่องจากความซับซ้อนและความหลากหลายของเรื่องราวและข้อมูลรายงานการวิจัยเรื่อง หัตถกรรมไทย จึงจัดทำเป็นสี่เรื่องย่อย ทุกเล่มเป็นอิสระแต่เป็นหัตถกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในเขต กรุงเทพฯ และธนบุรี ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม ถือเป็นการบันทึกเหตุการณ์ความเป็นอยู่ ของผู้ผลิตซึ่งมีสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

งานวิจัยที่สำเร็จด้วยดีจากความช่วยเหลือจากพระราชมารดา (ประยูร ธรรมจิตโต) ปท.9 วัดประยูร- วงศาวาส อาจารย์ยุรรัตน์ ยุราพันธุ์ อาจารย์นิจ นิญธีระนันท์ อาจารย์เจตโณม ส.จันทราทิพย์ อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมานเหมินทร์ รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ ศาสตราจารย์สุสดี ทิพทัส สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ คุณธรรมรัตน์ ธรรมรงค์รัตน์ และที่สำคัญคือ ช่างนิรนามหลาย ท่านที่เป็น “ครู” ยินดีถ่ายทอดความรู้เชิงช่าง อย่างไม่ปิดบังนับเป็นความกรุณาอย่างที่สุด อันเป็นผลให้ ได้รับรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษแห่งชาวสยาม ผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

รองศาสตราจารย์ วัฒนะ จูทะวิภาต

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ขอบเขตการวิจัย	2
วิธีดำเนินการวิจัย	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
บทที่ 2 บาดร	3
กำเนิดของบาดร	3
บาดร:รูปทรงและขนาด	8
รูปทรงของบาดรกับความเชื่อ	10
พุทธบัญญัติเกี่ยวกับบาดร	10
การครอบครองบาดร	11
การนำบาดรออกบิณฑบาต	11
การใช้และดูแลรักษาบาดร	14
ส่วนประกอบของบาดร	14
ประโยชน์ของบาดร	16
พระพุทธรูปทรงบาดร	16
บาดรกับสังคมไทย	24
บทที่ 3 ชุมชนบ้านบาดร	26
กำเนิดชุมชนบ้านบาดร	26
สภาพชุมชนบ้านบาดรในอดีต	28
ช่างบาดรตระกูล “สุทดิศ”	30
การถ่ายทอดการทำบาดรของชุมชนบ้านบาดรและพิธีไหว้ครู	31
บทที่ 4 การทำบาดรของชุมชนบ้านบาดร	36
เครื่องมือที่ใช้ในการทำบาดร	38
การทำบาดร	43

บทที่ 5	ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ	73
	ชุมชนบ้านบาตรในปัจจุบัน	73
	การเสื่อมสูญของหัตถกรรมการทำบาตร	74
	ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตร	75
	ข้อเสนอแนะ การอนุรักษ์และสืบทอดการทำบาตร	76
	บรรณานุกรม	77

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

กรุงเทพมหานครหรือเมืองบางกอกในอดีตนั้นเดิมเป็นเมืองเล็ก ๆ มีชุมชนอาชีพต่าง ๆ เป็นแหล่งผลิตปัจจัยสำคัญในการครองชีพอยู่ทั่วไปตั้งแต่ชุมชนชาวสวน ชาวนา จนถึงชุมชนช่างหรือหมู่บ้านหัตถกรรมต่าง ๆ อยู่หลายหมู่บ้าน ซึ่งยังปรากฏชื่อหมู่บ้านที่บ่งบอกประเภทของหัตถกรรมประจำหมู่บ้านสืบมาจนทุกวันนี้ เช่น บ้านบาตร บ้านดอกไม้ บ้านพานถม บ้านตีทอง บ้านหม้อ บ้านนางเลิ้ง บ้านช่างหล่อ บ้านบุ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้ ในปัจจุบันเหลือเพียงชื่อเสียงเป็นส่วนใหญ่นิไม่มีการทำงานหัตถกรรมตามชื่อของหมู่บ้านแล้ว จะยังมีการทำหัตถกรรมหรือประกอบอาชีพตามชื่อของหมู่บ้านเพียงไม่กี่แห่ง เช่น บ้านบาตร บ้านช่างหล่อ โดยเฉพาะบ้านบาตรซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่กลางเมืองล้อมรอบด้วยสิ่งก่อสร้างและวิถีชีวิตสมัยใหม่นั้น มีเพียงสองสามครอบครัวที่ยังคงอาชีพทำบาตรที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในขณะที่หลายหมู่บ้านอื่นไม่มีการประกอบอาชีพดังกล่าวแล้ว ยังคงเหลือเพียงชื่อหมู่บ้านเท่านั้น หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นภูมิหลังของชุมชนบางกอกในอดีตได้ดี แต่ด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมู่บ้านหัตถกรรมเหล่านี้จึงต้องปรับตัวให้เข้ากับความเป็นไปของสังคม มิฉะนั้นจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้

บ้านบาตรเป็นหมู่บ้านกลางเมืองที่ยังคงอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม แม้จะเหลือเพียงไม่กี่ครอบครัวก็ตาม ครอบครัวของนายสุเทพ สุทิตส์ ช่างทำบาตรของบ้านบาตรเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร เป็นครอบครัวช่างบาตรรุ่นที่ 4 ที่สืบทอดมาจากปู่ในรัชกาลที่ 5 และยังประกอบทำบาตรเลี้ยงครอบครัวอยู่จนทุกวันนี้ นับเป็นช่างหัตถกรรมเก่าแก่ของชุมชนบ้านบาตรที่ยังสามารถทนกระแสสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรมได้อย่างน่าสนใจยิ่ง

เรื่องราวการทำบาตรของบ้านบาตรจึงควรที่จะได้นำมาศึกษา เพื่อที่จะได้อนุรักษงานหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยประเภทนี้มิให้สูญหายไปตามกระแสความเปลี่ยนแปลงที่ล้อมรอบอยู่รอบด้าน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาความเป็นมาของช่างบาตร ชุมชนบ้านบาตรตลอดจนประเพณี คติความเชื่อของช่าง
2. ศึกษากระบวนการสร้างสรรค์งานบาตรในด้านวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ รูปแบบและกระบวนการผลิต
3. ศึกษาวิธีการถ่ายทอดความรู้เชิงช่าง และบทบาทของช่างบาตรในปัจจุบัน
4. ศึกษาแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดฝีมือช่างบาตรชุมชนบ้านบาตร ตลอดจน

ข้อเสนอแนะในการประยุกต์ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยงานศิลปหัตถกรรมทำบาตร ของชุมชนบ้านบาตร แขวงลำราญราษฎร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับความเป็นมาของบาตร
2. สัมภาษณ์ชุมชนบ้านบาตร แขวงลำราญราษฎร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
3. สัมภาษณ์ช่างบาตรที่ยังคงประกอบอาชีพการทำบาตรอยู่
4. บันทึกภาพขั้นตอนและวิธีการสร้างสรรค์ผลงานศิลปหัตถกรรมประเภทบาตร อย่างละเอียดทุกขั้นตอน
5. วิเคราะห์ความเป็นมาของช่างบาตรชุมชนบ้านบาตร และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของช่างบาตรจากอดีตถึงปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้หลักฐานข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา บทบาท ตลอดจนผลงานของช่างบาตร ชุมชนบ้านบาตร อันจะทำให้บุคคลรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษา เพื่อร่วมกันสืบทอดและดำรงรักษาไว้ซึ่งศิลปหัตถกรรมพื้นฐาน
2. ได้ข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์ สืบทอด ตลอดจนพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมที่มีค่ายิ่งของไทย ให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันและอนาคต

บทที่ 2

บาตร

กำเนิดของบาตร

บาตร หรือ บาตรพระ ตรงกับภาษาบาลี “ปตต์” (วิทย์ พิณคันเงิน, 2508: 56) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Arms bowl (ปิ่น มุทุกันต์, 2505: 281) บาตรหมายถึง

- ภาชนะสำหรับอาหารของนักบวช (มหาวิรวงศ์, 2515: 15)
- ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 78)
- ภาชนะของนักบวชสำหรับรับอาหาร เป็นอย่างหนึ่งในบริวาร 8 ของภิกษุ (พระเทพเวที

2532: 136)

- ภาชนะใส่อาหารของภิกษุ ถือเป็นบริวารที่จำเป็นอย่างหนึ่งใน 8 อย่างของภิกษุ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุมีบาตรประจำตัวได้องค์ละ 1 ใบ ถ้ามีบาตรใหม่เพิ่มขึ้นถือเป็นอติเรกบาตรจะเก็บไว้ได้ไม่เกิน 10 วัน ต้องสละไป ภิกษุจะต้องเปลี่ยนบาตรใหม่เมื่อบาตรเดิมมีรอยร้าวไม่ว่าแห่งเดียวหรือหลายแห่งรวมกันแล้วยาวถึง 10 นิ้ว หรือมีรอยทะลุจนเมล็ดข้าวสุกลอดมาได้ พระพุทธบัญญัติได้กำหนดให้ภิกษุใช้บาตรได้เฉพาะที่ทำจากเหล็กหรือดินเผาเท่านั้น ทำด้วยวัตถุอย่างอื่นใช้ไม่ได้ (อุทัย สินธุสาร, 2515 : 2333)

- ภาชนะสำหรับใส่อาหารของภิกษุ บาตรเป็นบริวารของภิกษุ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุมีไว้รูปละ 1 ใบ หากมีบาตรใหม่เพิ่มขึ้นถือเป็นอติเรกบาตร (ไม่ใช่บาตรประจำตัว) จะเก็บไว้ได้เพียงเกิน 10 วัน ต้องสละไป พระพุทธบัญญัติให้พระใช้บาตรที่ทำด้วยวัตถุ 2 อย่างคือ เหล็กกับดินเผา บาตรที่ทำด้วยอย่างอื่นใช้ไม่ได้ พระจะต้องเปลี่ยนบาตรใหม่เมื่อบาตรเดิมมีรอยร้าวไม่ว่าแห่งเดียวหรือหลายแห่งรวมกันแล้วยาวถึง 10 นิ้ว หรือรอยทะลุจนเมล็ดข้าวสุกลอดออกมาได้ (เปลื้อง ณ นคร, 2518: 41)

สรุป บาตรหมายถึงภาชนะสำหรับใส่อาหารของนักบวชเวลาออกบิณฑบาต

จากหลักฐานที่ค้นได้นั้นสันนิษฐานว่าบาตรมีมาก่อนสมัยพุทธกาล (ราชบัณฑิตยสถาน, 10263) บาตรได้มีใช้กันอยู่ก่อนแล้วในศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือมีบุคคลกลุ่มหนึ่งได้สละจากเพศ มรवासออกมาบวชบำเพ็ญพรต เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นตามความเชื่อของศาสนา ได้แก่ โฆกะชะ มรवासที่ออกมาบวชบำเพ็ญพรตเรียกว่า สันยาसी สันยาसीเหล่านี้ได้ประพฤติปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดทำให้ พราหมณ์ มรवासที่พบเห็นเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงได้ถวายอาหารให้แก่สันยาसी บาตรของสันยาसी ทำจากผลน้ำเต้าแห้งเอาเนื้อออกจนเกลี้ยง, เมล็ดมะพร้าวหิมพานต์ขนาดใหญ่ที่แห้งเอาเมล็ดในออก, ดินเผา, กะโหลกผี อาหารที่ถวายต้องเป็นของสดที่ยังไม่ปรุง เป็นอาหารที่จะรับประทานได้ทันทียกเว้น ผลไม้ เนื่องจากมีความเชื่อว่าพราหมณ์มรवासเป็นผู้ที่ไม่บริสุทธิ์ จึงไม่สมควรที่จะปรุงอาหารสำเร็จรูป ใด ๆ ถวายแก่สันยาसी สันยาसीจึงต้องปรุงอาหารรับประทานเอง จนกลายเป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมา ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลถึงปัจจุบัน ลักษณะบาตรของสันยาसीเท่าที่พบในปัจจุบันไม่ได้ทำด้วยเหล็ก อย่างบาตรในศาสนาพุทธแต่ทำจากผลน้ำเต้า โดยตัดก้านออกและใช้เชือกร้อยเป็นห่วงสำหรับใช้ถือหรือ หิ้ว หรืออาจจะคล้องที่บ่า ส่วนภาชนะที่ใช้หุงต้มอาหารจะใช้หม้อทองเหลือง หม้อทองเหลืองมีลักษณะ ก้นกลม ปลาย ส่วนคอสอบ ปากบานได้สัดส่วน หม้อทองเหลืองนี้สันยาसीจะต้องถือติดตัวไปพร้อมกับบาตร น้ำเต้าเสมอ (ประสาร ทองภักดี, 2529: 3)

สำหรับบาตรในพุทธศาสนา จากหนังสือปฐมสมโพธิกถาได้กล่าวว่า พระพุทธองค์เมื่อออก มหาภิเนษกรรมณ์ (ออกผนวช) ได้รับการถวายบริขารทั้ง 8 ซึ่งมีบาตรรวมอยู่ด้วย จากท้าวขมฤการ- มหาพรหม บาตรที่ได้รับนี้ทำด้วยดิน นับเป็นบาตรในแรกที่มีการกล่าวถึงในพุทธประวัติ

“ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง มีนามขมฤการมหาพรหมเป็นสหายกับ พระโพธิสัตว์ ครั้นเสวยพระชาติเป็นโชติปาละมานพกาลเมื่อศาสนาพระพุทธกัลสปล สัมมาสัมพุทธเจ้านั้น อันมิตรธรรมมิได้บาราศประมาณถึงพุทธันดรหนึ่ง พึง ดักเตือนให้ทราบเหตุว่าสหายแห่งอาตมาออกสู่ภิเนษกรรมณ์ในวันนี้ จึงนำเอา บริขารทั้ง ๘ อันเป็นทิพย์มี ไตร จีวร เป็นต้น แต่ไม่กล้าพาพฤกษในพรหมโลก” (ปรมาณุชิตินิโรธ, ๒๕๓๐: ๖๔)

พระพุทธองค์ก็ได้ทรงใช้บาตรนั้นบิณฑบาตตลอดมาจนกระทั่งในตอนเช้าของวันที่จะได้ตรัสรู้ นั้นนาง สุชาดา ธิดาของเศรษฐีเสนกภูมิ ปฐาตมาจะทำการบวงสรวงเทวดา จึงหุงข้าวมธุปายาส คือข้าวสุก หุงด้วยน้ำนมโคล้วน เสร็จแล้วก็จัดอาหารในถาดทองนำไปที่โพธิพฤกษ์ต้นไม้ที่พระพุทธองค์ประทับนั่ง และได้ตรัสรู้ นางสุชาดาเห็นพระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ คิดว่าเป็นเทวดาจึงนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย ในเวลานั้นบาตรของพระพุทธองค์บังเอิญอันตรธานหาย พระองค์จึงทรงรับข้าวมธุปายาสนั้นทั้งถาดด้วย พระหัตถ์ แล้วทอดพระเนตรมองดูนางสุชาดา นางสุชาดาทราบพระอาการจึงทูลถวายทั้งถาดแล้วกลับไป

พุทธองค์ทรงถือถาดข้าวมธุปายาสเสด็จไปสู่ท่าน้ำแม่น้ำเนรัญชรา ทรงแล้วฉันข้าวมธุปายาส เมื่อฉันเสร็จแล้วทรงลอยถาดลงในแม่น้ำ (ประสาร ทองภักดี, 2529, 4)

ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว จึงได้ยังเกิดบาตรใบที่สอง ทำด้วยหินสีเขียว ซึ่งเกิดจากการประสานบาตร 4 ใบที่ได้จากการถวายของท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 กล่าวคือ เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ประทับอยู่ที่ใต้โพธิพฤกษ์ 7 วัน หลังจากนั้นได้เสด็จไปประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ในที่ต่าง ๆ อีกแห่งละ 7 วัน และในขณะที่ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่ต้นไม้เกด หรือราชายตนะ สมัยนั้นมีพานิช 2 คน ชื่อตปฺสสะและภัลลิกะ เดินทางจากอุกกกลชนบทถึงที่นั่นได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ภายใต้ต้นไม้นั้น จึงนำข้าวสัตตมุง ข้าวสัตตุดูก่อนเข้าไปถวาย แต่ในขณะนั้นพระพุทธองค์ไม่มีบาตรเพราะหายเสียแต่คราวทรงรับข้าวปายาสของนางสุชาดาแล้ว ทรงดำริว่าพระตถาคตเจ้าท่านไม่ทรงรับบาตรด้วยพระหัตถ์ จัดทำโชนหนอ? ท้าวจาตุมหาราช 4 องค์ทรงทราบพุทธดำริแล้วต่างนำบาตรศิลาองค์ละใบเข้าไปถวาย ทรงรับและอธิษฐานเข้าเป็นใบเดียวกัน ทรงรับข้าวสัตตุดูก่อน 2 ชนิดของพานิชด้วยบาตรนั้น (ประสาร ทองภักดี, 2529, 4) ดังในพุทธประวัติ

“ในกาลนั้น ยังมีพานิชทั้งสองพี่น้อง มีนามตปฺสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ พาหังหมู่เกวียนอันบรรทุกสินค้า ๕๐๐ เล่มมาโดยมรรคาอันไกลปรารถนาจะไปค้าขาย ณ อุกกกลชนบทในมัชฌิมประเทศ มาถึงที่ใกล้พนมสนทอันนั้น ยังมีเทพยดาองค์หนึ่งเป็นญาติสาโลหิตแห่งพานิชทั้งสองแต่ในกาลก่อน มาบังเกิดในทิพย์พิมานประดิษฐานบนรุกขชาติต้นหนึ่ง ซึ่งมีในที่ใกล้หนทางอันนั้น ครั้นเห็นพานิชทั้งสองมากับหมู่เกวียน ๕๐๐ จึงดำริว่า พานิชทั้งสองนี้เป็นญาติของอาตมาแต่กาลบุเรพ พวกนี้หลงอยู่ในสงสารวัฏจะรู้เหตุซึ่งพุทธอุปาทกก็เพราะอาตมา จะได้บรรลुพระพุทธสรณาคมนี่ในครานี้จึงกระทำด้วยอาณูภาพให้กองเกวียนทั้งหลายนั้น ผัดผ่นกลับไปมิได้นิ่งนอนใจในที่เดียว ชนทั้งปวงติดอนโคซึ่งเทียมเกวียน ก็มิอาจชักลากไปให้ไหวได้ ต่างคนก็ตกใจกระทำพละกรรม บวงสรวงแก่เทพยดาอันรักษาทาง และเทพยดาเจ้าองค์นั้น จึงแสดงกายให้ปรากฏแล้วจึงยกหัตถ์ชี้บอกแก่พานิชทั้งสองว่า ดูก่อนท่านผู้คนฤๅษี บัดนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสแก่พระบรมมาภิเษกสมโพธิใหม่ เสด็จอาศัยสถิตอยู่ ณ ราชยตนะรุกขมูล ตรงนั้น ท่านจงไปสู่สำนักพระโลกุตมาจารย์กระทำนโมสักการ แล้วจงถวายซึ่งข้าวสัตตุดูก่อนสัตตมุงแก่องค์พระตถาคต จะมีผลประโยชน์แลสุขแก่ท่านสิ้นกาลนาน แล้วเทพยดานั้นก็อันตรธานมิได้ปรากฏ แลพานิชทั้งสองพี่น้องก็บังเกิดพิศวง ด้วยได้เห็นองค์เทพยดา ทั้งได้สดับปฐกถาแห่งพุทธอุปาทก ก็มีจิตประสาธโสมนัสยินดี แล้วเหลือบเลไปในทิศข้างโน้นข้างนี้ ก็เห็นองค์พระสัพพัญญูอันทรงนิสสนาการอยู่ ณ ภายใต้อันไม้เกดประกอบด้วยทิวตติงสมหานุรูปลักษณะ ๓๒ แลอสิตยานุพยชนะ ๔๐ ทิศ พระฉัพพรรณรังสีจรัสรุ่งเรืองจิโรภาสก็มีจิตยินดีหลากเลือนมโหสิศรัทธาปราโมทย์ จึงดำริว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดในโลกจริงเป็นแท้ บริบูรณ์ด้วยพระสรีรรูปอันงามยิ่งนักควรที่จะทศนา แล้วออกจากรถว่า เป็นลาภของเราอันประเสริฐ พลางนำเอาข้าว

สัตตุก้อน สัตตุมงตรงเข้าไปสู่ที่ใกล้พระศาสดาจารย์ถวายอภิวันทนาการแล้วนั่งในที่ควรข้างหนึ่ง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขออารณาทะพุดของคัจทรงพระอนุเคราะห์รับบิณฑบาตไทยทานของข้าพระพุทธเจ้า เพื่อจะให้ประโยชน์แลสุขแก่ข้าพาศิขทั้งสองสิ้นกาลนาน

ลำดับนั้น สมเด็จพระพิชิตมารจึงปริวิตกว่า บาตรของตถาคตกับมิได้มีแลเยี่ยงอย่างพระชินสีห์แต่ปางก่อนทรงรับบิณฑบาตด้วยพระหัตถ์มิบ้างหรือประการใด แลกาลบัดนี้ตถาคตจะรับซึ่งข้าวสัตตุก้อนสัตตุมงด้วยเหตุดังฤาพระสัพพัญญูทรงพระจินตนาดังนี้ด้วยเหตุอันใด? วิสัชนาว่า แท้จริงอันว่าบาตรอันฃฎิการมหาพรหมถวายนั้น อันตรธานแต่ในกาลเมื่อรับมรุปายาสแห่งนางสุชาดาทรงรับถาดปายาสเสวยแล้วนำไปลอยในกระแสน้ำเนรฤชราณที่ แต่ถาดนั้นก็จมลงไปอยู่ในพิภพแห่งพญากาฬนาคราชตั้งแต่วันนั้นมา ๔๙ วัน ก็มิได้เสวยพระกระยาหารสิ่งใด แต่ไม่มีอดโรยหิวโหยพระกำลัง มิได้ทรงอยากซึ่งอันมปนาหารพระอาการเป็นปรกติอยู่มิได้ทุพพลภาพ แลซึ่งพระพุทธรอาภคจะรับบิณฑบาตของสองพาศิขพี่น้องนั้น เพราะพระการุญจิตจะอนุเคราะห์แก่ชนทั้งสองจึงทรงพระปริวิตกดังนี้ ณ กาลนั้นจึงท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ทราบในพระพุทธรธัธยาคัย ก็นำเอาบาตรอันล้นแล้วด้วยศิลา มีพรรณดังสีแก้วเขียวทั้ง ๔ บาตรมาทั้ง ๔ ทิศ ๆ ละองค์ น้อมเข้ากราบทูลถวายให้ทรงรับซึ่งข้าวสัตตุด้วยบาตรทิพยทั้ง ๔ สมเด็จพระชินสีห์ก็ทรงรับทั้ง ๔ บาตร เพื่อจะรักษาปสาทศรัทธาแห่งท้าวจตุมาหาราชทั้ง ๔ พระองค์ใช้จะทรงรับด้วยมหิจจภาคเจตนานั้นหามิได้ จึงทรงพระอธิษฐานประสานบาตรทั้ง ๔ เข้าเป็นบาตรเดียวแล้ว ก็ทรงรับข้าวสัตตุด้วยบาตรนั้น ทรงกระทำภักทิจ กาลเมื่อเสวยเสร็จแล้ว ตปุสสะภักทิกพาศิขทั้งสองจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาคเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองนี้ถึงซึ่งพระบรมครูเป็นที่พึ่ง ถึงซึ่งพระธรรมเป็นที่พึ่ง และพระพุทธรองคัจทรงทราบว่ ข้าพระบาททั้งสองนี้เป็นอุบาสกในพระพุทธรศาสนาตั้งแต่กาลวันนี้เป็นต้น" (ปรมาณุชิตชิโนรส, 2530: 108-109)

บาตรใบที่สาม ที่ได้กล่าวถึงคือ บาตรที่นำจากปุมไม้จันทน์แดง ซึ่งเศรษฐีผู้หนึ่งในกรุงราชคฤห์ ได้ทำขึ้นและได้แขวนไว้บนไม้ไผ่ต่อ ๆ กันสูง 60 ศอก เพื่อพิสูจนัความเป็นพระอรหันต์ว่ามีอยู่ในโลก พระบิดนโกลการทวาชเถรได้แสดงปาฏิหาริย์เนาะขึ้นไปนำบาตรลงมา ดังในพุทธรประวัติ

"ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่กรุงราชคฤห์อีกเล่าเสด็จสถิต ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร และในกาลครั้งนั้น ยังมีเศรษฐี ผู้หนึ่งอยู่ ณ เมืองราชคฤห์ แลเศรษฐีนั้นลงเล่นน้ำในคงคา จึงให้ซึ่งชายเป็นร้วล้อมในท่าที่ตนจะอาบน้ำนั้น เพื่อจะป้องกันอันตรายต่าง ๆ ขณะนั้นได้มีไม้จันทน์แดงต้นหนึ่งบังเกิดอยู่ใกล้ฝั่งข้างเหนือ น้ำเขาะรากก็โค่นลงล่องลงมาตามกระแสน้ำเชี่ยวกระทบซึ่งศิลาก็กหักทำลายเป็นท่อนน้อยใหญ่ กระจัดกระจายออกเป็นหลายท่อน แลท่อนหนึ่งนั้นเป็นปุมแตกออกมีประมาณเท่าทะนุน กระทบเสียดสีกับศิลากันเกลี้ยงกลมเป็นอันดี มีตะไคร่น้ำหุ้มห่อโดยรอบไหลลงมาข้องอยู่

กับชายซึ่งชิ่งกันในที่นั้น เศรษฐีได้ทัศนากการจึงถามชนบริษัทของตนว่านั่นคือสิ่ง
อันใด? ได้ฟังว่าเป็นปุมไม้จึงได้นำเอาขึ้นมา แล้วจึงให้คนใช้เอาพราดากเข้าดูก็รู้ว่า
เป็นจันทน์แดงมีสีอันสูงสุดเป็นวิเศษหาค่ามิได้ แลเศรษฐีนั้นอยู่ในท่ามกลางไม่เป็น
สัมมาทฐิและมีจิตาธิฐิ ดำริว่าจันทน์แดงของอาตมามีอยู่ในเรือนมีราคามาก ดัง
อาตมะปริวิตก อาตมะจะกระทำเป็นวัตถุสิ่งใด จึงดำริสืบไปว่าชนทั้งหลายต่าง ๆ
กล่าวอวดตนเป็นอันมากกว่าข้าเป็นพระอรหันต์ในโลก อาตมะมิได้รู้ว่าผู้ใดเป็นพระ
อรหันต์โดยแท้ ควรอาตมะจะให้สิ่งซึ่งปุมจันทน์แดงนี้ด้วยภมร เป็นรูปบาตร
แล้วจะปักไม้ไผ่ต่อ ๆ กันขึ้นไปให้สูง ๖๐ ศอก จะเอาบาตรนี้ขึ้นไว้บนอากาศ
ถ้าผู้ใดเหาะมาเอาบาตรไปได้ จึงเชื่อถือว่าผู้นั้นเป็นองค์พระอรหันต์แท้ แลอาตมะ
กับทั้งบุตรภริยาก็จึงถึงซึ่งบุคคลผู้นั้นเป็นที่พำนักตราบเท่าสิ้นชีวิตเมื่อคิดดังนี้แล้ว
ก็ให้สิ่งจันทน์แดงนั้นเป็นบาตร แล้วกระทำตามความดำริแห่งตนนั้น แลให้ร้อง
ป่าวประกาศว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ ผู้นั้นจึงเหาะมาโดยอากาศแล้วจงเอา
บาตรนี้ไป เราให้เป็นสิทธิ ครั้นนั้นครุฑทั้ง ๖ มีบุรณกัศสปเป็นอาทิ จึงว่ามาแก่เศรษฐี
ว่า บาตรนี้สมควรแก่เราท่าน จงให้เราเถิด เศรษฐีก็มีได้ให้กล่าวเหมือนคำดุจ
ประกาศนั้น ครั้นถึงวันเป็นคำรบ ๖ จึง นิคัณฐนาฏบุตรก็ใช้ศิษย์ว่าแก่เศรษฐีว่า
บาตรนี้สมควรแก่อาจารย์ของเรา ท่านอย่า ให้ต้องกระทำฤทธิเหาะมาโดยอากาศ
เหตุบาตรอันเป็นวัตถุหนึ่งเท่านั้นเลย จงให้บาตรแก่อาจารย์เราโดยเคารพเถิด
เศรษฐีก็มีได้ให้กล่าวดุจคำก่อนนั้น ภายหลังนิคัณฐนาฏบุตรจึงมาด้วยตนเอง แล้ว
สั่งศิษย์ไว้ว่า ถ้าเรายกมือยกเท้า ทำท่าจะเหาะท่านจงเข้ายุดมือยุดเท้าเราไว้
แล้วกล่าวห้ามปรามว่า ไฉนพระอาจารย์จึงกระทำดังนี้ อย่ามาสำแดงพระอรหันต์
คุณอันเป็นของกำบังแก่มหาชนเพราะเหตุด้วยบาตรในนี้มิบังควร เมื่อสั่งสัญญาแก่
ศิษย์ดังนี้แล้ว ก็ไปกล่าวแก่เศรษฐีขอเอาบาตร เศรษฐีไม่ให้กล่าวดุจนหลัง นิคัณฐ
นาฏบุตรก็ยกมือเท้าตั้งท่าจะเหาะ ศิษย์ทั้งหลายก็ยุดไว้แล้วกล่าวห้ามปรามดุจ
สัญญากันไว้ นั้น นาฏบุตรกล่าวแก่เศรษฐีว่า เราจะเหาะขึ้นไปเอาบาตร ศิษย์
ทั้งปวงยุดไว้ไม่ให้เราเหาะจงให้บาตรแก่เราเถิด เศรษฐีก็ไม่ให้กล่าวยืนคำอยู่ดังนั้น
แต่พวกเดียรถีย์ไปพากเพียรจนล่วงไปถึง ๖ วัน ก็ไม่ได้ซึ่งบาตรสมปรารถนาถึงวัน
เป็นคำรบ ๗ จึงพระโมคคัลลนกับพระปิณโฑลภารทวาชเถรเข้าไปบิณฑบาตใน
เมืองราชคฤห์ ไปหยุดยืนคูลุมจีวรอยู่บนหลังแผ่นพื้นศิลาอันใหญ่แห่งหนึ่ง ได้ยินคำ
นักเลงทั้งหลายทั้งหลายเจรจาแก่กันว่า ดูกรชาวเรา เหล่าครุฑทั้ง ๖ แต่กล่าวอวดอ้าง
ว่าตนเป็นพระอรหันต์ แต่เศรษฐีเอาบาตรจันทน์ขึ้นแขวนไว้ กล่าวว่าผู้ใดเป็น
อรหันต์จึงเหาะมาถือเอาบาตร จนถึง ๗ วันเข้าวันนี้แล้ว ใครสักคนหนึ่งซึ่งกล่าวตัว
เป็นพระอรหันต์จะเหาะมาในอากาศก็ไม่มี แลในวันนี้เราทั้งหลายพึงรู้ว่าไม่มีองค์
พระอรหันต์ในโลกเป็นแท้ พระมหาโมคคัลลนจึงกล่าวแก่พระปิณโฑลภาร-
ทวาชเถรว่า ดูกรอาวุโสภารทวาช ท่านได้ยินหรือไม่ ซึ่งถ้อยแห่งนักเลงเหล่านี้เจรจา
เหมือนดูดย้ายหินประมาทพระพุทธศาสนาไม่นับถือ แลตัวท่านก็มีฤทธิ์อำนาจ
มาก จงเหาะไปนำมาซึ่งบาตรนี้ให้จงได้ ดูกรอาวุโส โมคคัลลน ตัวท่านก็ได้ที่

เอตทัคคะเลิศฝ่ายอิทธิฤทธิ์ปรากฏ ท่านจงเหาะไปถือเอาซึ่งบาตร ผิวท่านมิได้
ปรารถนา อาตมาจึงจะไปถือเอาต่อภายหลัง ดูกรอาวุโสภารทวาช ท่านจงไปถือเอา
ซึ่งบาตรนั้นเถิด เมื่อพระโมคคัลลาน์อนุญาตขณะนั้นแล้ว พระบิดโทลภารทวาชเถร
ก็เข้าจุดธูปเทียนสมาบัติอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญา กระทำอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะ
ขึ้นไปบนอากาศสูงได้สามคาพยุด กับทั้งแผ่นพื้นศิลา อันใหญ่ซึ่งยืนเหยียบอยู่นั้น
ก็เลื่อนลอยขึ้นไปด้วยกันดุจปุยนุ่นปลิวขึ้นไปตามลม แล้วเหาะเวียนรอบราชคฤห์
อันมีประมาณกว้างได้ ๓ คาพยุดนั้น ชนทั้งหลายกลัวศิลาจะตกลงมาทับ ก็เอา
กระดังงาแครงสิ่งของต่าง ๆ ยกขึ้นปกป้องศีรษะแล้วต่างคนก็วิ่งหนีไปเร้นซ่อนอยู่
ในที่ทั้งหลายนั้น ครั้นถึงวันเป็นคารบ ๗ พระมหาเถระก็ทำลายหลังแผ่นศิลาออก
มาสีแดงกายให้ปรากฏเหาะลอยอยู่บนอากาศ มหาชนเห็นพระมหาเถระก็ร้องว่า
ข้าแต่พระบิดโทลภารทวาชะผู้เป็นเจ้าจงจับศิลาไว้ให้มัน อย่าให้หลุดตกลงมาทับ
ข้าพเจ้าทั้งปวงถึงพินาศฉิบหาย พระมหาเถระก็เอานิ้วเท้าคืบศิลาอันใหญ่แล้วขว้าง
ไปให้ตกลงอยู่ ณ ที่เดิมดังเก่าแต่ก่อน แล้วก็เหาะลอยอยู่ตรงเบื้องหลังคาเรือนของ
เศรษฐี เศรษฐีเห็นดังนั้นก็หมอบลงจนจรดถึงพื้น แล้วร้องอาราธนาว่าผู้เป็นเจ้าจง
ลงมาเถิด เมื่อพระมหาเถระลงมาจากอากาศ จึงนิมนต์ให้นั่งเหนืออาสน์แล้วให้น้ำ
เอาบาตรลงมาจากที่อันแขวนไว้ ใส่ลงซึ่งจตุมธุรสให้เต็มบาตรแล้วก็โน้มเข้าไป
ถวายแด่พระมหาเถระ พระมหาเถระรับเอาบาตรแล้วก็ปายหน้าไปสู่วิหาร ฝ่าย
ชนทั้งหลายที่ไปสู่ป่าแลไปสู่บ้านอื่นมิได้เห็นปาฏิหาริย์แห่งพระมหาเถระก็มา
ประชุมกันเป็นอันมาก แล้วก็พากันติดตามมาร้องว่า ผู้เป็นเจ้าจงสีแดงปาฏิหาริย์
ให้ข้าพเจ้าเห็นบ้าง พระมหาเถระสีแดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แล้วก็ไปสู่
พระวิหาร (ปรมาณุชิตชิโนรส, 2530:203-204)

บาตร: รูปทรงและขนาด

บาตรนั้นจัดเป็นภาชนะใช้สอยที่มีอายุมากกว่า 2,500 ปี เป็นภาชนะของนักบวชสำหรับรับ
อาหาร ซึ่งนักบวชก่อนพุทธกาลหรือนักบวชนอกพระพุทธศาสนา จะใช้วัตถุต่าง ๆ เป็นบาตร เช่น
ผลน้ำเต้าแห้ง เาเนื้อออกจนเกลี้ยง, เมล็ดมะม่วงหิมพานต์ขนาดใหญ่ที่แห้ง เาเมล็ดออก, ดินเผา,
กะโหลกหัวผี

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้บาตรได้ 2 ชนิด คือ บาตรที่ทำด้วยดินกับบาตรที่
ทำจากเหล็ก ขนาดของบาตรน่าจะมีขนาดลักษณะคล้ายกับกะโหลกน้ำเต้า กะโหลกผีหรือกะโหลกดิน
เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงห้ามมิให้นำของเหล่านี้มาใช้แทนบาตร สันนิษฐานว่า คงทรงกลัวว่าจะนำมา
ใช้ปะปนกัน และจากการศึกษาโบราณวัตถุจากภาพถ่ายพระพุทธรูปศิลาในชมพูทวีปตอนเหนือ เห็นได้
ว่าขนาดของบาตรที่ภิกษุใช้นั้นมีขนาดเท่าขันน้ำที่เราถือ ขนาดจะไม่ใหญ่เหมือนบาตรในประเทศของเรา

เมื่อพิจารณาจากรูปทรงของบาตรในปัจจุบันจะเห็นว่ามีทรงกลมคล้าย “หม้อดิน” หรือที่เรียกว่า “หม้อทะนง” ซึ่งหากจะนับระยะเวลาการมีบาตรกับการวิวัฒนาการเครื่องมือเครื่องใช้ในยุคต่าง ๆ แล้ว นับว่าเป็นระยะเวลาที่สอดคล้องกัน แต่ทรงของบาตรในโบราณคงจะเป็นทรงกลมค่อนข้างแบน สันนิษฐานได้จากพุทธบัญญัติในข้อ “เสขยวัตร” ที่มีข้อห้ามพระภิกษุ “เสียบาตร” ด้วยเป็นกิริยาของคน หยาบคาย ดังนั้นหากบาตรมีรูปทรงอย่างปัจจุบัน ก็คงจะก้มเสียบไม่ถึงอย่างแน่นอน (วิทย์ พิณคันเงิน, 2508:114) พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับบาตรและขนาดของบาตรและอาหารภายในบาตรไว้ว่า

“อุทายี บางคราวเราฉันเต็มขอบบาตรก็มี ยิ่งกว่าก็มี หากว่าพวกสาวก
ของเราจะสักการะ เคารพ นบถือ บูชาแล้วอยู่พึงเรา ด้วยเข้าใจว่าเรามีอาหารน้อย
และสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อย สาวกของพวกเราผู้มีอาหารน้อยเพียงเท่า
โกสะ (จุในผลกระเพาะ) หนึ่งก็เพียงถึงนั้นก็มีเท่าเวฬุวะ (จุในผลมะตูม) หนึ่งก็มี
เพียงถึงนั้นก็มีที่ไหนเธอจะสักการะ เคารพ นบถือบูชาเราแล้วพึงเราเล่า”

หนังสือคัมภีร์วิวัฏฐคได้กล่าวถึงขนาดของบาตรว่ามี 3 ขนาด ได้แก่ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง
ขนาดเล็ก โดยกำหนดเอาความจุของข้าวสารเป็นหลัก กล่าวคือ

1. บาตรขนาดใหญ่ จุข้าวสารสุกแห่งข้าวสารกึ่งกาฬก
2. บาตรขนาดกลาง จุข้าวสารสุกแห่งข้าวสารนาฬินึ่ง
3. บาตรขนาดเล็ก จุข้าวสารสุกแห่งข้าวสารปัตถะหนึ่ง

ข้าวสารหนึ่งนาฬินึ่งเป็นข้าวสุกแจกคนกินได้ 5 คน

นิทานชาดกเรื่องเมทกเศรษฐีในอรรถกถาธรรมบท ตอนมลวรรค กล่าวว่า บาตรมี 3 ขนาด
เช่นเดียวกัน คือ

1. บาตรขนาดใหญ่ จุข้าวสารสุกกิน 10 คน
2. บาตรขนาดกลาง จุข้าวสารสุกกิน 5 คน
3. บาตรขนาดเล็ก จุข้าวสารสุกกิน 2 คนเหลือ แต่ 3 คน ไม่พอ

กรมพระวชิรญาณ ได้กล่าวว่าบาตรพระมี 3 ขนาด คือ

1. ขนาดใหญ่ จุอาหารกินได้ 10 คน
2. ขนาดกลาง จุอาหารกินได้ 5 คน
3. ขนาดเล็ก จุอาหารกินได้ 1 คน แต่อาหารจะเหลือ แต่ก็ไม่พอ 2 คนกิน

บาตรที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นบาตรขนาดกลาง

รูปทรงของบาตรกับความเชื่อ

ในการทำบาตรนั้น หากวัสดุที่ทำบาตรเป็นดินเผาก็เป็นเพียงดินเผาที่สุ่มรมผิวให้ดำเป็นมันเท่านั้น ส่วนบาตรเหล็กนั้นมีความเชื่อว่าจะต้องเป็นตะเข็บรอยต่อ 4 รอยนั้น มาจากแนวคิดและความเชื่อ 2 ข้อนี้ คือ

1. แนวคิดจากพุทธประวัติเมื่อครั้งทรงรับถวายบาตรจากท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ได้นำบาตร 4 ใบ มาถวายพระพุทธองค์ ได้ทรงอธิษฐานประธานบาตรทั้ง 4 ให้เป็นบาตรใบเดียวกัน
2. แนวคิดจากธรรมวินัย ว่ารอยต่อทั้ง 4 นั้น หมายถึงอริยสัจ 4 ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับบาตร

เมื่อบังเกิดมีพระพุทธศาสนาขึ้นในโลกและพระพุทธองค์ได้บัญญัติพระธรรมวินัย เพื่อให้พุทธสาวกถือปฏิบัติในส่วนหนึ่ง ได้ทรงบัญญัติเกี่ยวกับบาตร (วชิรญาณวโรรส, 2524 : 28) พอจะจำแนกไว้ดังนี้

1. บาตร เป็นหนึ่งในแปดของบริวาร ซึ่งประกอบด้วย ไตรจีวร (สังฆาฏิ 1 สบง 1 จีวร 1) บาตร ประคดเอว มีดโกน เข็มพร้อมด้วยกล่องและด้าย ผ้ากรองน้ำ (วิทย์ พิณคั่นงาม, 2518 : 56) ที่ผู้ขอบวชพึงมีในการบวช ดังคำอธิษฐานบริวารสำหรับภิกษุบวชใหม่ว่า “อิมี ปตุตฺ อธิฏฐามิ”
2. วัสดุที่ทำบาตร ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้บาตรที่ทำจากดินเผาสุ่มดำสนิท หรือบาตรที่ทำจากเหล็กเท่านั้น ห้ามใช้บาตรที่ทำจากวัตถุ 11 อย่าง ต่อไปนี้ทำบาตร ได้แก่

- บาตรทอง
- บาตรเงิน
- บาตรแก้วมณี
- บาตรแก้วไพฑูรย์
- บาตรแก้วผลึก
- บาตรแก้วหุง
- บาตรทองแดง
- บาตรทองเหลือง
- บาตรดีบุก
- บาตรสังกะสี
- บาตรไม้

การที่ได้ทรงบัญญัติห้ามบาตรทั้ง 11 อย่างนี้ พอสันนิษฐานได้ว่า บาตรสองชนิดแรก คือ บาตรทอง บาตรเงินนั้นน่าจะเป็นเพราะภิกษุเป็นผู้บวชสละแล้วซึ่งทรัพย์สินสมบัติ ย่อมไม่สมควรที่จะครอบครองบาตร 2 ชนิดนี้ ทั้งอาจทำให้เป็นสาเหตุของการจีปล้นจากโจรร้ายได้ ส่วนบาตรที่ทำจากแก้วทั้ง 4 ประการนั้น สันนิษฐานว่า แก้วดังกล่าวอาจแตกชำรุดได้ง่ายซึ่งไม่ทรงอนุญาตให้ใช้ ส่วนบาตรที่ทำจากโลหะอื่น ๆ อันได้แก่ ทองแดง สังกะสี ดีบุก ทองเหลือง รวมทั้งบาตรไม้นั้น เนื่องจากวัสดุเหล่านี้อาจทำปฏิกิริยากับอาหาร ก่อให้เกิดอาหารเป็นพิษซึ่งเป็นอันตรายเมื่อพระภิกษุฉัน จึงทรงบัญญัติห้ามไว้

นอกจากนี้แล้ว ยังทรงบัญญัติห้ามนำสิ่งอื่นมาใช้แทนบาตร เช่น กะทะดิน กะโหลกผี เพราะสิ่งเหล่านี้ดูแล้วเป็นการไม่สมควร

การครอบครองบาตร

ในพระวินัยบัญญัติว่า ภิกษุพึงมีบาตรไว้สำหรับตนได้เพียงใบเดียว ซึ่งเรียกว่าบาตรอธิฐาน (พระเทพเวที, 2532 :136) อันเป็นบาตรที่นำมาขอบวช หากภิกษุได้มีบาตรเกิน 1 ใบ ให้ถือบาตรใบนั้นเป็น “อติเรกบาตร” มีไว้ใช้เป็นสิทธิของตนไม่เกิน 10 วัน ต้องวิบัติ

การนำบาตรออกบิณฑบาต

เวลาภิกษุนำบาตรเพื่อออกไปบิณฑบาตต้องถือไว้ภายในจีวร ขณะจะรับอาหารจึงเอามือซ้ายยกชายจีวรขึ้นยื่นบาตรออกด้วยมือขวา ภิกษุที่ถูกต้องอยู่ในป่าต้องเดินทางไกลจึงต้องเอาบาตรเข้าถุงมีสายโยงคล้องจะงอยบาตเดินมาก่อน เมื่อจะเข้าบ้านหรือวัดจึงเอาบาตรออกจากถุง ถอดรองเท้าเอาไว้ในถุงเอง จีวรที่ถือมาห่มคลุม 2 ใบ แล้วถือบาตรในจีวรเข้าไปกลับออกมาแล้วจึงเปลื้องจีวร เอารองเท้าออกจากถุง เอาบาตรเข้าถุงใหม่ กลับไปเมื่อการห่อผ้ากลายเป็นแหวกทางหน้าอก บาตรก็ต้องเอาออกทางนั้น ภิกษุบางพวกใช้บาตรเข้าถุงคล้องจะงอยบาตรับภัตตาหาร

การใช้บาตรเพื่อบิณฑบาตพระภิกษุสะพายบาตรออกเที่ยวบิณฑบาต แต่ขณะเดินทางมักใช้จีวรปิดบาตรไว้ ครั้นถึงที่ ๆ ทายก ทายิกา จะใส่บาตร จึงแหวกผ้าจีวรและเปิดฝาบาตรออก เพื่อรับอาหารหรือเครื่องไทยทานที่ทายก ทายิกาถวาย

พระภิกษุอุ้มบาตรออกเที่ยวบิณฑบาต มีเฉพาะตัวบาตรและฝาบาตรเท่านั้น ใช้มือทั้ง 2 ข้างอุ้มบาตร แต่บางครั้งก็ใช้จีวรปิดบาตรพอถึงเวลาจะรับอาหารจาก ทายก ทายิกา จึงแหวก จีวรและฝาบาตรออกรับอาหารบิณฑบาต

ศูนย์ข้อมูลสถาบันไทยศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระภิกษุออกเที่ยวบิณฑบาต ขณะรับอาหารจะเปิดฝาบาตรออกโดยใช้
มือขวาเปิดฝาบาตร ตามองในบาตร โดยสำรวจมกายทุกส่วน เพื่อเป็นที่ตั้ง
แห่งศรัทธาของชาวบ้านผู้นับถือพระพุทธศาสนา

การใช้และดูแลรักษาบาตร

การใช้และดูแลรักษาบาตร โดยพระพุทธองค์ทรงบัญญัติดังนี้ (อ.ป.,ม.ป.ป. 326-327)

- **การใช้** ให้ภิกษุใช้บาตรเป็นภาชนะใส่อาหาร ห้ามใส่บาตรต่างกระโถน คือ ห้ามทั้ง ก้างปลา กระดุก เนื้อ หรืออื่นอันเป็นเดนลงในบาตร

- **การดูแลรักษา** ดังนี้

เมื่อฉันอาหารแล้วให้ล้างบาตร แล้วผึ่งให้แห้งจึงเก็บบาตร

ห้ามวางบาตร เก็บบาตรในที่ตกแตก เช่น วางไว้บนเตียง บนตั่ง หรือพื้นแข็งโดยไม่มี อะไรรองรับ

ขณะถือบาตรอยู่ในมือ ห้ามผลักบานประตู

ในข้อของการดูแลรักษา นี้ อาจเป็นเพราะในสมัยครั้งพุทธกาล บาตรคงจะทำด้วยเนื้อ ดินเผา จึงบัญญัติให้มีการดูแลรักษาอย่างระมัดระวังเป็นพิเศษ

การเปลี่ยนบาตร ในพระธรรมวินัยบัญญัติว่าบาตรเก่าที่ใช้ไม่ได้ มีลักษณะรอยร้าวแห่งเดียว กัน หรือหลายแห่งรวมได้ 10 นิ้ว เรียกว่ามีแผล 5 แห่ง ทรงอนุญาตให้ภิกษุรูปนั้นเปลี่ยนบาตรได้ โดยต้อง ปัจจุบัน (ถอน, ยกเลิกการใช้, บาตรเดิมก่อน) แล้วจึงอธิษฐานบาตรใหม่

ส่วนประกอบของบาตร

แต่เดิมบาตรนั้นเป็นเพียงภาชนะชิ้นหนึ่ง ไม่มีส่วนอื่นใดประกอบ ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ทรง บัญญัติให้บาตรเป็นเครื่องใช้ของพระภิกษุแล้วได้มีอุปกรณ์อื่นเพิ่มเติมภายหลัง (วชิรญาณวโรรส, 2522:32-33)

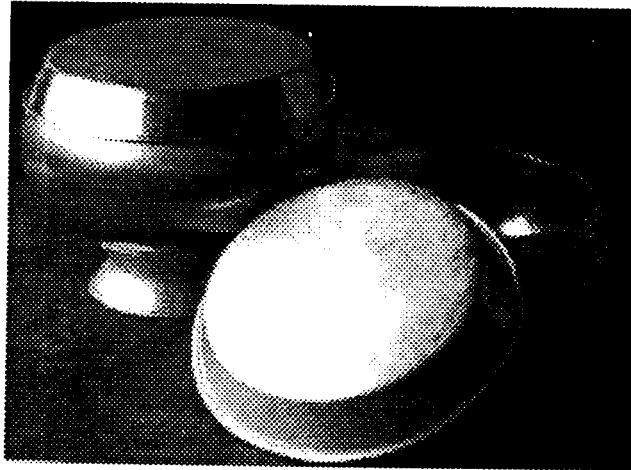
1. เชิงบาตร พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้มีเชิงไว้สำหรับรองรับบาตร เพื่อกันบาตรรกลิ้ง กันกัน บาตรลื่นเพราะถูกครูดสี แต่ทรงห้ามไม่ให้ใช้ของเป็นอกปิยะ หรือของวิจิตรแวววาวด้วยรูปต่าง ๆ ให้ใช้ ของปกติเรียบ ๆ ทำด้วยดีบุก สังกะสี หรือไม้

ปัจจุบันนี้สำหรับพระภิกษุธรรมดาเชิงบาตรจะทำด้วยทองเหลือง อะลูมิเนียม ไม้สนมุกรัก หรือ ไม้ไผ่สาน

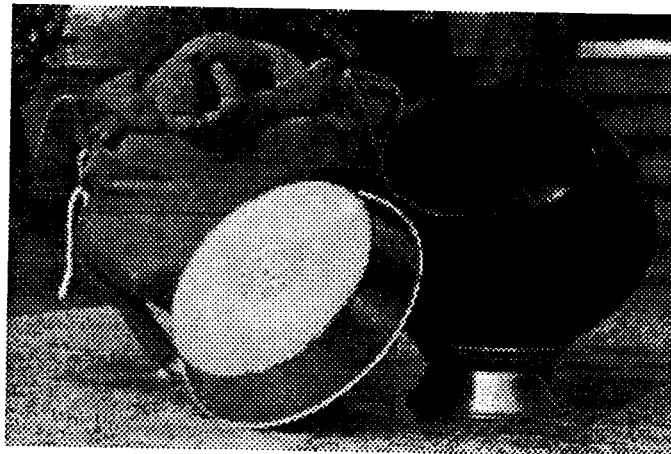
2. ฝาบาตร มีขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏ วัสดุที่ทำเป็นชนิดเดียวกับเชิงบาตร

3. ถลกบาตรหรือถุงสาโยค มีไว้เพื่อสอดบาตรเข้าไว้และคล้องจะงอยในเวลาเดินทางหรือ บิณฑบาต มักทำด้วยผ้าเนื้อหนา สีเดียวกับจีวร

บาตรและส่วนประกอบ

บาตรที่ทำสำเร็จรูปแล้ว

บาตรประกอบด้วยถลกบาตร สายสะพาย ฝาบาตร และฐานบาตร

ในปัจจุบันพระภิกษุคงใช้บาตรและส่วนประกอบบาตรอย่างในพุทธบัญญัติ เป็นที่น่าสังเกตว่ามี การทำเชิงบาตรและฝาบาตรพิเศษแตกต่างจากที่กล่าวข้างต้น เมื่อพระภิกษุนั้น ๆ ได้รับสมณศักดิ์ (จินตนา กระบวนแสง, 2521:27) ตัวอย่างเช่น

1. พระภิกษุที่ได้รับสมณศักดิ์ตั้งแต่สมเด็จพระราชาคณะขึ้นไป จนถึงสมเด็จพระสังฆราชได้รับ การถวายเครื่องประกอบสมณศักดิ์ อาทิ ตาลปะตัยศ บาตรพร้อมด้วยฝาบาตรและเชิงบาตร ซึ่ง ฝาบาตรและเชิงบาตรนี้จะทำในรูปของเครื่องถมปิด กล่าวคือ นำทองแดงมาขึ้นรูป แล้วเคลือบน้ำยา ประสมด้วยลูกปิดเป็นผง ตกแต่งให้เป็นสีและลวดลายต่าง ๆ

2. พระภิกษุที่ได้สมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ, ราช, สามัญ จะได้รับการถวายประกอบ สมณศักดิ์ อาทิ ตาลปะตัยศ บาตรพร้อมด้วยฝาบาตรและเชิงบาตร ซึ่งฝาบาตรและเชิงนี้ทำด้วยไม้กลึง สมูกรักและประดับด้วยมุก ตกแต่งเป็นลวดลายต่าง ๆ

ประโยชน์ของบาตร

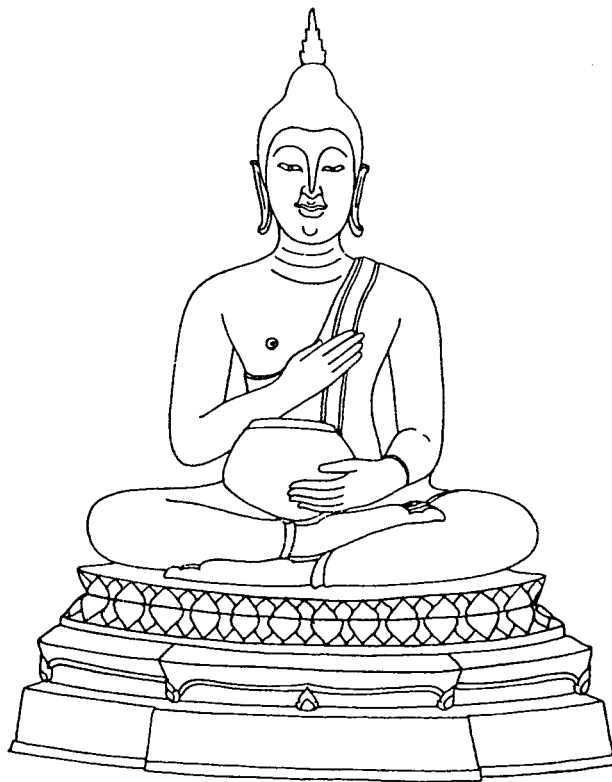
กล่าวได้ว่า “บาตร” เป็นภาชนะใช้สอย “อเนกประสงค์” ของพระภิกษุเลยทีเดียว ซึ่งประโยชน์ใช้ สอยของบาตรนอกจากจะใช้รับอาหารบิณฑบาตประจำวันแล้ว ในบางครั้งที่มีการออกอุทฺธงค์พระภิกษุ สงฆ์มักนิยมนำสิ่งของจำเป็น เช่น สังฆาฏิ ผ้าอาบน้ำ ผ้าเช็ดตัว ฯลฯ บรรจุลงในบาตร (วิศิษฐ์ เดชบุญธร, 2526:30-31) เพื่อสะดวกในการเคลื่อนย้าย บางครั้งในบาตรตักน้ำอาบน้ำกินก็มี (ประสาร ทองภักดี, 2529:13)

นอกจากประโยชน์ใช้โดยตรงกับพระภิกษุแล้ว บาตรยังมีบทบาทในชีวิตประจำวันของฆราวาส ที่เห็นคือใช้ใส่น้ำเพื่อทำน้ำพุทธมนต์ โดยเชื่อกันว่าจะเกิดสิริมงคลแก่ตนเองหรือบริเวณพื้นที่นั้น ๆ

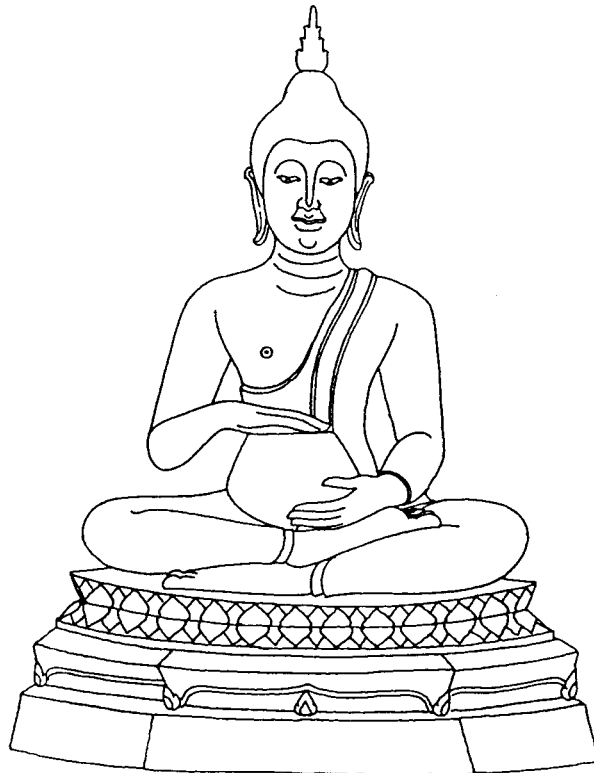
พระพุทธรูปทรงบาตร

เนื่องจากบาตรเป็นบริวารอันจำเป็นของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังนั้นเมื่อเริ่มมีการจำหลัก รูปปั้นแทนองค์พระศาสดาในปางต่าง ๆ กัน ซึ่งรวบรวมได้ประมาณ 66 ปาง แสดงตำนานพุทธจริยาใน วาระต่าง ๆ ซึ่งในบรรดา 66 ปางนั้นมี 7 ปาง ที่จำหลักพุทธจริยาในอาริยาบททรงบาตร ดังนี้พนธ์ของ พระธรรมโกศาจารย์อนุจารีเถระ เรื่องตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ “ธรรมโกศาจารย์จารีเถระ, 2522) ดังต่อไปนี้

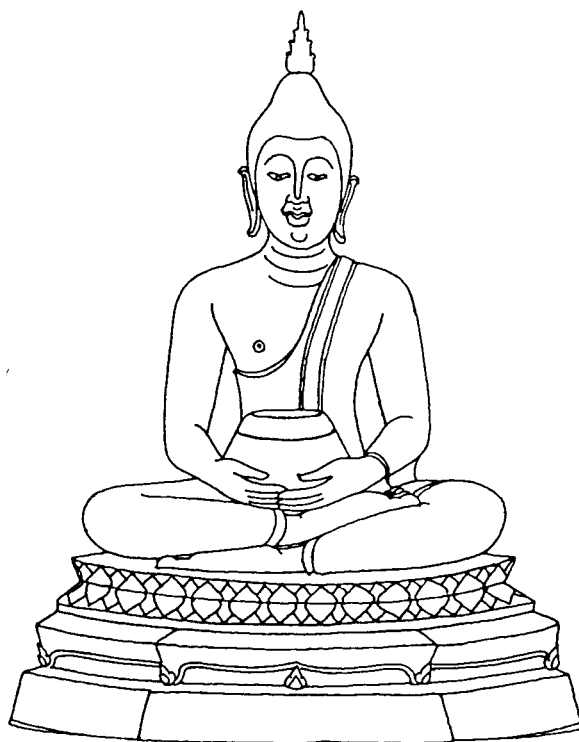
• ปางปัจจุเวกขณะ พระพุทธรูปปางนี้ อยู่ในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตรที่วางอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นป้องเสมอพระอุระ ทอดพระเนตรต่ำ ตำนานมีว่า เมื่อพระพุทธองค์ทรงออกผนวชแล้ว ได้เว้นการเสวยพระกระยาหารถึง 7 วัน ครั้นในวันที่ 8 จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เมื่อได้อาหารภัตรพอสมควรแล้ว ก็เสด็จกลับประทับนั่งแล้วทรงปรารภจะเสวยอาหารในบาตรนั้น

● ปางประสานบาตร ลักษณะอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตร ซึ่งวางอยู่บนพระเพลา ยกฝ่าพระหัตถ์ขวาขึ้นวางปิดปากบาตร เป็นกริยาทรงอธิษฐานประสานบาตร ตำนานเมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ในร่มไม้ราชายตนะพฤกษ์ มีนายพาดิษสองคนชื่อ ตปุสสะและภัลลิกะได้ถวายข้าวสัตตมุง สัตตูก้อน พระพุทธองค์ทรงปริวิตกว่า บาตรของเราไม่มีจะรับของถวาย ในการนั้นท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ได้ทราบ จึงนำบาตรเคลมัยทำด้วยศิลาสีดงัวเขี้ยวคล้ายหยกมาถวายองค์ละ 1 ลูก และกราบทูลให้ทรงรับสัตตมุง สัตตูก้อนด้วยบาตรทิพย์ทั้ง 4 พระพุทธองค์ทรงรับบาตรทั้ง 4 แล้ว ทรงอธิษฐานประสานบาตรทั้ง 4 ลูก เข้าเป็นลูกเดียว ข้อนี้เป็นเยี่ยงอย่างแก่พระภิกษุสาวกตั้งแต่นั้นมา ที่พระทุกรูปจะต้องมีบาตรเพียงลูกเดียวจะมีมากกว่าหนึ่งไม่ได้.

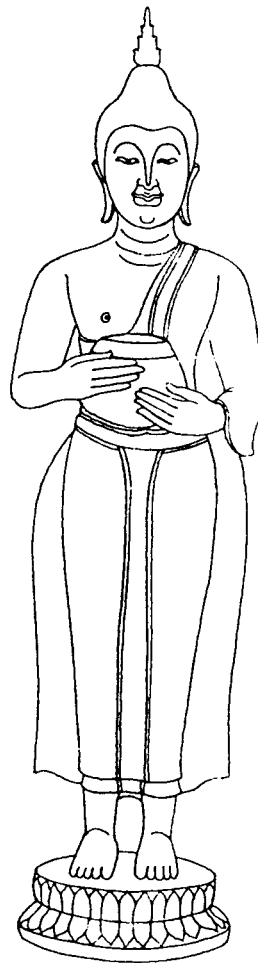
- ปางสัตตुक่อนสัตตุมง ลักษณะพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้งสองข้างประคองบาตรซึ่งวางอยู่บนพระเพลา ทอดพระเนตรลงต่ำเป็นกิริยารับสัตตุก่อนสัตตุมงด้วยบาตร ตำนานเมื่อทรงอธิษฐานบาตรประธานทั้ง 4 เป็นบาตรลูกเดียวกันแล้ว ก็ทรงรับสัตตุก่อนสัตตุมงของพยานทั้งสองด้วยบาตรเสลมัย แล้วทรงทำภัตตกิจเสวยในเวลานั้น

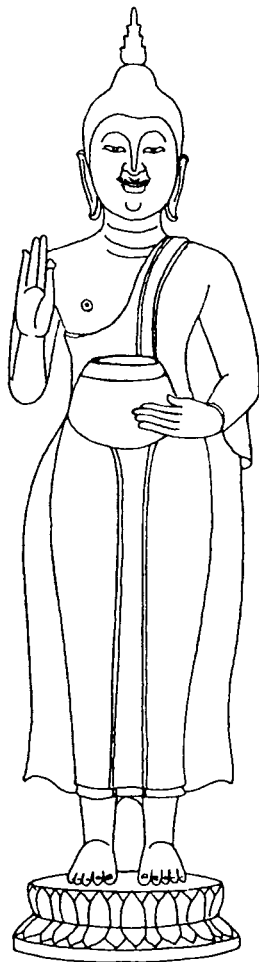
• ปางภัตตกิจ ลักษณะพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายประคองบาตรซึ่งวางอยู่ พระเพลา พระหัตถ์ขวายกย่อนลงในบาตรเป็นกริยาเสวย ตำนานเมื่อครั้งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดยสะกุมารจนบรรลุอรหัตผลและเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้ทรงแสดงธรรมโปรดท่านเศรษฐีผู้เป็นบิดาของพระยสะ จนท่านเศรษฐีบรรลุโสดาปัตติผลแสดงตนขอเป็นอุบาสก และได้อาราธนาพระผู้มีพระภาคและพระยสะไปรับบิณฑบาต ณ เรือนของตน ในเช้าวันรุ่งขึ้น ซึ่งพระองค์ทรงเสด็จไปรับบิณฑบาตและฉันอาหารบิณฑบาตนั้น ณ เรือนเศรษฐี แล้วทรงตรัสพระธรรมเทศนาพระพุทธจริยาที่ทรงทำภุตรกิจฉันอาหารบิณฑบาตครั้งนี้ เป็นภุตรกิจที่ทรงทำครั้งแรกในบ้าน เป็นนิमितหมายอันดีสำหรับผู้นับถือพระศาสนาที่พอใจในการบำเพ็ญทานทั่วไป ทั้งนี้เป็นแบบอย่างให้มีการทำบุญเลี้ยงพระ ฟังเทศน์ในบ้านสืบมาจนบัดนี้

- ปางอุ้มบาตร ลักษณะพระอิริยาบถยืน สันพระบาททั้งสองชิดกัน พระหัตถ์ทั้งสองประคองบาตรราวสะเอวมีบาตรวางอยู่ที่ฝ่าพระหัตถ์ในท่าประคอง ตำนานเมื่อพระพุทธองค์เสด็จแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วมีพระญาติผู้ใดอาราธนาเสวยพระกระยาหาร ณ ที่ใด จนเวลาเช้ารุ่งขึ้น พระบรมศาสดาทรงบาตรพาทิโกษุ พุทธบริษัท เสด็จพระดำเนินไปตามถนนหลวงโปรดประชาสัตว์

● ปางโปรดพุทธบิดา ลักษณะพระอิริยาบถยืน พระหัตถ์ซ้ายอยู่ในท่าประคองบาตร พระหัตถ์ขวายกขึ้นจีบนิ้ว อันเป็นกริยาแสดงธรรมโปรด ดำเนินเมื่อพระพุทธองค์ทรงนำสาวกเสด็จออกบิณฑบาตในพระนครกบิลพัสดุ์ อันมีเค้าเรื่องต่อจากปางอุ้มบาตรครั้งความทราบถึงพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาทรงเสียพระทัย เสด็จไปพบพระบรมศาสดา รับสั่งต่อว่าด้วยทรงเห็นว่า การบิณฑบาตโปรดสัตว์ ถือเป็นเรื่องเสื่อมเสียพระอิสริยยศ พระพุทธองค์ทรงตรัสชี้แจงว่า การเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีวิตเป็นจริยานุวัตรแห่งสมณผู้สละเรือน และทรงเทศนาในพระอิริยาบถยืน จนพระพุทธบิดาทรงบรรลุโสดาปัตติผล แล้วทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลาย เสด็จเข้าที่พระราชนิเวศน์

● ปางทรงรับอุทกัฏฐิ์ ลักษณะพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทรงบาตรวางบนพระชานุเป็นกริยารับน้ำ ตำนานก่อนเสด็จปรินิพพานพระพุทธองค์เสด็จออกจากสวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร ภายหลังจากได้รับอาหารบิณฑบาต ณ เรือนนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงประสวร ได้ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า จะเสด็จไปยังเมืองกุสินารา ในระหว่างทางที่เสด็จนั้นทรงบังเกิดการกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงเสด็จพักริมทางแล้วตรัสให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาถวายดื่มบรรเทากระหาย

บาตรกับสังคมไทย

คนไทยได้รู้จักและเห็น “บาตร” พร้อม ๆ กับการได้รับเอาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยเหตุที่บาตรเป็นหนึ่งในอัฐบริวาร ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้พระภิกษุมิไว้ใช้

คนไทยคุ้นเคยกับบาตร จากในชีวิตประจำวัน คือ เห็นพระภิกษุอุ้มบาตรเดินโปรดสัตว์ ในเวลาเช้าทุกเมื่อเชิ้อวันจนมีสำนวนและความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบาตรดังนี้ (วิจิตรมาตรา, 2518 : เล่ม 13)

สำนวน

ความหมาย

1. คำว่าบาตร

เป็นสำนวนจากพระสงฆ์ ผู้ใดมีสังกัดอยู่ในพระพุทธศาสนา แต่ทำการที่ไม่เคารพต่อศาสนา เช่น ทำให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ วัด หรือพระสงฆ์ หรือทำให้เป็นที่เสื่อมเสียคร้าหมองแก่พระศาสนา พระสงฆ์อาจจะประกาศขับไล่ผู้นั้นออกจากศาสนาไม่ให้เกี่ยวข้องกับวัดหรือพระสงฆ์ต่อไป พระท่านจะไม่เข้าบ้าน ไม่ติดต่อกับ ไม่ให้ผู้นั้นมีส่วนในการทำบุญ เช่นนี้ จึงเกิดเป็นสำนวนว่า “*คำว่าบาตร*” คือแปลตามตัวก็ว่า พระสงฆ์ท่าน คำว่าบาตรของท่านเสีย มียอมให้ใส่บาตรท่านอีกต่อไป คำว่า “*คำว่าบาตร*” เลยใช้เป็นสำนวนมีความหมายต่อไปถึง การตัดออกจากสมาคมทั่วไป เมื่อบุคคลหรือหมู่คณะใดไม่ยอมคบหาสมาคมกับบุคคลหรือคณะใด ก็เรียกว่า “*คำว่าบาตร*” บุคคลหรือหมู่คณะนั้น ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Ostracized

2. ตักบาตรถามพระ

เป็นสำนวน หมายความว่า จะทำอะไรสิ่งหนึ่งสิ่งใดแก่ผู้ใด ในเมื่อผู้นั้นเต็มใจรับอยู่แล้วไม่ต้องถามว่าจะเอาหรือไม่เอา เมื่อจะให้ก็ให้ทีเดียว สำนวนนี้เอาพระสงฆ์ที่ออกบิณฑบาตมาเปรียบ คือการออกบิณฑบาตก็ประสงค์ให้คนใส่บาตร เมื่อจะใส่บาตรแล้วจึงไม่ต้องถามอีกเห็นพระมาก็ใส่ทีเดียว

3. ส่องบาตร

สำนวนนี้พูดเต็มเป็น “*เภาส่องบาตร*” หมายความว่า หลงมกมาย ถื้อมตามไปโดยไม่รู้เหตุผล ฯลฯ มูลสำนวนมาจากเรื่องโบราณเรื่องหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัย เช่น ในชั้นภิกษุวินัยเกี่ยวกับการรักษาบาตรไว้มาก มีเจ้าอาวาสองค์หนึ่งล้างบาตร เช็ดบาตร แล้วยกขึ้นส่องดูเสมอ ที่ส่องก็เพื่อจะ

ครูแตกูร์ว ท่านทำเสมอทุกวัน พระลูกศิษย์เห็นอาจารย์ส่ง
บาตร เวลาเข็ดบาตรก็ส่งเอาอย่างตามไปบ้าง ทั้ง ๆ ที่ไม่รู้ว่า
ส่งทำไม ดังนี้จึงเกิดมีสำนวน “เธรส่งบาตร” ขึ้น เมื่อเห็นเขา
ทำอะไรกันมาแต่โบราณก็ถือตามหรือทำตามเขาไปอย่าง
โง่เขลาจนไม่รู้เหตุผล

4. ตักบาตรร่วมขัน

คู่บ่าวสาวหรือหนุ่มสาวเมื่อตักบาตรร่วมกัน เมื่อตายไปเกิด
ใหม่แล้วในชาติหน้าจะได้เกิดร่วมชาติกันและเป็นผู้กันอีก
(เสฐียรโกเศศ, ม.ป.ป. : 214)

บทที่ 3 ชุมชนบ้านบาตร

กำเนิดชุมชนบ้านบาตร

อาชีพหัตถกรรมไทยแต่โบราณถือเป็นวิชาชีพที่ได้รับการพัฒนาและถ่ายทอดกันตามเชื้อสายแห่งบรรพบุรุษ การถ่ายทอดวิชาความรู้ในแต่ละสาขานั้น มักจะปรากฏอยู่กันภายในวงศ์ตระกูลและผู้มีสายสัมพันธ์กัน ซึ่งช่างฝีมือเหล่านี้จะจับกลุ่มอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน ซึ่งจะขึ้นชื่อลือชากันว่า หัตถกรรมสิ่งไหนจะมาจากหมู่บ้านใด จนบางครั้งมีการเรียกขานชื่อชุมชนนั้นตามหัตถกรรมที่ทำ เช่น บ้านช่างหล่อ จะขึ้นชื่อว่าเป็นแหล่งรวมของช่างหล่อพระพุทธรูปฝีมือดี ถนนตีทอง เป็นแหล่งรวมของการตีทองเพื่อทำทองคำเปลว และแหล่งทำบาตรที่มีชื่อก็คงได้แก่ บ้านบาตร ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นแหล่งทำบาตรที่มีชื่อที่สุดของประเทศไทยก็ได้

“ชุมชนบ้านบาตร” หรือที่เรียกกันติดปากว่า “บ้านบาตร” นั้น เป็นชุมชนที่อยู่กลางกรุงเทพมหานคร อยู่ระหว่างถนนบำรุงเมือง ถนนบริพัตร และถนนวรจักร เป็นซอยเล็ก ๆ สามารถเดินทะลุถนนใหญ่ทั้งสามดังกล่าวข้างต้นได้ ชุมชนบ้านบาตรอยู่ในพื้นที่ แขวงลำราญราษฎร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ชุมชนที่อยู่ทางด้านเหนือคือชุมชนบ้านดอกไม้ ส่วนชุมชนที่อยู่ทางใต้คือชุมชนวัดสระเกศ

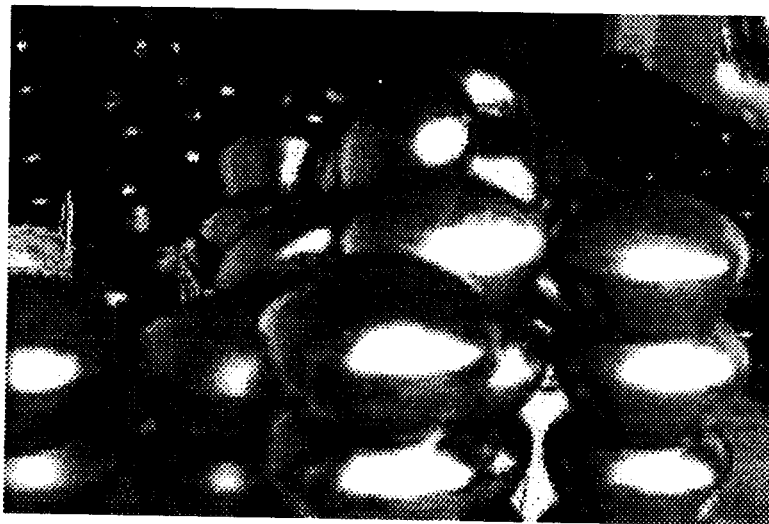
“บ้านบาตร” เป็นชุมชนที่อยู่คู่กรุงเทพมหานครมานานแล้ว จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นหรืออาจเกิดก่อนกรุงเทพมหานคร พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้เขียนไว้ว่า ที่กรุงศรีอยุธยามีคลองบาตรพระ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าน่าจะเป็นชุมชนที่ทำบาตรพระ เนื่องจากในสมัยก่อนมักจะตั้งชื่อชุมชนหรือหมู่บ้านตามลักษณะประชากรที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน เช่น หมู่บ้านโปรตุเกส หมู่บ้านฮอลันดา หมู่บ้านญี่ปุ่น หมู่บ้านอรัญญิก ป่าหมาก ป่าพลู บ้านบาตร เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ นายเตี้ย ช่างทำบาตรพระของชุมชนบ้านบาตร ได้กล่าวว่า

“บ้านบาตรเป็นชื่อดำบล ๗ หนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีชื่อเสียงในการทำ
บาตรพระตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ต่อมาเมื่อเกิดศึกสงคราม
ชาวบ้านบาตรได้อพยพมาทางใต้ และได้มาตั้งหลักแหล่งโดยมีอาชีพทำบาตรขาย
เหมือนกับที่เคยทำเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา”

คุณสุเทพ สุธิตศ ได้กล่าวเพิ่มเติมในเรื่องนี้ว่า

“ผมเกิดที่นี่ เป็นคนบ้านบาตรโดยกำเนิด พ่อชื่อนายทับ แม่ชื่อเลื่อน สุธิตศ มีพี่ชาย
คนหนึ่ง การเรียนรู้เรียนจากปู่ เกิดมาก็เห็นแล้ว มาพร้อม ๆ กับกรุงเทพฯ เป็นมา
จากไหน แล้วไม่ทราบ เชื่อกันว่ามาจากพ่อปู่ครู คือพ่อปู่ แต่ก็ไม่ทราบว่าชื่ออะไร
แต่เป็นคนธรรมดา เป็นคนสกุลไหนก็ไม่ทราบ เป็นคนริเริ่ม คงเกิดสมัยกรุงศรี-
อยุธยาหรือก่อนหน้านั้น”

บาตรของชุมชนบ้านบาตรที่รมดำแล้วพร้อมที่จะจำหน่าย

สภาพชุมชนบ้านบาตรในอดีต

ประชากรภายในชุมชนมีประมาณ 1,000 หลังคาเรือน (ประสาร, 2530 : 69) ในอดีตเป็นแหล่งทำบาตรที่ใหญ่ที่สุด จนมีผู้กล่าวว่าเมื่อก่อนเดินผ่านจะได้ยินเสียง ตีบาตร เคาะบาตรดังตลอดเส้นทาง ดังที่เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าเป็นเรื่องบาตรในกรุงเทพฯ ชื่อกันมาก ๆ ก็ชื่อที่บ้านบาตร” (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 203) ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าชาวชุมชนบ้านบาตรตั้งถิ่นฐานอยู่ที่นี่ตั้งแต่เมื่อใด นำวัตถุติดในการทำบาตรมาจากที่ใด รวมทั้งไม่ทราบแน่ชัดว่าพระภิกษุผู้ใช้บาตรเหล่านี้มาจากภูมิภาคใดในประเทศ ทราบแต่เพียงว่าในปัจจุบันชาวชุมชนบ้านบาตรตั้งถิ่นฐาน ณ ที่ตั้งปัจจุบันอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นไป ชาวบ้านบาตรในสมัยก่อนนอกจากจะมีความสัมพันธ์กับพระภิกษุสงฆ์แล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชนอื่นด้วย เนื่องจากมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ชุมชนชาวจีนตลาดน้อยผู้ชำนาญในการทำขอบาตร อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาเมื่อกิจการของชาวจีนตลาดน้อยประกอบอาชีพอื่น ชาวบ้านบาตรจึงต้องทำขอบาตรเอง

นอกจากนั้น ชุมชนบ้านบาตรก็มีความสัมพันธ์กับโรงงานฮั่วเฮง ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับวัดจักรวรรดิราชาวาส กล่าวคือ โรงงานฮั่วเฮงจะเป็นที่ที่ทำบาตร ส่วนชุมชนบ้านบาตรจะเป็นที่ที่ทำเฉพาะตัวบาตร

ปัจจุบัน พระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนมากใช้บาตรที่ชาวบ้านบาตรผลิตขึ้น โดยที่ชาวบ้านบาตรจะขายบาตรแต่ละใบในราคา 400 บาท โดยที่ลูกค้าจะให้ราคาเกินกว่าที่ชาวบ้านบาตรเรียกร้อง เช่น ให้ราคา 500 บาท เป็นต้น ดังนั้นอุตสาหกรรมการทำบาตรของช่างชาวบ้านบาตรในปัจจุบันจึงยังคงสามารถขายแข่งกับบาตรที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี เนื่องจากลูกค้าเหล่านั้นเห็นว่า เป็นงานฝีมือที่มีคุณภาพสูงคุ้มค่าเกินราคา

การทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรนั้นทำกันเป็นอาชีพเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ช่างที่มีความชำนาญก็จะทำเองทุกขั้นตอนซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก เนื่องจากต้องอาศัยความชำนาญและทักษะ ความอดทน และพลกำลัง ดังนั้นในการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรจึงเป็นการแบ่งงานกันทำ เป็นงาน ๆ ไป เช่น การหักเหล็ก การงอเหล็ก การติดกง การโค้งหน้า การหยอดบาตร การเป่าแล่น การยุบมุมบาตร การลายบาตร การตีบาตร การตะไบบาตร การรมดำ เป็นต้น เป็นอาชีพที่ทำรายได้แก่คนในชุมชนค่อนข้างดี ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายสุเทพ สุทติศ

“เมื่อก่อน พ.ศ. 2500 หรือหลังจาก พ.ศ. 2500 นิดหน่อย ทำกันมากทำกันทุกคน คนที่จะมานั่งคุยกันไม่ได้ยินเลย จะได้ยินแต่เสียงเคาะโป๊ะ ๆ ดังมาก ทำกันทุกบ้าน วันหนึ่งออกตลาดเป็นร้อยใบ คนทำกันเป็นอาชีพเป็นล่ำเป็นสัน คนทำกันทั้งบ้าน แม้บ้านที่ถูก ทำกันเป็นครัวเรือน แต่ละบ้านจะทำเป็นอย่าง ๆ เช่น ตีบาตร ลายบาตร ยุบมุมบาตร ตะไบบาตร แล่นบาตร เป็นต้น ทำเป็นงาน ๆ ใครเข้ามาบ้านบาตรละก็หูแทบแตกเลย เสียงดังมาก”

นายเตี้ย ช่างทำบาตร

“ผมเกิดมาก็เห็นแล้ว ผมก็เคยเรียนหนังสือ ก็ช่วยพ่อแม่ทำบาตร แต่ก่อนก็ทำเป็น
อย่าง ๆ เดี๋ยวนี้ทำเองได้หมดแล้ว มีน้อยคนจะทำเองได้หมดเพราะต้องรู้ทุกขั้นตอน
มันยากและเยอะ รู้ทำเป็นตอน ๆ ไม่ได้ มันง่าย และเกิดความชำนาญเป็นอย่าง ๆ
และได้เงินเร็วดีด้วย อย่างตะใบบาตร ตีบาตร ลายบาตร อย่างนี้เป็นต้น เมื่อก่อน
สัก ๑๐ ปีมาแล้ว ๒๐ ปีมาแล้ว คุณมานั่งคุยอย่างนี้ไม่ได้หรอก เสี่ยงค้อนตีเหล็กดัง
สนั่นหวั่นไหว เพราะมันทำกันทุกบ้าน ไม่ว่าผู้ชายหรือผู้หญิง เด็ก ๆ ยังทำได้เลย”

นางปรานี สุธิตศ

“เมื่อเข้ามาบ้านบาตรแล้วนะคุณ ไม่ต้องมีใครบอกว่าที่นี่ทำบาตรพระ พอเข้าปาก
ชอยก็เห็นบาตรวางอยู่เต็มแล้ว คนที่ทำบาตรพระก็เป็นคนที่บ้านบาตรทั้งหมด
นั่นแหละ ผู้คนเยอะแยะ อันก็ทำบ้างบาตรนะ แต่ส่วนมากจะดู อันขายของ
ด้วย ของขายดี เมื่อก่อนนะคนเยอะ ทุกคนทำบาตรอยู่บ้าน”

นายสุเทพ สุธิตศ

“การทำบาตรจะแบ่งการทำเป็นอย่าง ๆ ส่วนอุปกรณ์ที่ใหญ่ ๆ จะมีอยู่ที่ส่วนกลาง
เช่น กะล่อน เตาเผาแป้น ถ้าบ้านใครไม่มีก็มาใช้ที่ส่วนกลาง ทุกคนมีสิทธิ์ใช้ ไม่มี
การหวง เราอยู่แบบพี่แบบน้อง วันหนึ่งทำได้เป็นร้อย ๆ ใบ ทุกคนมีความสุขมาก
เงินทองคล่องตัว ทำบาตรนี้ขอให้ขยัน และอดทน ก็ทำได้สบาย และมีความตั้งใจ
จริงในการทำ”

ส่วนรายได้จากการทำบาตรสามารถเลี้ยงชีพและครอบครัวได้เป็นอย่างดี การทำบาตรของชุมชน
บ้านบาตรนั้นค่อนข้างจะได้ราคา เพราะเป็นบาตรที่มีคุณภาพและมีฝีมือดี ที่บ้านบาตรจะทำบาตร 3
ขนาดคือ

1. ขนาดเล็ก ประมาณ 7 นิ้ว ราคาใบละ 100 - 200 บาท
2. ขนาดกลางตั้งแต่ 8 นิ้ว ถึง 8 นิ้วครึ่ง ราคาตั้งแต่ใบละ 250 - 400 บาท
3. ขนาดใหญ่ตั้งแต่ 8 นิ้ว ถึง 10 นิ้ว ราคาตั้งแต่ใบละ 300 - 500 บาท

รายได้เดือนหนึ่ง ๆ ก็มากพอสมควร ประมาณ 7,000 - 8,000 บาท ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายสุเทพ
สุหิตศ

“รายได้ต่อเดือนนับว่าพอยังชีพได้ ถ้ารู้จักใช้จ่าย ช่างบาตรอยู่กันได้เพราะรายได้
จากการทำบาตร อย่างผมวันหนึ่งทำได้ ๑ บาตร ก็ได้ประมาณ ๔๐๐ บาท อันนี้
ทำคนเดียวนะครับ ทำทุกขั้นตอน”

นายเตี้ย ช่างทำบาตร

“ผมเองก็มีรายได้จากการทำบาตร ทำมาตั้งแต่เด็กจนโต ผมเองได้ทุกขั้นตอน วัน ๗
หนึ่ง ถ้าไม่ทำอะไรเลย นั่งทำแต่บาตรก็ได้วันละ ๑ บาตร บาตรหนึ่งก็ตก
ประมาณ ๔๐๐ บาท แต่ก็ไม่ได้วันละบาตรเสมอไป เพราะบางทีก็ขี้เกียจ แต่อย่าง
ไรก็ตาม รายได้จากการทำบาตรก็สามารถเลี้ยงครอบครัวได้เป็นอย่างดี ชาวบ้าน
บาตรทุกคนมีรายได้จากการทำบาตรแทบทุกครอบครัว มีการแบ่งสรรกันทำงาน
รายได้ต่อครอบครัวเฉลี่ยแล้วประมาณ ๔,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ บาท”

ช่างบาตรตระกูล “สุทิด”

ชุมชนบ้านบาตร ทำบาตรกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เท่าที่ทราบและพอสืบค้นได้ช่างทำบาตร
รุ่นเก่าแก่ที่สุดของชุมชน คือ นายแปลก สุทิด ทำนทำงานภายในพระราชสำนักในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านผู้นี้มีฝีมือในการทำบาตรเป็นอันมาก เป็นผู้ริเริ่มสลักอักษรลงบน
ปากบาตร บิดาของท่านชื่อนายสุด สิงหนะ ซึ่งเป็นหลานปู่ของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหนะ)
นายแปลก มีน้องชายชื่อนายดิศ นามสกุลสุทิด นายดิศ สุทิด มีบุตรชื่อนายทับ สุทิด นายทับ
สุทิด มีลูกชายสองคนชื่อนายมานิตย์ สุทิด กับนายสุเทพ สุทิด ซึ่งท่านทั้งสามล้วนเป็นช่างทำบาตร
ฝีมือเยี่ยม ในชุมชนบ้านบาตรนั้นมีช่างทำบาตรที่มีฝีมือเป็นเยี่ยมเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลายทั้งภายใน
ชุมชนและภายนอกชุมชน คือ นายสุเทพ สุทิด

จากการสัมภาษณ์นายสุเทพ สุทิด ได้เล่าให้ฟังว่า ตนเองเกิดในครอบครัวที่ทำบาตรมาไม่
ต่ำกว่า 4 ชั่วอายุคน

“ครอบครัวผมทำบาตรมาตั้งแต่รุ่นปู่ทวด ผมเกิดมาก็เห็นการทำบาตรกันแล้ว
พ่อผมชื่อทับ แม่ชื่อเนื่อง การเรียนรู้ของผมเรียนจากพ่อและปู่ ปู่คนนี้เป็นลุงแปลก
ลุงของพ่อชื่อปู่แปลก เป็นคนสอนพ่อผม ต่อมาก็สอนผม”

และ

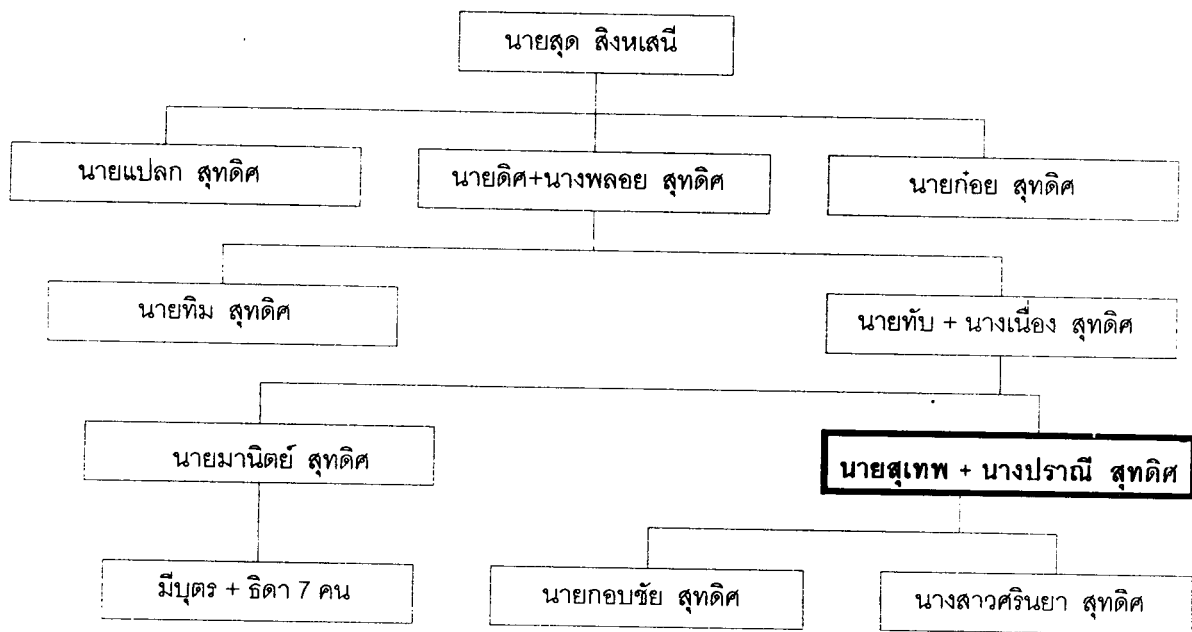
“ครอบครัวผมทำอาชีพทำบาตรมากกว่า ๔ ชั่วอายุคนแล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕
พระพุทธเจ้าหลวง เท่าที่ผมทราบและมีการเล่าให้ฟังถึงเรื่องบรรพบุรุษ แต่ใครจะ
เป็นต้นตอนั้นไม่ทราบ ทราบเพียงแต่ว่า พ่อปู่เป็นคนที่ริเริ่ม พ่อปู่เป็นใครก็ไม่
ทราบ ทราบแต่ว่าเป็นคนธรรมดา ส่วนครอบครัวของผมก็มีปู่ทวดชื่อ นายสุด สิง
หนะ แล้วปู่ผมชื่อ นายดิศ สุทิด ซึ่งเป็นน้องชายของนายแปลก สุทิด ต่อมาก็
พ่อผมชื่อนายทับ สุทิด”

และ

“ผมยึดอาชีพการทำบาตรพระมาตลอด มีรายได้ดี สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ดี
ถ้ารู้จักการใช้จ่าย ภรรยาผมก็ทำได้ ผมมีลูก ๒ คน คนโตเป็นผู้ชายชื่อ นายกอบชัย
สุทิดศ ทำงานก่อสร้าง คนที่สองเป็นลูกสาวชื่อ น.ส.ศรินยา สุทิดศ เรียนช่างศิลป์
อยู่”

สายตระกูลช่างทำบาตรพระ

ตระกูลสุทิดศ

นายมานิตย์ สุทิดศ ได้เลิกทำอาชีพบาตรพระแล้ว ได้เปลี่ยนอาชีพไปประกอบอาชีพอื่น เนื่องจากเห็นว่าลำบาก และรายได้น้อย ส่วนนายสุเทพ และนางปราณี สุทิดศ ยังคงประกอบอาชีพนี้อยู่ นายสุเทพ สุทิดศ เป็นช่างที่ทำบาตรที่มีฝีมือเป็นเยี่ยม เป็นเพชรน้ำเอกของชุมชนบาตรพระ แม้ว่าการทำบาตรพระในปัจจุบันจะได้ซบเซาลงก็ตาม นายสุเทพ สุทิดศ ก็ยังคงยืนหยัดทำบาตรพระอยู่เหมือนเดิม

นายสุเทพ สุทิดศ ได้เล่าว่า การถ่ายทอดวิชาช่างนั้น เริ่มต้นจะถูกสอนให้หัดทำหักเหล็กที่จักแล้ว จากนั้นก็หัดเคาะเพื่อให้คุ้นเคยกับเครื่องมือ จากนั้นจึงเริ่มหัดกะเหล็ก ตัดเหล็ก เรื่อยไปจนถึงการเล่นบาตร ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุดในการทำบาตร

การถ่ายทอดการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรและพิธีไหว้ครู

การทำบาตรในชุมชนบ้านบาตร ได้รับการถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา ตามสายเลือด และไม่มีใครทราบว่ กรรมวิธีการทำบาตรนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากผู้ใด ใครเป็นผู้ริเริ่มการทำบาตร ทราบแต่เพียง

ว่าการทำบาตรได้รับการถ่ายทอดมาจาก “พ่อปู่ครู” ซึ่งเป็นช่างฝีมือเยี่ยมมาก ดังจากคำบอกเล่าของนาย สุเทพ สุทติศ และนายเตี้ย ช่างทำบาตรว่า

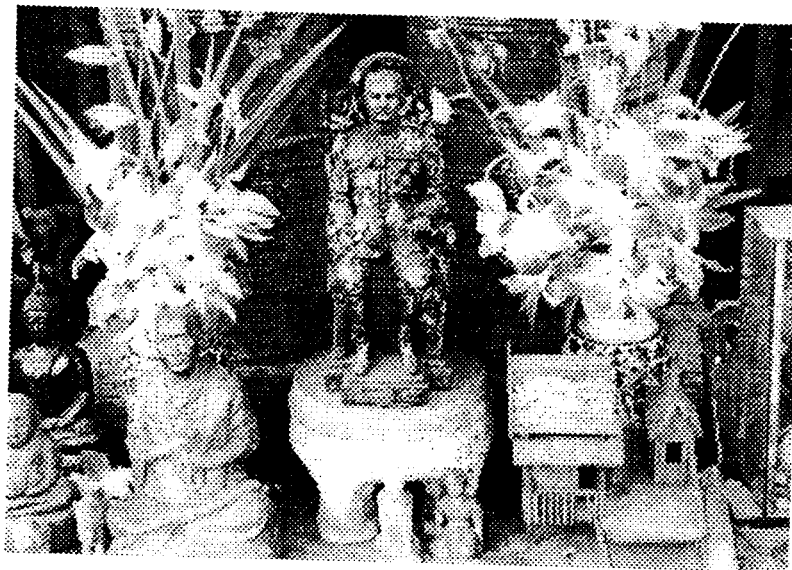
“ไม่ทราบว่ และไม่มีใครทราบว่ “พ่อปู่ครู” นั้นเป็นช่างทำบาตรในยุคใด สมัยใด แต่ช่างทำบาตรทุกคน รวมทั้งชาวบ้านบาตรทุกคนล้วนแล้วแต่ให้ความเคารพบูชา “พ่อปู่ครู” อย่างสูง พอมาถึงพวกผมก็ได้เรียนรู้จาก ปู่ ย่า ตา ทวด พ่อ แม่ แต่ก็ไม่มีใครทราบเหมือนกันว่าเนื่องจาก ปู่ ย่า ตา ทวด แล้วใครเป็นผู้สอนให้แก่บรรพบุรุษของเราเหมือนกัน รู้แต่เพียงว่เป็น “พ่อปู่ครู” เท่านั้น”

ชาวบ้านบาตรทุกคน จะเคารพและบูชา “พ่อปู่ครู” มาก นอกจากนี้แล้ว ชาวบ้านบาตรทุกคนทุกบ้านจะมีสิ่งบูชาอีก 2 สิ่ง คือ เตาสุบ ซึ่งมีลักษณะเป็นไม้ 2 ท่อน ตั้งขึ้นมา และพระวิษณุ ชาวบ้านบาตรมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญคือ พิธีไหว้ครู ชุมชนบ้านบาตรจะมีการไหว้ครู 2 แบบ คือ

1. การไหว้ครูทุกวัน เป็นการไหว้เคารพครูก่อนทำงาน ซึ่งเป็นการจัดรูปไหว้ธรรมดา
2. พิธีไหว้ครูประจำปี ในชุมชนบ้านบาตรนี้ จะมีการทำพิธีไหว้ครูประจำปี โดยถือเอาวันพฤหัสบดีในช่วงสงกรานต์เป็นวันไหว้ครู มีการตั้งเครื่องเซ่นสังเวย อันประกอบด้วยเครื่องกะยาบวช หัวหมู บายศรี พิธีนี้ทุกคนในชุมชนหรือแม้แต่คนที่เคยอยู่ในชุมชนนี้ ก็จะมาพร้อมใจกันมาร่วมพิธี ซึ่งจะประกอบในบริเวณ “ศาลพ่อปู่ครูช่างบาตร” ที่เป็นส่วนกลางของชุมชน

เครื่องไหว้ ประกอบด้วย

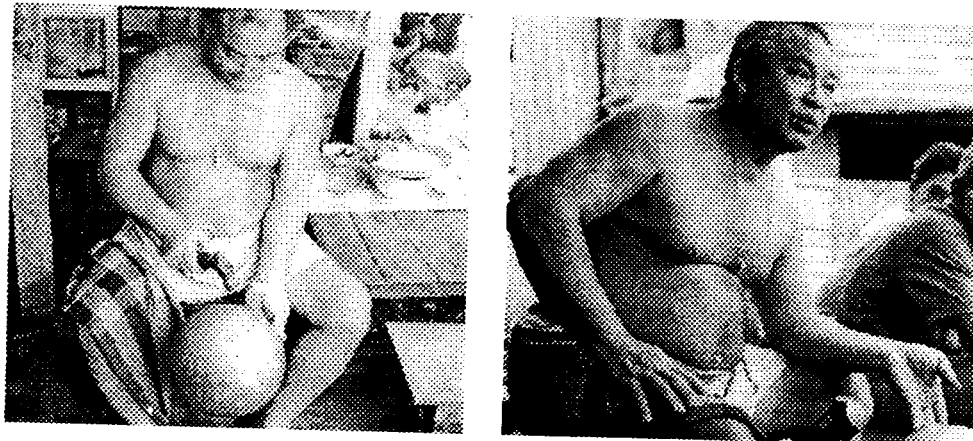
มีหมากพลู บุหรี่ใบตอง ยาเส้น เหล็กขาว บุหรี่ไชโย เป็ด หัวหมู บายศรี ไก่ ปลาแป๊ะชะ มะพร้าว ย่อน กล้วยน้ำไท แต่สิ่งที่จะขาดเสียไม่ได้คือ เหล้า กับ บุหรี่

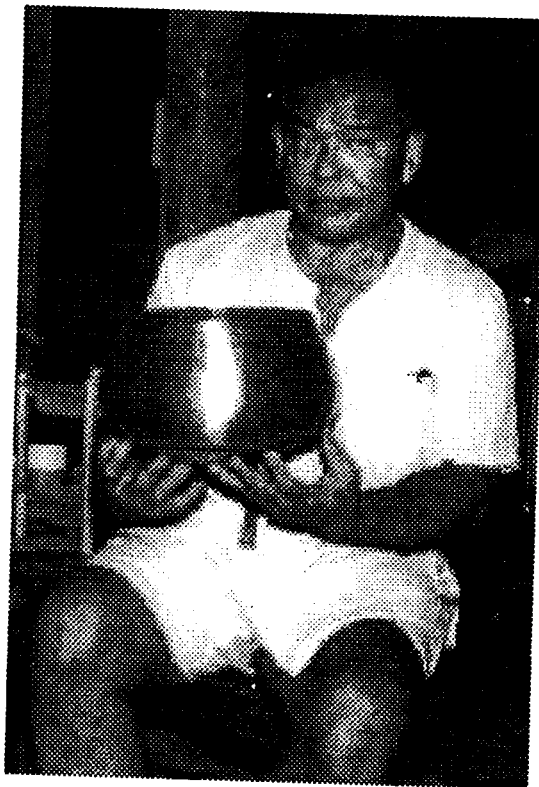
ปู้ครูที่ชาวบ้านชุมชนบ้านบาตรเคราพ

ศาลปู้ครูที่ทุกบ้านมีไว้บูชา

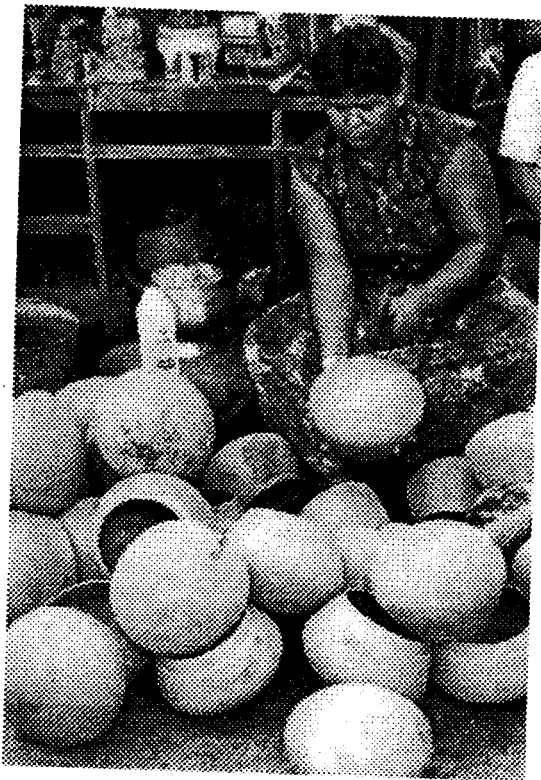
ช่างสุเทพกำลังทำบาตร

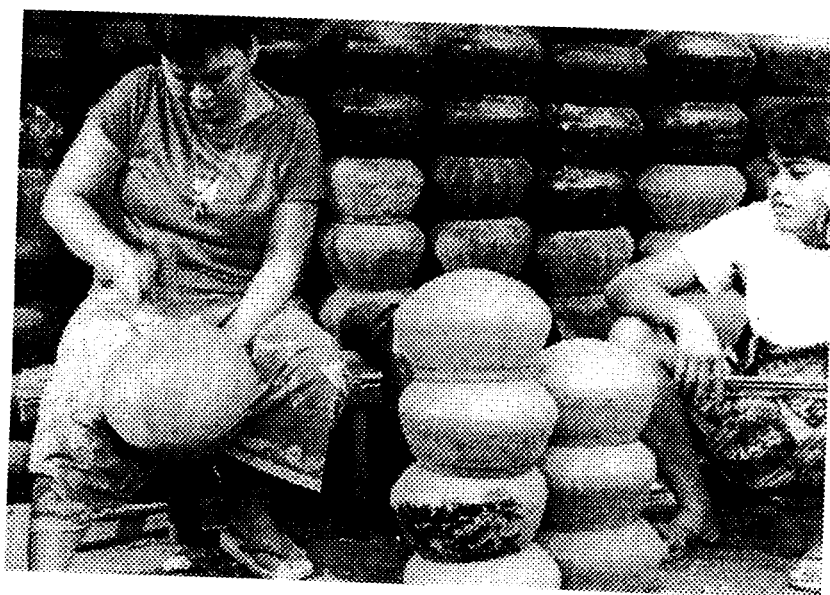
ช่างสุเทพ สุทิต

ช่างบาตรที่มีฝีมือเป็นเลิศ เป็นผู้นำของชุมชนบ้านบาตรในการทำบาตร

เกิด 24 มิถุนายน 2480 มรณะ 24 มิถุนายน 2538

ช่างชุมชนบ้านบาตรกำลังทำบาตร

การทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรทำทั้งชายและหญิง

บทที่ 4

การทำบาตรของชุมชนบ้านบาตร

การทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรจะมีการสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน โดยจะทำบาตรแบบโบราณ กล่าวคือ บาตรโบราณที่ถูกต้องตามหลักของศาสนาจะต้องมี 8 ชิ้น ไม่ว่าจะเป็นบาตรขนาดใด วัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการทำบาตรคือเหล็ก แต่เดิมนั้นจะใช้กระป๋องสี ถังยางมะตอย ฝาถังน้ำมันก๊าด ถังแก๊ส ฝากระป๋องรถ โดยนำถังเหล็กเหล่านั้นมาทำความสะอาดโดยการเผา ดังคำให้สัมภาษณ์ของ นายสุเทพ สุธิต

“แต่เดิม ตั้งแต่เมื่อผมเด็ก ๆ ใช้กระป๋องสีใบเล็ก ๆ กระป๋องสีทาบาน พอโตขึ้นมาหน่อยใช้ถังยางมะตอย มีที่รับซื้อ แล้วเอามาเผาที่วัดสระเกษ เผาเอาถังยางมะตอย ออก สมัยคุณพ่อ คุณปู่ ใช้ถังยางมะตอย ใช้แรงงานมาก ถึงราคาถูก แต่ต้องใช้แรงงานมาก”

และ

“ถังยางมะตอย นำมาเผา เอาฝาบานฝาล้างออกก่อน แล้วเผา ไฟนากแล้ว แล้วเอามาตรงกลาง แล้วก็แผ่ออก โดยใช้ขวานเผา เผาเร็วลูกหนึ่ง ๑๕ นาที ก็ออกหมด”

ในปัจจุบันใช้เหล็กแผ่น และเหล็กเส้น เหล็กแผ่นทำตัวบาตร ส่วนเหล็กเส้นทำขอบบาตร โดยจะไปซื้อแถววัดดวงแขย่านหัวลำโพง แถวถนนรองเมือง บางปะกอก และบางปะแก้ว

การทำเริ่มต้นโดยการทำโครงของบาตร ซึ่งประกอบด้วยเอ็นและฝาทั้ง 2 ข้าง การเชื่อมเหล็กในสมัยก่อนจะใช้ไฟ แต่ในปัจจุบันเทคโนโลยีก้าวหน้าจึงใช้การเชื่อมเหล็กแทน ต่อจากนั้นก็ตัดเหล็กมาปิดกให้เป็นรูปเป็นร่างโดยอาศัยกรรไกรมอญ* ซึ่งมีขนาดใหญ่พอสมควร และจะต้องมีการวัดขนาดจากก

* สมัยโบราณใช้คำว่า กรรไกร

ซึ่งสมัยก่อนดินสอที่ใช้เขียนเป็นกระดานชนวน ปัจจุบันใช้แท่งเหล็กขีด แผ่นเหล็กที่ตัดออกมาจะมีลักษณะคล้ายหน้าวัว เราจึงเรียกบาตรนี้ว่า **บาตรหน้าวัว** แผ่นเหล็กที่ตัดมานี้ต้องนำมาตัดฟันปลา โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า กรรไกรจักร และคีมคีบเหล็กหรือ เหล็กแหลม ต่อจากนั้นก็นำมาทุบให้แบนราบ แล้วต้องหักฟันปลาเหล่านั้นสลับขึ้นลงเรียกว่า การหักหน้าวัว การต่อบาตรก็เสร็จสมบูรณ์

ขั้นตอนมาเรียกว่าการประกอบหน้าวัว โดยเอาบาตรไปชุบน้ำแล้วนำขึ้นโดยให้น้ำสะเด็ดเสียก่อน จึงใช้ทองแดงที่บดจนหายคม สมัยก่อนใช้บั้งหรือบั้ง ในการบดผสมทองแดง 1 ส่วน ต่อน้ำประสานทอง 2 ส่วนครึ่ง แล้วนำสิ่งที่ผสมไปโรยตามตะเข็บด้านในของบาตร ต้องใช้ความร้อนในการประกอบด้วย ช่างต้องดูด้านในของบาตรทองแดงที่ผสมแล้ววิ่งตามไฟ เรียกวิธีนี้ว่าการเป่าแผ่นบาตร ใช้ความร้อนประมาณ 5 นาทีเศษเท่านั้น ช่างต้องรีบแผ่นบาตร ก่อนที่ทองแดงกับน้ำประสานทองจะร่วงออกมา ส่วนเชื้อเพลิงที่ใช้ในสมัยก่อนใช้ถ่านฟืนไม้สัก เพราะไม้สักมีคุณภาพดี คือไฟแรงเร็วแต่ไม่อมความร้อนมาก จะไหม้รวดเร็วแล้วก็ลุกเร็ว ไม้สักจะซื้อจากหัวคลองวัดสระเกศ เพราะที่นั่นมีโรงงานทำประตุน้ำต่าง ช่างจะซื้อเศษไม้สักมาเผาเอง แต่เตาไฟที่ใช้ในปัจจุบันใช้ดินเหนียวและทรายปั้นเป็นตัวเตา เรียกว่า เต่าเป่า เหตุผลเพื่อให้แข็งแรงทนทาน แล้วใช้มอเตอร์พัดลม ใช้แก๊วไฟ บาตรที่ได้ออกมาจะมีสีน้ำเงินอมดำ มีรอยเชื่อมประสานในการประกอบบาตร และบาตรมีลักษณะเป็นเหลี่ยมอยู่ เรียกบาตรนี้ว่า **บาตรแล่น** บาตรแล่นบางใบจะมีรอยถูกเจาะรู นั่นเป็นเทคนิคที่จะทำให้ขอบบาตรไม่หลุดออกง่าย แต่ถ้าขอบบาตรติดแน่นอยู่แล้วก็ไม่จำเป็นต้องเจาะรู

ขั้นตอนไปถึงการยุบมุมโดยใช้ค้อนทุบ ขั้นตอนนี้เป็น การตรวจตราตะเข็บที่เราแล่นไปแล้วว่าติดกันอย่างมั่นคง การทุบแบบนี้ต้องนำบาตรไปคว่ำบนหัวกะล่อน ซึ่งสมัยก่อนดำนนั้นทำด้วยไม้ไผ่แต่ในสมัยนี้ใช้เหล็กแทน เนื่องจากไม้ไผ่จะผุง่ายเหล็กจะแข็งแรงทนทานกว่า ที่เรียกหัวกะล่อนเพราะมีประโยชน์สารพัดอย่างที่เดียว และด้านหลังหัวกะล่อนมีเก้าอี้นั่ง

ขั้นทำลายบาตร โดยใช้ค้อนลาย ที่มีขนาดสั้นและยาวต่างกัน และมีแท่งรองรับบาตรอยู่ ลายให้เป็นรูปทรงของบาตรตามจินตนาการ แล้วนำมาล้างให้สิ่งที่สกปรกออกให้หมด โดยแช่ในกรดที่ผสมกำมะถันอ่อน ๆ ซึ่งสมัยก่อนไม่มีการล้าง แต่ปัจจุบันต้องการความสวยงามมากขึ้น บาตรที่ได้เรียกว่า **บาตรลาย** ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปร่างบาตรแล้ว และยังมีรอยทองแดงที่เชื่อมไว้ปรากฏให้เห็น

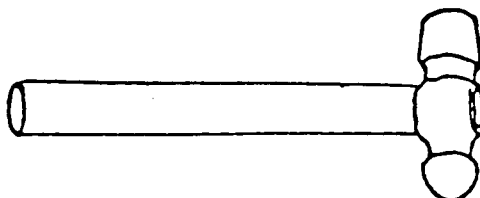
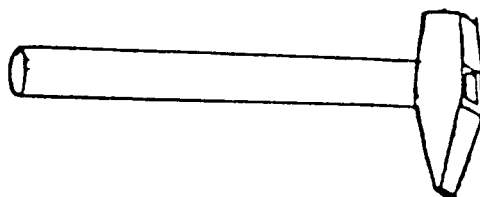
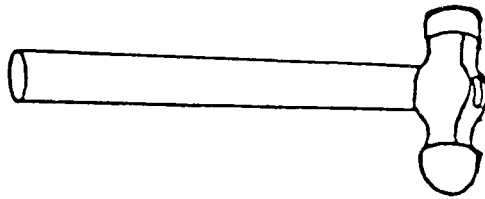
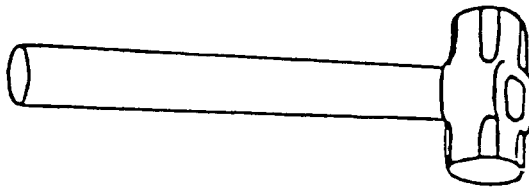
แล้วนำบาตรลายนี้มาตีตะเข็บให้เรียบร้อยทั้งใบ โดยใช้การสังเกตด้วยตา ถ้าตีไปแล้วมีเม็ด ๆ ขึ้นมา เราต้องไม่ตีซ้ำลงไปตรงนั้น ถ้าตีซ้ำลงไปจะทำให้บาตรโป่งออกมา แล้วช่างยังต้องใช้มือลูบดูด้วย และอาจใช้ตะไบแต่งได้ด้วย ช่างจะไม่ใช้กระดาษทรายในการแต่งบาตร เพราะจะทำให้กินเนื้อบาตรเข้าไป ในการขัดตะไบบาตรนั้นช่างต้องไปนั่งที่ม้านั่งที่มีหู 2 หู ช่างใช้เท้ายันตะไบให้เป็นเส้นในทางเดียวกัน ขั้นตอนนี้ใช้เวลาพอสมควรพอ ๆ กับการตีบาตรทีเดียว

เมื่อตะไบเสร็จบาตรจะเงาสวย มองจากด้านบนเหมือนศีระมุนษย์ ดูแล้วไม่มีที่บรรจุบาตร เรียกบาตรนี้ได้ว่า **บาตรขาว** บาตรนี้ธรรมดาจะนำไปรมควันต่อ บาตรจึงมีสีดำเหมือนบาตรที่เราเห็นทั่วไป

การรมดำนี้ใช้เวลาไม่นาน แต่ถ้าเป็นพระกรรมฐาน ท่านจะนำบาตรขาวไปเผาเอง ซึ่งเรียกว่า รมบาตร คือการอบโดยการตั้งอิฐขึ้นมา นำบาตรวางไว้แล้วนำเหล็กครอบ จุดไฟอบประมาณ 8-9 ชม. โดยให้บาตรแดงถึงขอบแล้วทิ้งไว้ให้เย็นเอง โดยไม่ต้องเปิดถึง เมื่อเสร็จแล้วเหล็กจะจับคาร์บอนออกมา จะดูสวยงามมาก

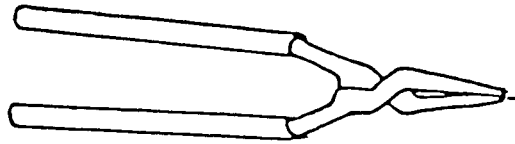
เครื่องมือที่ใช้ในการทำบาตร

1. ค้อนขนาดต่าง ๆ ใช้สำหรับตีเหล็ก และตีบาตรให้เรียบ

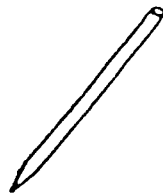
2. คีม ใช้สำหรับหักเหล็ก (หักฟันปลา)

รูป

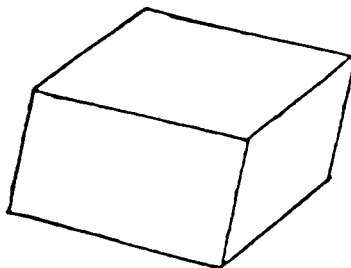
3. แท่งเหล็ก ใช้สำหรับขีดกะเหล็ก

รูป

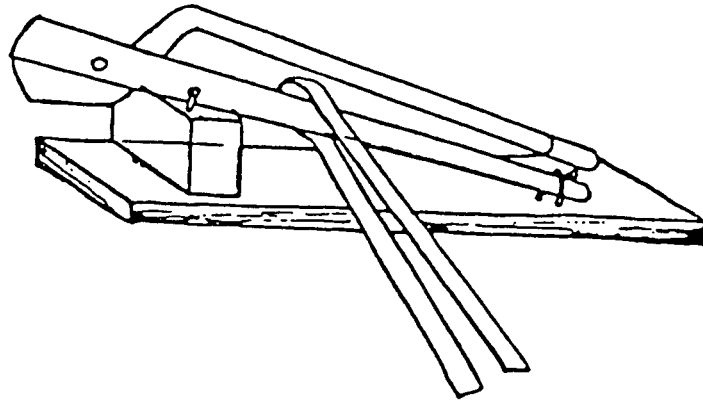

4. ทังเหล็ก ใช้สำหรับรองในการทุบเหล็กและตีเหล็ก

รูป

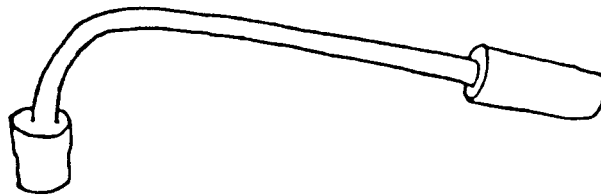

5. กรรไกร ใช้สำหรับการจักเหล็ก

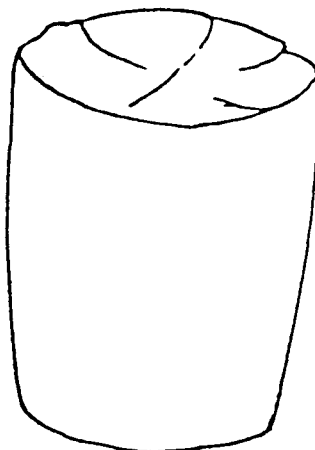
6. ค้อนลาย ใช้สำหรับทำลายบาตร

รูป

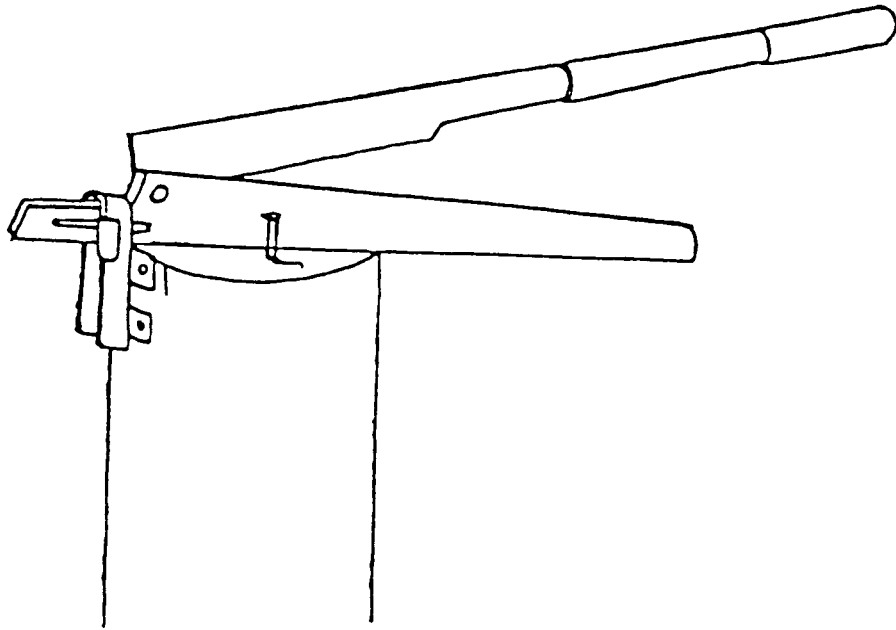

7. ทังลาย ใช้สำหรับเป็นที่รองรับส่วนโค้งของขอบบาตรเพื่อทำลายบาตร

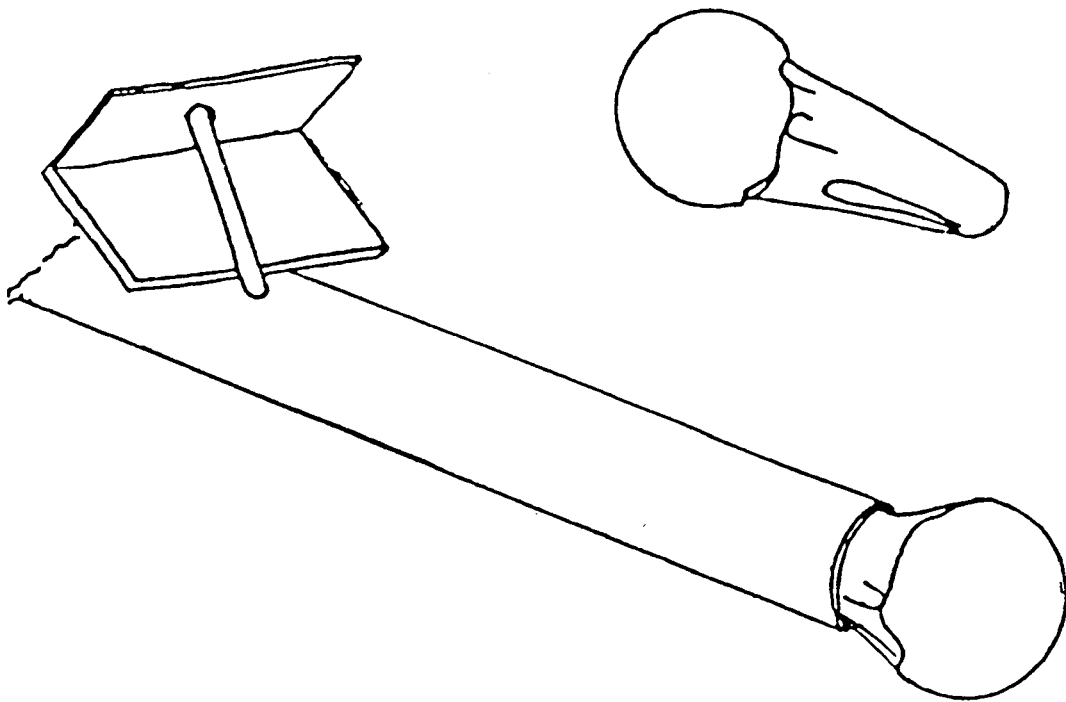
รูป

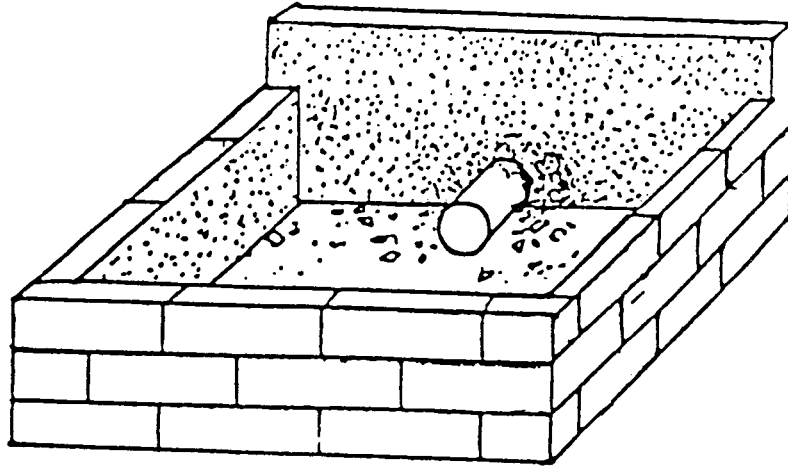
8. กรรไกรญวน ใช้สำหรับตัดแผ่นเหล็ก

9. ลูกกะลอนและหัวลูกกะลอนขนาดต่าง ๆ ใช้สำหรับรองรับในการทำบาตรและตีบาตร
ลูกกะลอนที่ใช้มีหลายขนาด ขึ้นอยู่กับขั้นตอนว่าต้องการความละเอียดมากน้อยเพียงไร เช่น การตีบาตร
ก็ต้องใช้ลูกกะลอนที่เรียบละเอียดมากที่สุด

10. เต้า ใช้สำหรับเป่าเล่น

การทำบาตร

ในชุมชนบ้านบาตรนี้ได้มีการทำบาตร แบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. การทำบาตรใหม่
2. การนำบาตรเก่ามาปรับปรุงสภาพ
3. การซ่อมแซมบาตร

ซึ่งจะได้กล่าวถึงกรรมวิธีดังนี้

1. การทำบาตรใหม่

ขั้นตอนการทำบาตรพระ

1. ดิชอบ คือ การทำปากบาตร ใช้เหล็กหนา 1 หุน กว้าง 6 หุน ความยาวของเหล็กขึ้นอยู่กับขนาดของบาตร
2. กะเหล็ก เป็นการวัดกะขนาดของเหล็กที่จะนำมาต่อเป็นกง
3. ตัดเหล็ก ตัดแผ่นให้ได้รูปกากบาทตามที่วัดได้
4. เว้าเหล็ก เป็นการตัดส่วนปลายของแผ่นเหล็กรูปกากบาทให้เว้าลงไป เพื่อให้เข้ากับปากบาตรได้พอดีกัน
5. จักเหล็ก ใช้กรรไกรจกตรงส่วนเว้าของแผ่นเหล็กรูปกากบาททั้ง 4 ด้าน แล้วทุบให้เรียบ
6. งอเหล็ก ตัดเหล็กที่จักแล้วให้โค้งได้ลักษณะของบาตร
7. หักเหล็ก หักเหล็กที่จักไว้ให้เป็นแบบสลับฟันปลา เพื่อจะนำไปประกอบเข้ากับปากบาตร
8. ตีดกง นำแผ่นเหล็กรูปกากบาทที่โค้งและหักสลับฟันปลาแล้วมาประกอบเข้ากับปากบาตรใช้ค้อนทุบฟันปลาให้ประกบปากบาตร
9. กะหน้าวัว นำแผ่นเหล็กมาวัดกะขนาดเพื่อประกอบเข้ากับกง
10. ตัดหน้าวัว ตัดแผ่นเหล็กตามที่วัดไว้และต้องตัดเผื่อไว้สำหรับจกฟันด้วย ประมาณ 2 - 3 มิลลิเมตร
11. จักหน้าวัว ใช้กรรไกรจกให้รอบ เสร็จแล้วทุบให้เรียบ
12. โค้งหน้าวัว ตัดหน้าวัวให้โค้ง เพื่อจะนำไปประกอบกับกงให้ได้รูปทรงของบาตร
13. หักหน้าวัว จ้างเหล็กที่จักให้ได้ลักษณะสลับฟันปลา
14. เช้าหน้าวัว นำหน้าวัวไปประกอบเข้ากับกงจนเป็นรูปบาตรเรียกว่า “บาตรหน้าวัว”

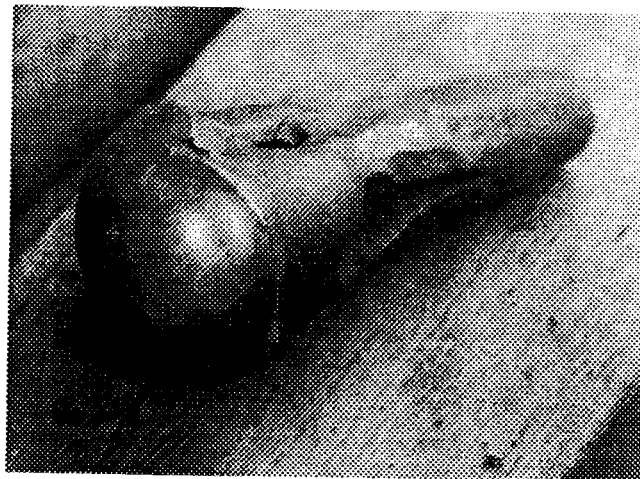
15. หยอดบาตร เป็นการโรยผงประสานทองลงตามตะเข็บด้านในขอบบาตร ก่อนโรยต้องนำบาตรไปแช่น้ำก่อน พอบาตรสะเด็ดน้ำจึงโรยผงประสานทองลงไปทุกตะเข็บ เหตุที่ต้องนำบาตรไปแช่น้ำก่อนก็เพื่อให้ผงประสานทองได้เกาะติดตะเข็บได้
16. แล่นบาตร (เป่าแล่น) เป็นการทำให้ผงประสานทองละลายออกมาเชื่อมตามตะเข็บ โดยใช้ไฟที่มีความร้อนสูงมาก
17. ยุบมุมบาตร เป็นการทุบตามตะเข็บและเป็นการตรวจสอบด้วยว่า ทุกตะเข็บเชื่อมติดกันดีหรือยัง ถ้ายังมีปัญหาก็ต้องนำไปเป่าแล่นซ่อมอีกที
18. ลายบาตร ใช้ค้อนลายทุบบาตรบนทั้งลายบาตรให้ได้รูปทรงของบาตร แต่จะยังไม่เรียบ จากนั้นก็นำไปแช่น้ำกรดให้กรดกัดขี้เหล็กออกให้หมด ก่อนที่จะนำไปตีให้เรียบ น้ำกรดที่ใช้จะผสมน้ำ 1 ถึงต่อกรดประมาณ 1/2 ขวด
19. ตีบาตร นำบาตรมาตีให้เรียบ ช่วงเรียกว่าตีเรียงเม็ด ตีให้เรียบมากขึ้น
20. ตะไบบาตร นำบาตรที่ดีแล้วมาตะไบให้เรียบร้อย จะได้เป็นบาตรขาว
21. ระบายบาตร เป็นการนำบาตรขาวไปอบด้วยความร้อนสูง จนเหล็กสุกและบาตรที่ได้จากการระบายจะมีสีค่อนข้างดำและด้าน
 - รมดำ เป็นการนำบาตรไปทาด้วยน้ำยาที่มีส่วนผสมสำหรับการรมดำโดยเฉพาะ พอแห้งแล้วนำไปตั้งไฟจนบาตรกลายเป็นสีดำ บาตรที่ได้จากการรมดำจะมีสีดำวาว
 - เผาเขียว เป็นการเผาบาตรด้วยความร้อนสูง ให้เหล็กหลังสารออกมาเคลือบผิวบาตร บาตรที่ได้จะมีลักษณะเป็นมันวาว
 - เคลือบสี เป็นวิธีการที่ใช้เทคโนโลยีใหม่มาทำ จะมีลักษณะเหมือนการเคลือบสีรถยนต์

* ขั้นตอนที่ 2-14 เรียกว่า "การต่อบาตร"

อุปกรณ์การทำบาตร

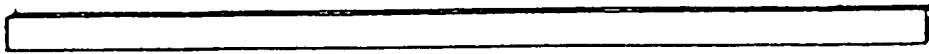

กรรไกร

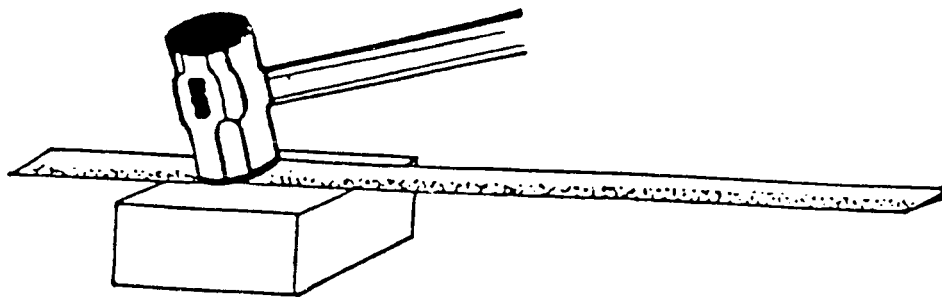

ลูกกะล่อนอุปกรณ์สำคัญในการทำบาตร

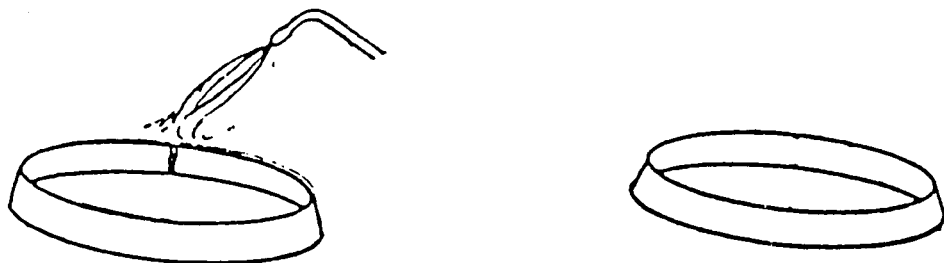
1. การทำปากบาตร (ตีขอบ) ใช้เหล็กเส้นทำ ขนาดของเหล็กที่ใช้ในการทำปากบาตร หน้า 1
หนว กว้าง 6 หนว ความยาวขึ้นอยู่กับขนาดของบาตร เช่น
- บาตรขนาด 7 นิ้ว ใช้เหล็กยาวประมาณ 22 นิ้ว
 - บาตรขนาด 8 นิ้ว ใช้เหล็กยาวประมาณ 26 นิ้ว
 - บาตรขนาด 8 1/2 นิ้ว ใช้เหล็กยาวประมาณ 27 1/2 นิ้ว
 - บาตรขนาด 9 นิ้ว ใช้เหล็กยาวประมาณ 29 นิ้ว

เหล็กสำหรับทำปากบาตร

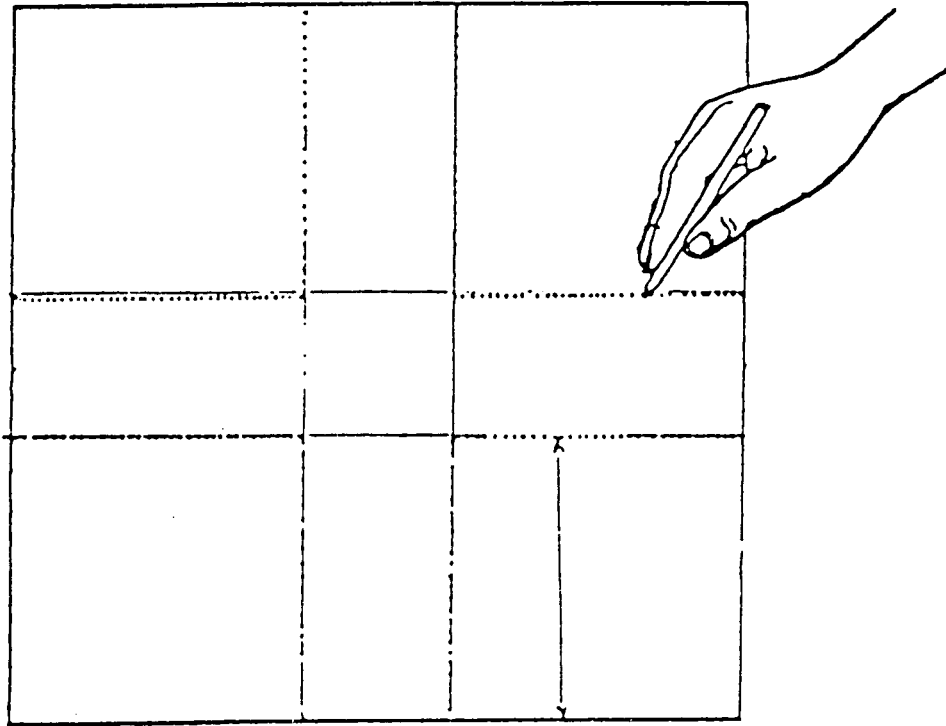

ตีเหล็กให้บางด้านหนึ่ง

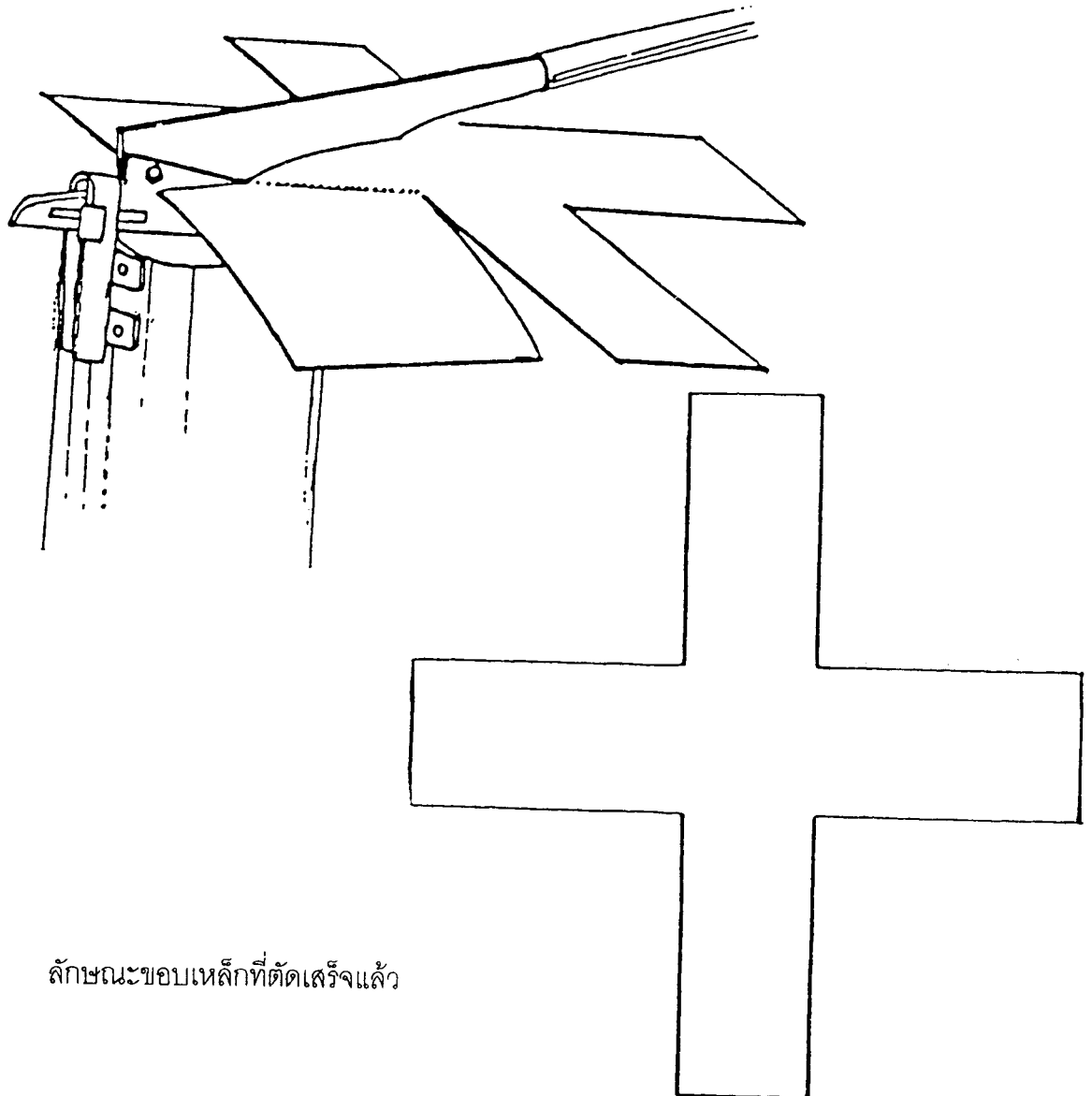

โค้งและเชื่อมให้เป็นปากบาตรโดยให้ด้านที่บางอยู่ด้านล่าง

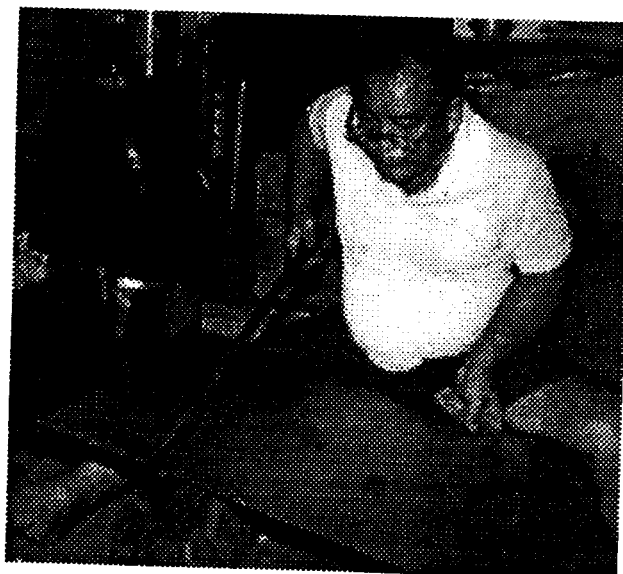
2. การกะเหล็ก การกะเหล็กนั้นเป็นการขีดวัดขนาดของเหล็กที่จะนำมาต่อเป็นกง ความยาวประมาณจะเท่ากับปากบาตร แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับรูปทรงของบาตรด้วย ในสมัยก่อนใช้ดินสอหินที่ใช้เขียนกระดานชนวน แต่ในปัจจุบันช่างทำบาตรนิยมใช้เหล็กขีดเพราะมีความแน่นทนกว่า

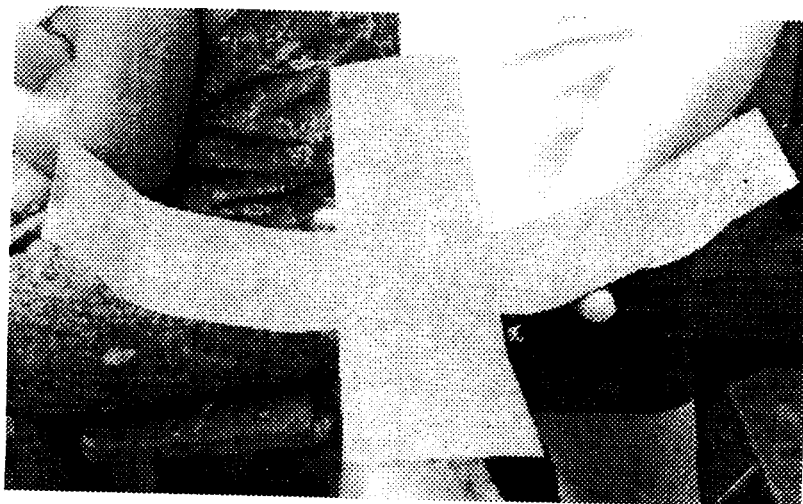
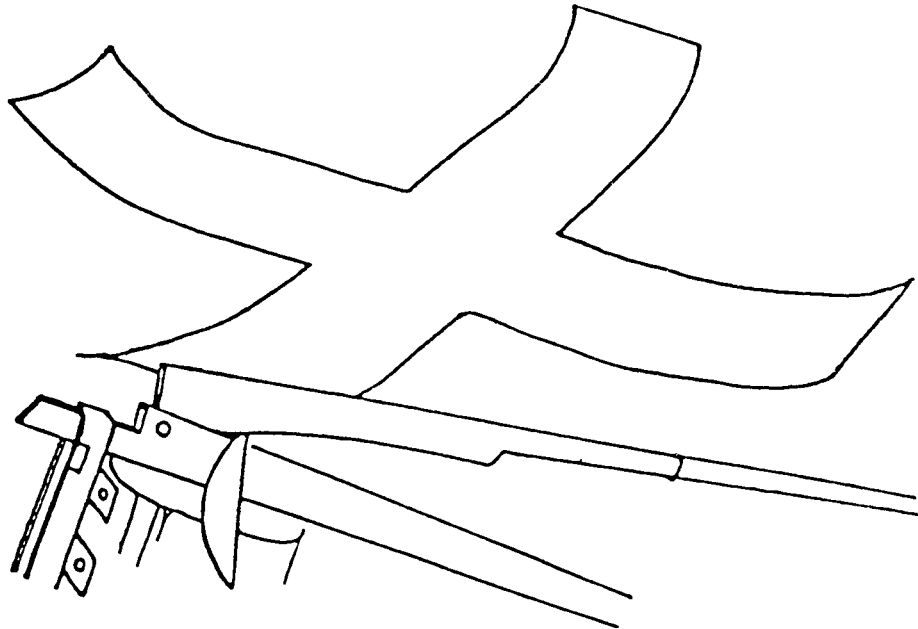
3. การตัดเหล็ก ตัดแผ่นเหล็กด้วยกรรไกรฉนวนให้เป็นรูปกากบาทตามที่วัดไว้

ลักษณะขอบเหล็กที่ตัดเสร็จแล้ว

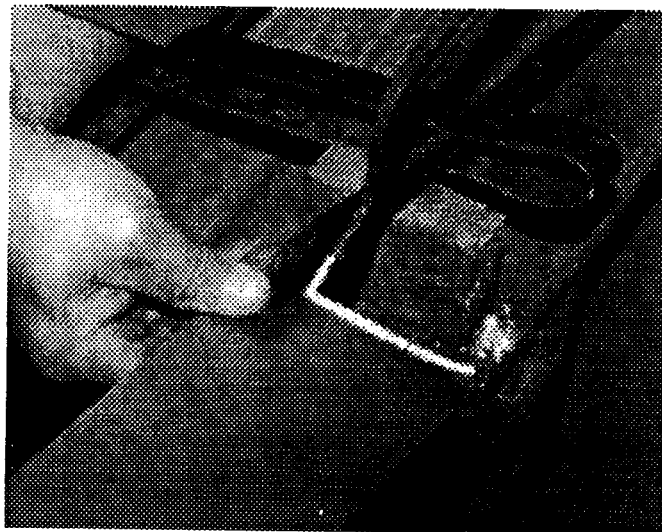
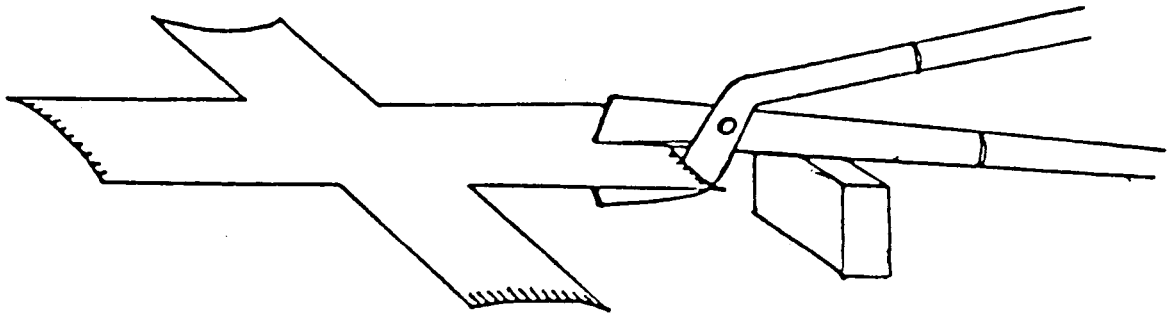

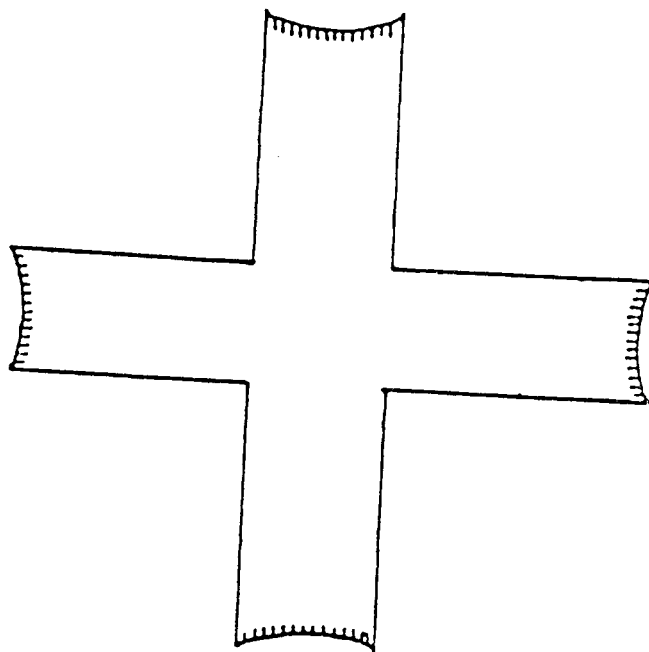
4. การเว้าเหล็ก เป็นการตัดส่วนปลายของแผ่นรูปกากบาทให้เว้าลงไปทั้ง 4 ด้าน เพื่อให้เข้ากับปากบาตรได้พอดี ก่อนเว้าต้องงอเหล็กตรงปลายแต่ละด้านขึ้นเล็กน้อย เพื่อจะได้ไม่สะดุดกับกรรไกรในขณะตัด เมื่อเว้าเสร็จจึงทุบให้เรียบร้อยเหมือนเดิม

ลักษณะขอบแผ่นเหล็กที่เว้าแล้ว

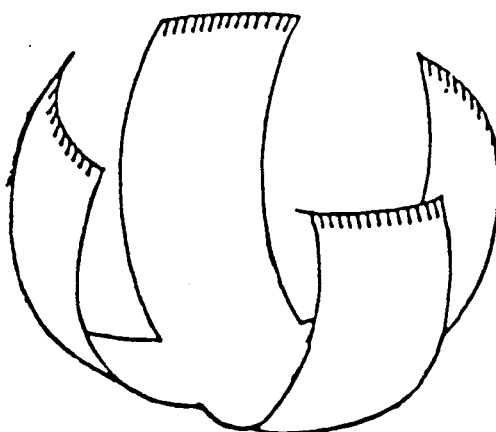
5. การจักเหล็ก ใช้กรรไกรจกตรงส่วนเว้าของแผ่นเหล็กรูปกากบาททั้ง 4 ด้าน แล้วทุบให้เรียบ

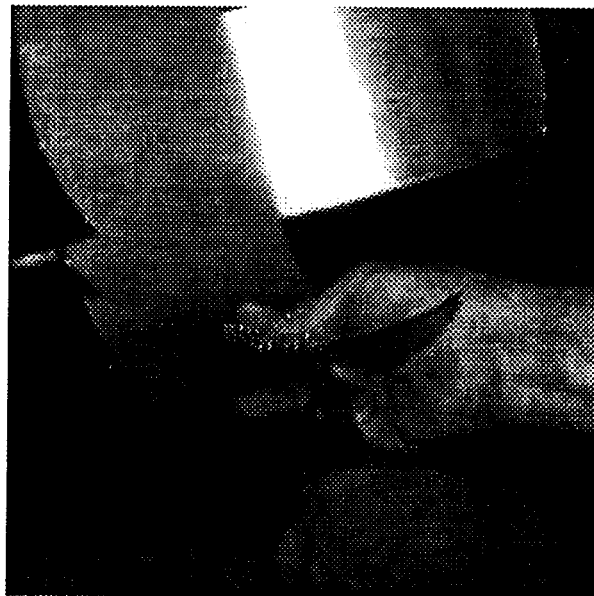
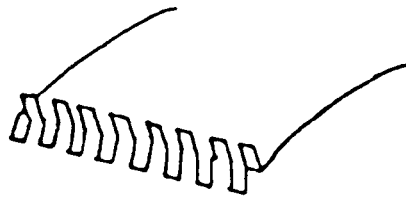
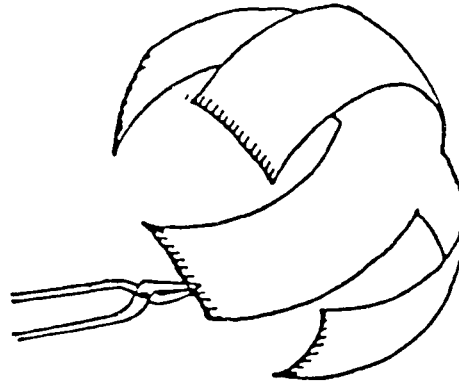

จักเสร็จแล้วทูปพื้นที่เรียบ

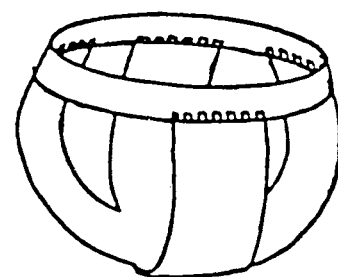
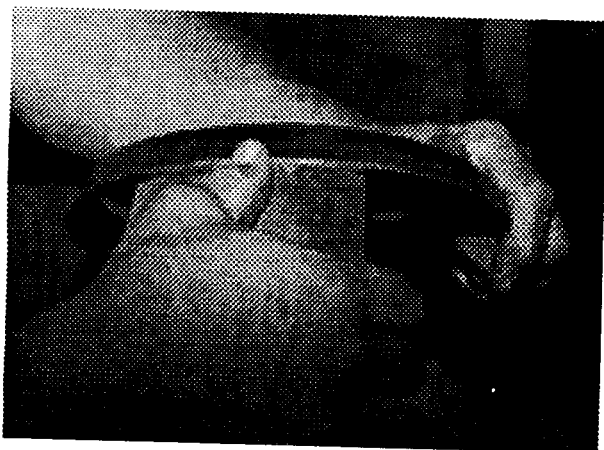
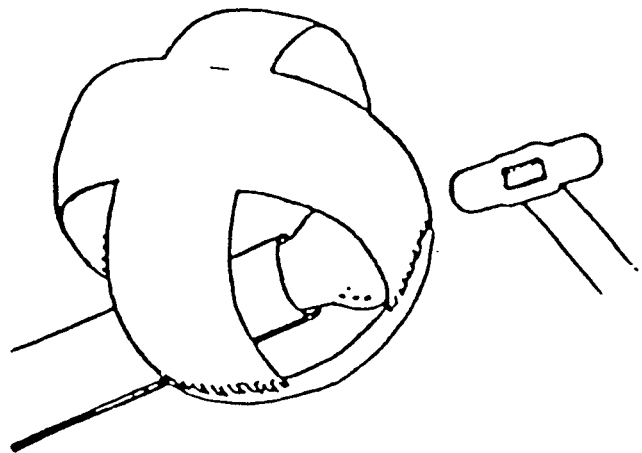
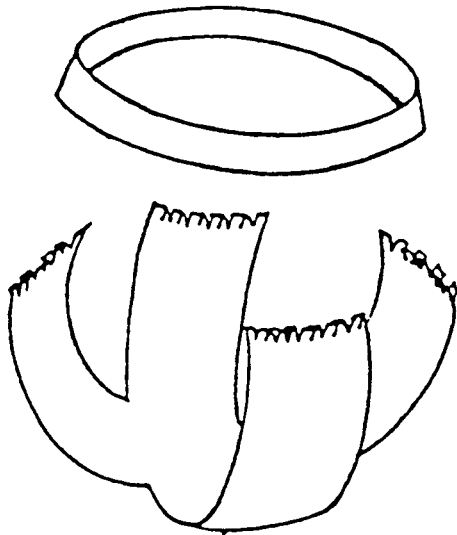
6. การงอเหล็ก เป็นการตัดเหล็กที่จักแล้วให้โค้งได้ลักษณะของบาตร

7. การหักเหล็ก หักเหล็กที่จักไว้ให้เป็นแบบสลัฟฟันปลาด้วยคีมคีบเหล็กหรือเหล็กแหลมเพื่อจะนำไปประกอบเข้ากับปากบาตร

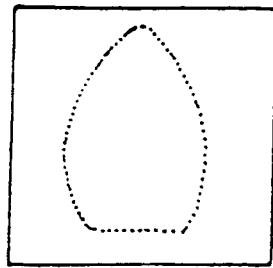
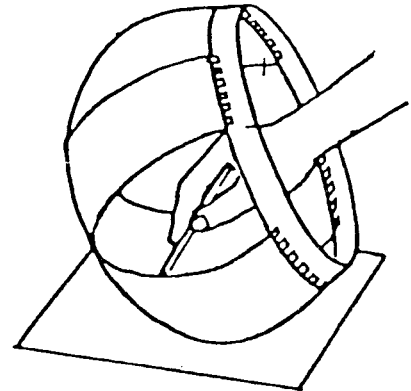
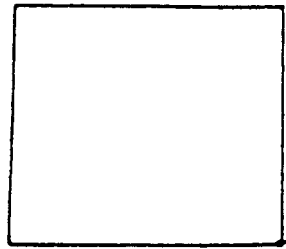

8. การติดกง นำเหล็กที่โค้งและหักสลับฟันปลาแล้วมาประกอบเข้ากับขอบบาตร โดยการใช้ค้อนทุบพับเหล็กที่ปลายกงให้รับกับปากบาตร

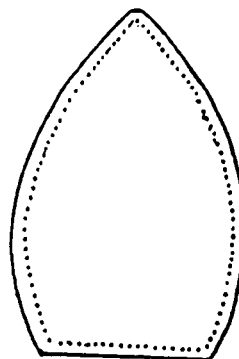
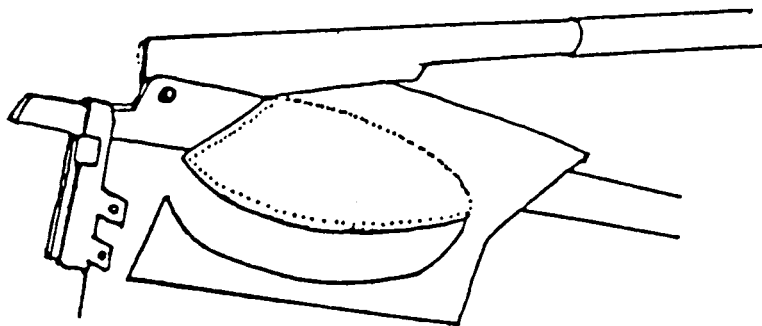

รูปสำเร็จของกง

9. การกะหน้าวัว นำแผ่นเหล็กมาวัดกะขนาดเพื่อประกอบกับกง

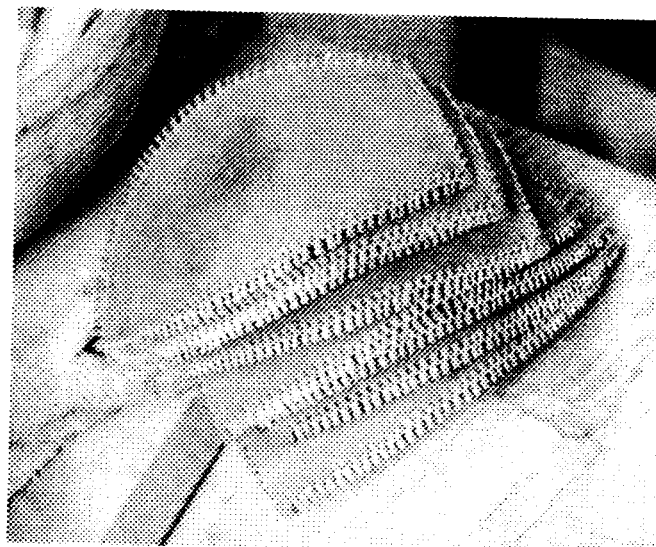
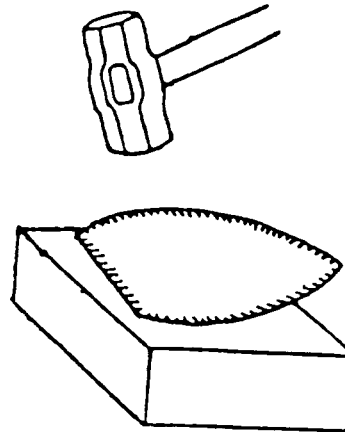
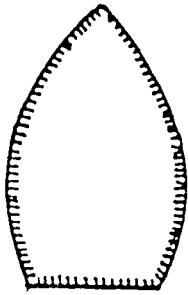
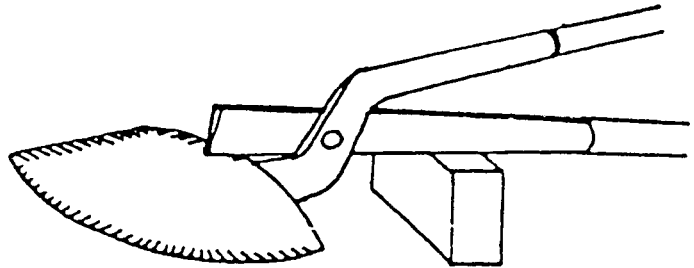
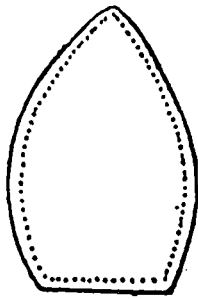

10. การตัดหน้าวัว ตัดแผ่นเหล็กที่วัดไว้และต้องตัดเผื่อไว้สำหรับจักฟันประมาณ 2 มิลลิเมตร

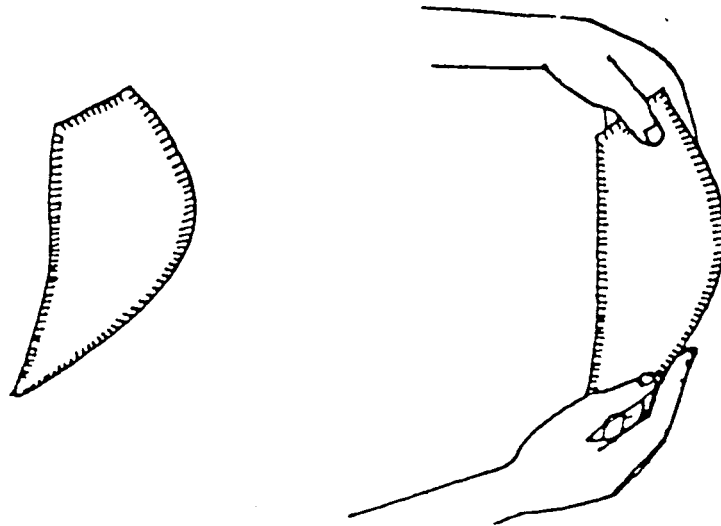

หน้าวัวที่ตัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว

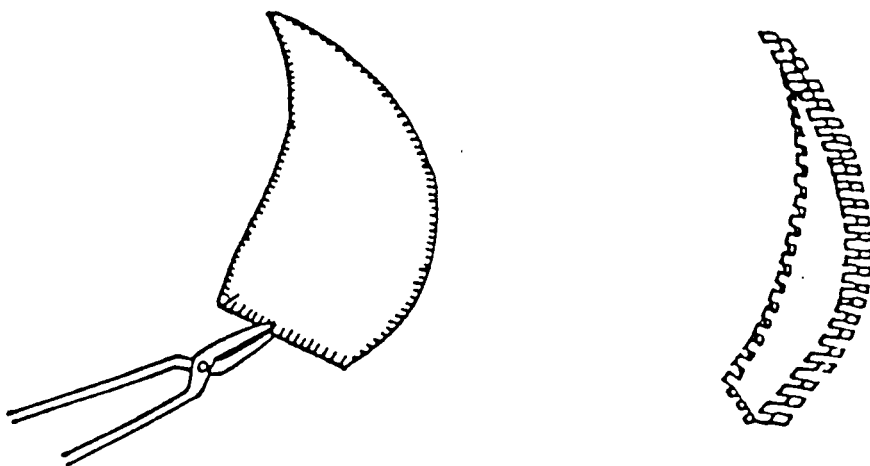
11. การจักหน้าวัว ใช้กรรไกรจักโดยรอบ เสร็จแล้วทุบด้วยค้อนให้เรียบ

12. การโค้งหน้าวัว ตัดหน้าวัวให้โค้งเพื่อจะนำไปประกอบกงให้ได้รูปทรงของบาตร

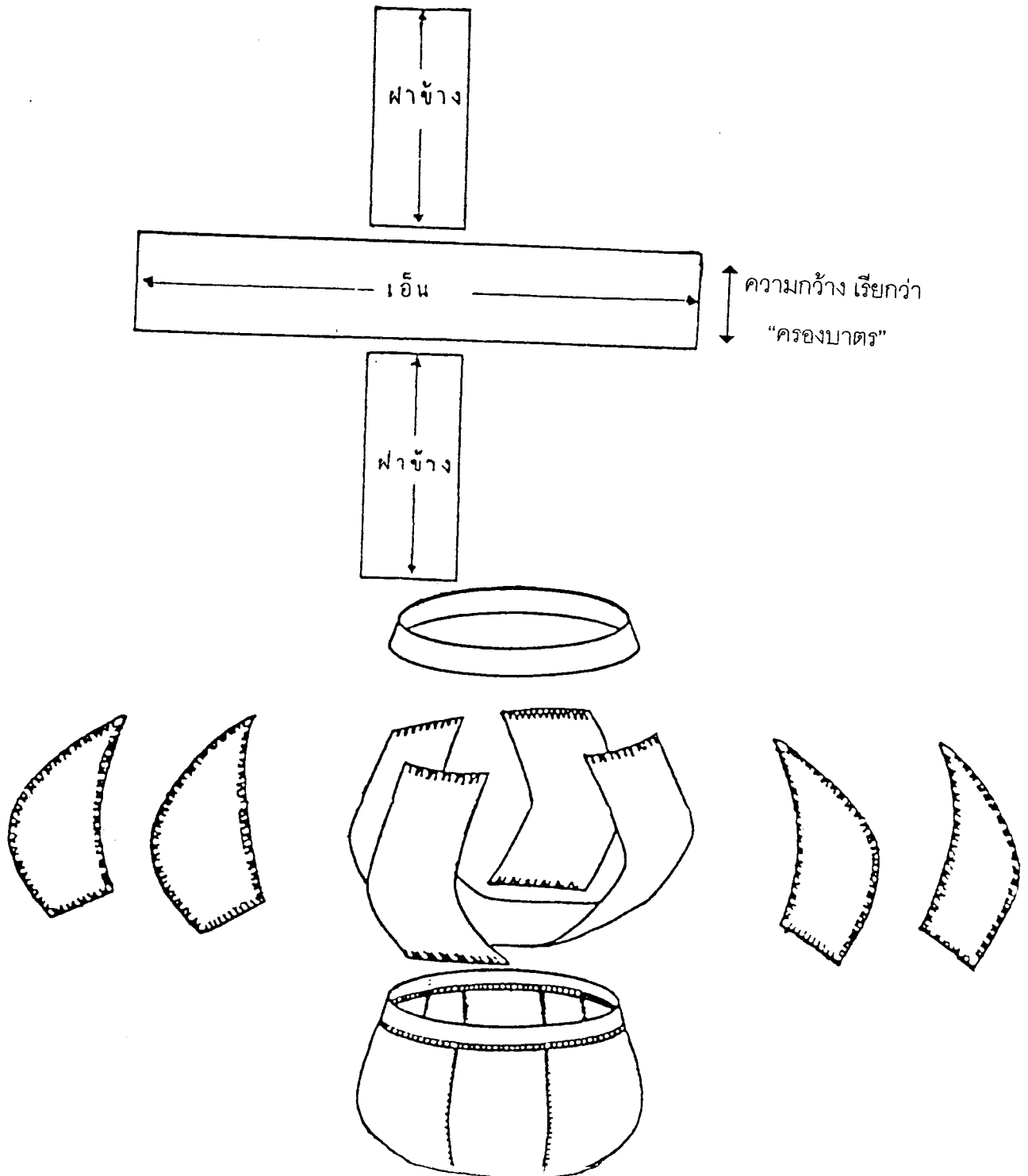

13. การหักหน้าวัว ง้างเหล็กที่จักให้ได้ลักษณะสลับฟันปลา

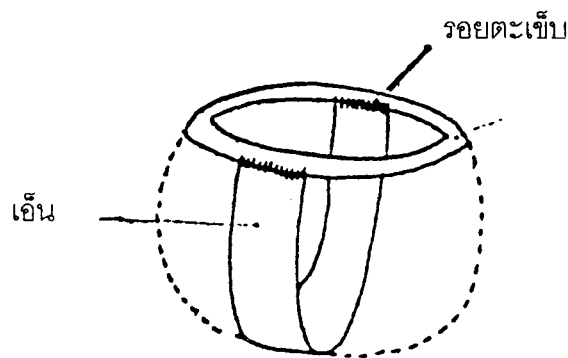
มีการต่อบาตรอีกวิธีหนึ่ง ช่างที่บ้านบาตรบอกว่า เป็นวิธีที่ทำมาแต่โบราณ ขั้นตอนในการทำจะ เหมือนกันกับวิธีที่แสดงมาแล้ว แต่ส่วนประกอบของบาตรจะมีทั้งหมด 8 ชิ้นคือ

- ปากบาตร 1 ชิ้น ส่วนนี้สำคัญที่สุด เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการทำบาตร
- เอ็น 1 ชิ้น เป็นแผ่นเหล็ก นำมาดัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้เป็นตัวแบ่งครึ่งบาตร
- ฝาข้าง 2 ชิ้น ฝาข้างจะเป็นแผ่นเหล็กเล็ก ๆ ที่ใช้เชื่อมปากขอบเข้ากับเอ็น
- หน้าวัว 4 ชิ้น เป็นแผ่นเหล็กที่นำมาดัดให้พอดีช่อง จำนวน 4 ช่อง

ขั้นตอนในการต่อบาตร

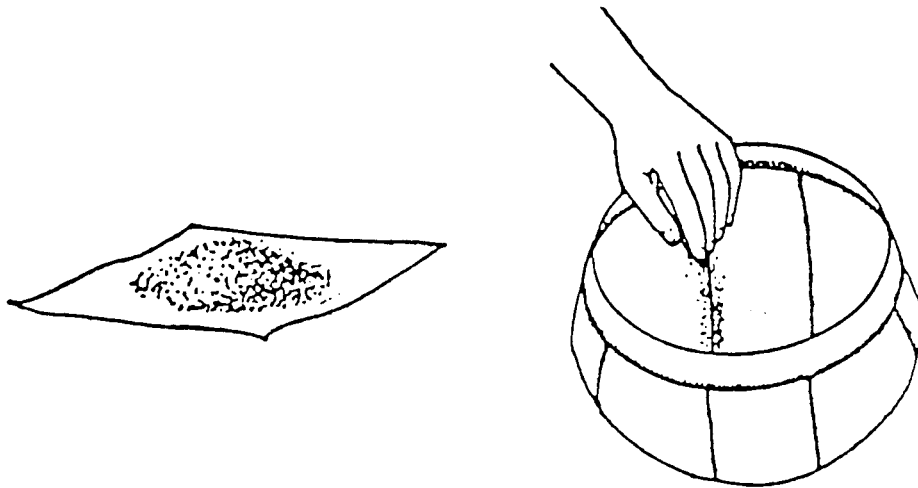
นำเหล็กชนิด SH41 (เหล็กเนียร์ธรรมดา) นำไปตัดเป็นเอ็น 1 ชิ้น ปากขอบ 1 ชิ้น และ ฝาข้าง 2 ชิ้น ตัดเหล็กด้วยกรรไกรญวน ขั้นแรกต้องทำเป็นปากขอบก่อน โดยการตีเหล็กที่ตัดไว้ให้เป็นแผ่นบาง ๆ เท่ากันตลอดทั้งเส้น จากนั้นนำมาโค้งต่อกันให้เป็นวงกลมจะได้ปากขอบที่สมบูรณ์ ต่อมานำแผ่นเอ็นและฝาข้างที่ตัดไว้เรียบร้อยแล้วมาจัก (ทำเป็นซี่เล็ก ๆ) ด้วยกรรไกรจักเหล็ก โดยจักทั้งหัวและท้าย แล้วใช้คีมดัดให้เป็นลักษณะสลับฟันปลา เพื่อความสะดวกในการประกอบ จากนั้นตัดแผ่นเอ็นให้โค้งเพื่อสำหรับใช้เป็นฐานของก้นบาตร นำซี่ฟันปลาที่ทำไว้บนแผ่นเอ็นมาต่อเข้ากับปากขอบแล้วใช้ค้อนตอกให้ฟันปลานูนลง เพื่อเชื่อมแผ่นเอ็นและปากขอบติดกันโดยทำทั้ง 2 ข้าง จะได้ลักษณะของบาตรดังนี้

ต่อจากนั้นการทำฝาข้างก็จะใช้วิธีเดียวกัน คือนำฝาข้างที่ได้จักไว้แล้วมาต่อเข้ากับจุดกึ่งกลางของเอ็นและปากขอบ แล้วใช้ค้อนตอกให้ฟันปลานูนลง เมื่อดอกเสร็จแล้วจะได้โครงบาตรที่มีลักษณะเป็นรูปกากบาท

หลังจากที่ได้โครงบาตรแล้ว ยังเหลือช่องว่างอีก 4 ช่อง ซึ่งเรียกว่า “หน้าวัว” หรือแผ่นเตารีด (เพราะมีลักษณะคล้ายแผ่นรองกันเตารีด) การที่จะตัดเหล็กให้พอดีช่องนั้นเป็นการยาก ฉะนั้นจะต้องนำโครงบาตรมาทาบกับแผ่นเหล็กที่จะตัดโดยตรง และทำสัญลักษณ์ไว้ว่าแบบอันใดจะเข้าช่องอันใด เวลาประกอบจะได้ประกอบอยู่และพอดีกับช่องนั้น ถ้าเกิดหน้าวัวใหญ่เกินไปบาตรก็จะเบี้ยว ถ้าเล็กไปก็จะต่อกันไม่อยู่และจะหลุดออกมา ฉะนั้นในการตัดหน้าวัวจะต้องระมัดระวังมาก เมื่อได้หน้าวัวทั้ง 4 ชิ้นแล้วก็นำมาจักให้รอบแผ่นทั้ง 4 ชิ้น ทำสลับฟันปลาด้วยคีมเหมือนกับเอ็นและฝาข้าง จากนั้นนำมาประกอบให้เข้ากัน ต้องระวังและต้องตอกให้แน่น ถ้าเกิดหลุดหรือไม่พอดีจะต้องเปลี่ยนหน้าวัวใหม่ จากนั้นก็ได้บาตร 8 ชิ้น ที่ประกอบเข้าด้วยกันเรียบร้อยแล้วพร้อมที่จะนำไปเผาต่อไป

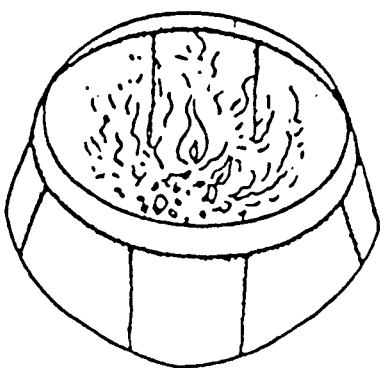
15. การหยอดบาตร เป็นการโรยผงประสานทอง ผงประสานทองเป็นของผสมระหว่างผงบอแลคกับผงทองแดง การโรยผงประสานทองจะโรยลงตามตะเข็บด้านในของบาตร ก่อนทำการหยอดบาตรต้องนำบาตรไปแช่น้ำก่อน พอสะเด็ดน้ำจึงโรยผงประสานทองลงไป ถ้าบาตรแห้งเสียก่อนก็ต้องสลัดน้ำใส่อีก มือที่จับผงประสานทองต้องแห้ง การโรยต้องโรยให้สม่ำเสมอ เป็นเส้นเล็กและนูน และต้องระวังไม่ให้ผงประสานทองเลอะเทอะส่วนอื่น เพราะเวลาเป่าแล่นผงประสานทองจะลามติดผิวบาตรทำให้บาตรไม่เรียบได้

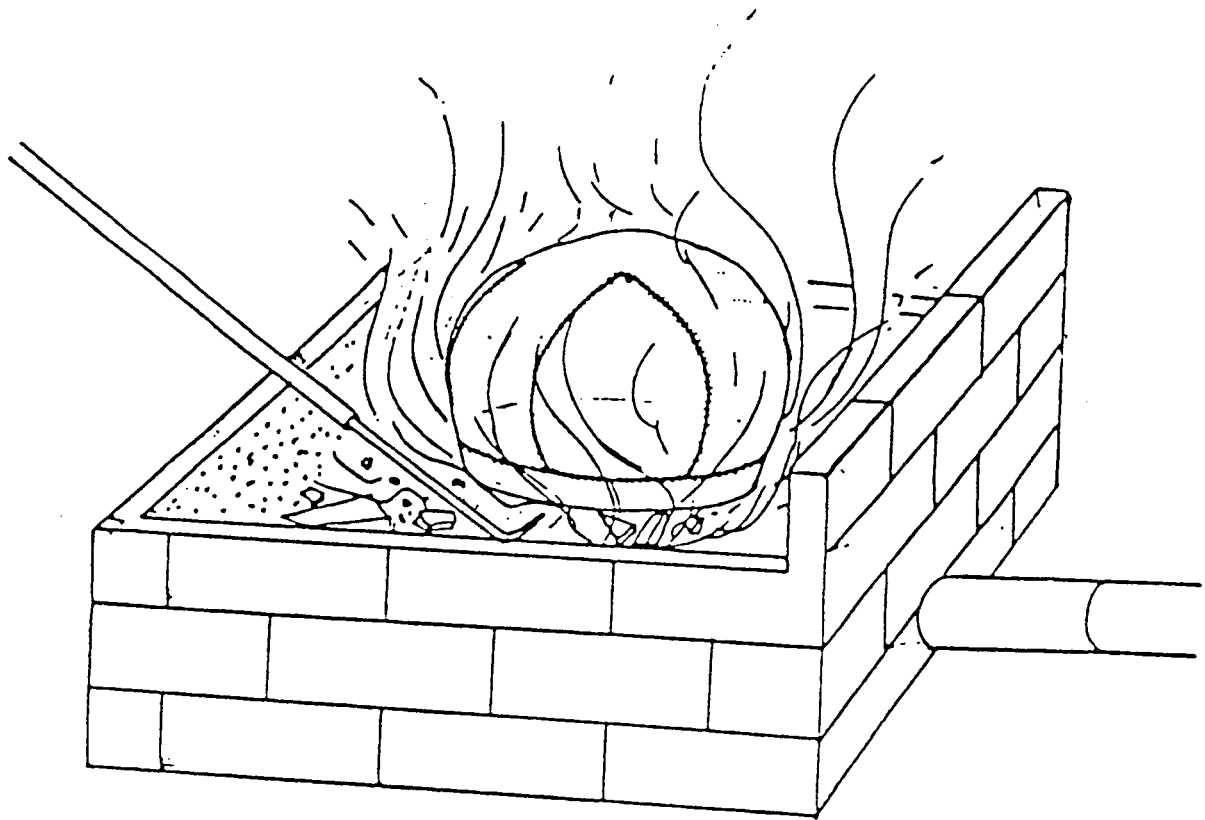
ผงประสานทอง
(ผงบอแลค + ผงทองแดง)

16. การเป่าแล่น (แล่นบาตร) การเป่าแล่นบาตรต้องใช้ไฟแรงสูง ใช้ไม้สักเป็นเชื้อเพลิงเพราะให้ไฟแรง ก่อนเป่าแล่นต้องใช้ไฟอ่อน ๆ เผาด้านในของบาตรก่อนเพื่อให้ผงประสานทองละลายลงไปเกาะในตะเข็บ โดยใช้ขี้กบหรือกระดาดเป็นเชื้อเพลิง จากนั้นก็คว่ำบาตรลงกลางเตา (ส่วนที่ให้ไฟร้อนสูงสุด) เผาจนเหล็กแดง แล้วใช้ไม้เขาควายเขี่ยให้บาตรหงายขึ้นกลับให้ทุกด้านของบาตรได้รับความร้อนอย่างทั่วถึง เพื่อให้ผงทองแดงและน้ำประสานทองละลายเชื่อมเนื้อเหล็กให้เป็นเนื้อเดียวกัน

1. ก่อนเป่าแล่นต้องใช้ไฟอ่อน ๆ เผาด้านในของบาตรก่อนเพื่อให้ผงประสานทองละลายลงไปเกาะในตะเข็บ

2. คว่ำบาตรลงกลางเตา เผาจนเหล็กแดง แล้วใช้ไม้เขาควยเขี่ยให้บาตรหงายขึ้นกลับให้ทุกด้านของบาตรได้รับความร้อนอย่างทั่วถึง

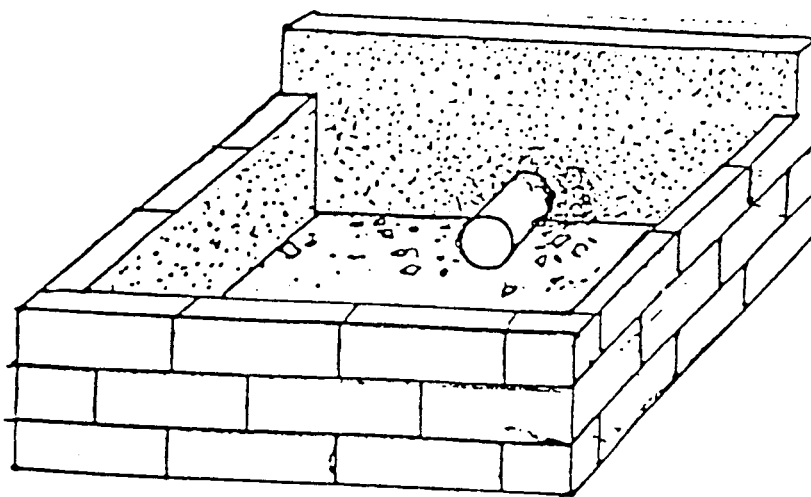

ลักษณะเตาที่ใช้ในการเผาแล่น

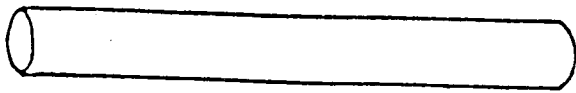
เตาที่ใช้ในการเผาแล่นจะก่อขึ้นด้วยอิฐแดงประกอบด้วยเหล็กที่ใช้เป็นท่อลม ท่อส่วนที่อยู่ด้านในเรียกว่า "จุมูกเตา" ด้านในของเตาจะฉาบด้วยดินเหนียวที่บดผสมกับทราย ส่วนที่เป็นจุมูกเตาต้องฉาบให้สนิทเป็นพิเศษ เพื่อป้องกันท่อไม่ให้ละลาย แต่ต้องระวังไม่ให้ไปขวางปากท่อแม้แต่นิดเดียว เพราะจะมีผลต่อทิศทางลมที่เป่าเข้าไป

เตาด้านที่เป่าลมเข้าไปต้องยกสูงขึ้นมากกว่าส่วนอื่น เพื่อป้องกันลมที่ตีกลับไฟจะได้อยู่กลางเตาพอดีจุมูกเตาด้านในต้องเฉียงลงเล็กน้อยเพื่อบังคับทิศทางลมให้อยู่กลางเตาพอดี เตาที่ดีที่สุดจะให้ไฟที่ร้อนที่สุดอยู่ตรงกลางเตาพอดี

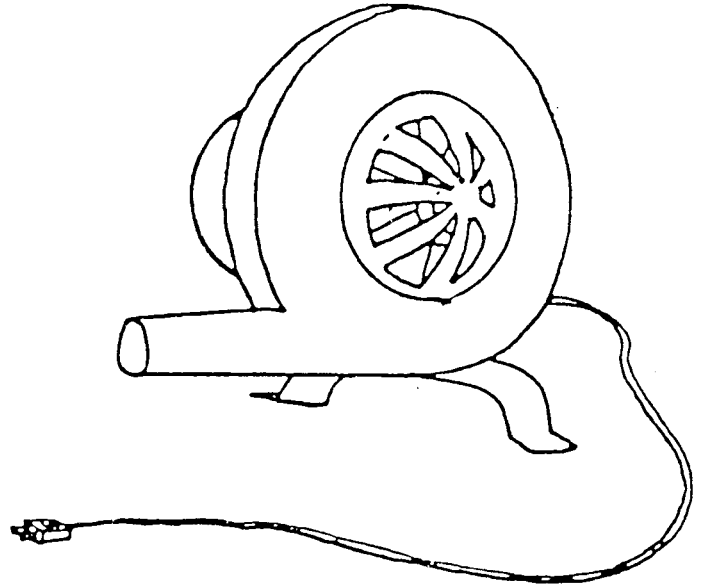
เครื่องเป่าลมแต่เดิมจะใช้ลูกสูบ สูบลมให้เป่าเข้าไว้ในเตา แต่ปัจจุบันช่างจะใช้เครื่องปั๊มลมต่อเข้าไปแทน เพื่อให้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

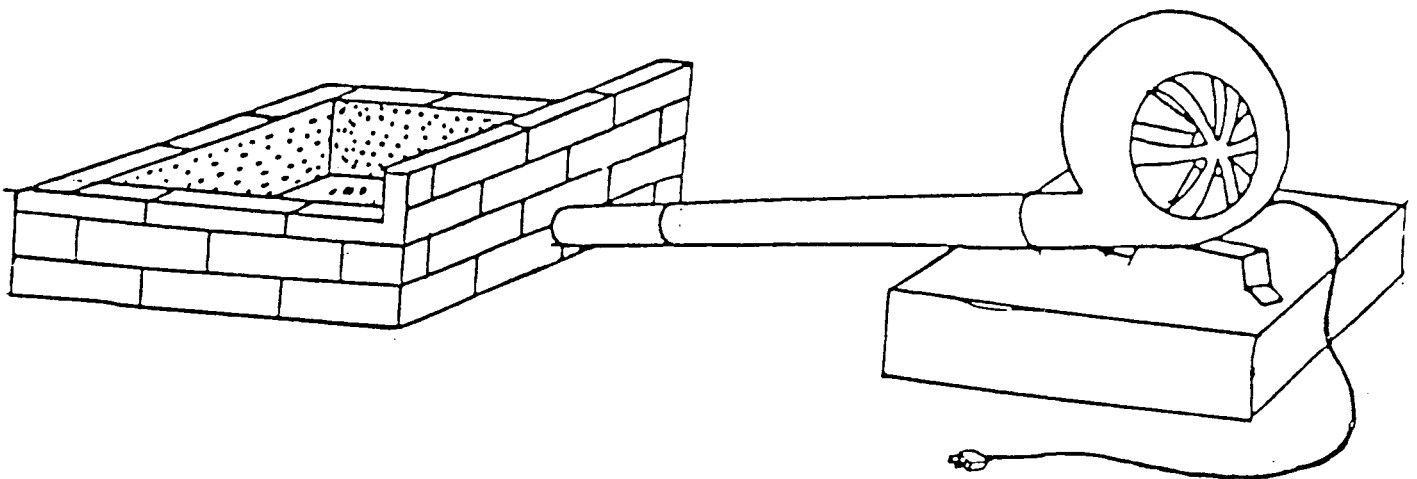
เตาที่ใช้ในการเผาแล่น

ท่อเหล็กต่อเข้าเตา

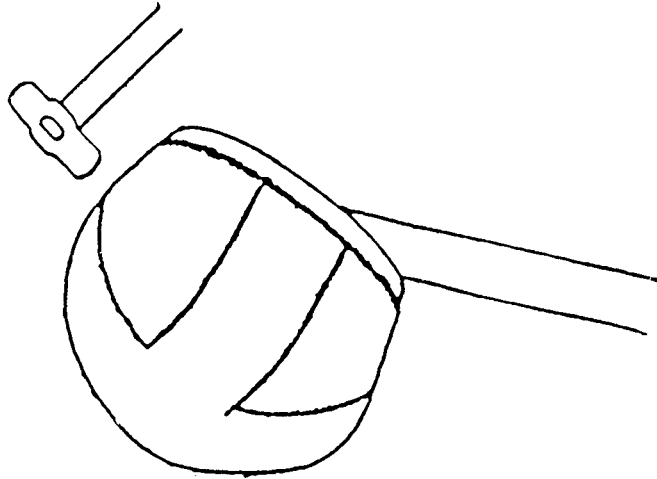

เครื่องปั่นลมเข้าเตา

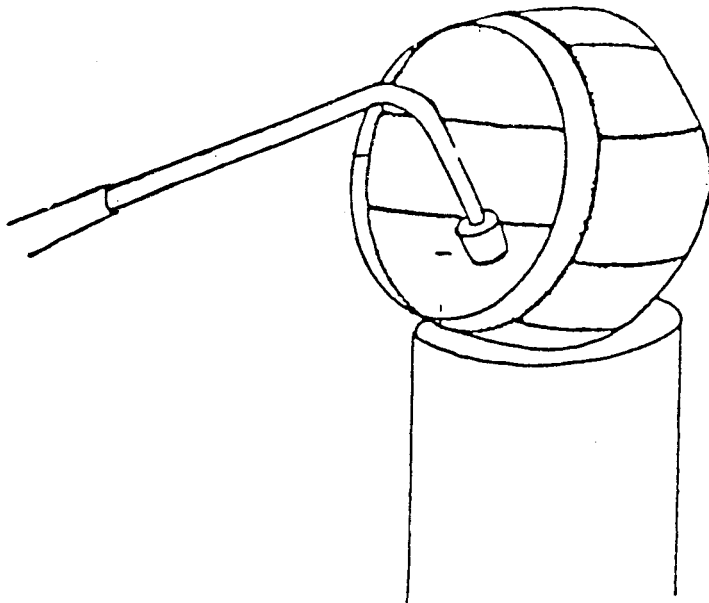

ประกอบเครื่องปั่นลมเข้ากับเตา

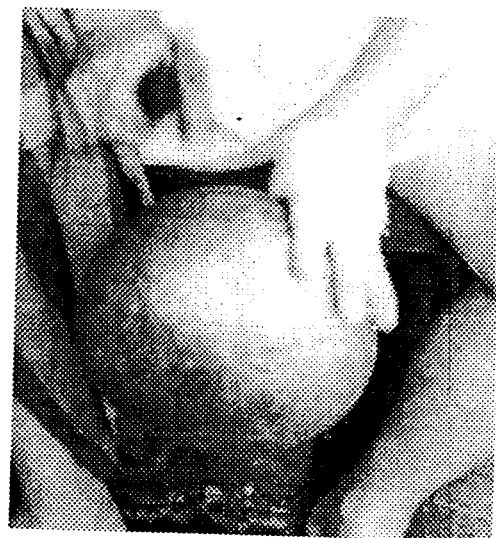
17. ยูปมูมบาตร เมื่อบาตรที่เป่าเล่นเสร็จเย็นลงแล้ว นำมายูปมูมโดยใช้ค้อนตีตามตะเข็บ และจะเป็นการตรวจสอบด้วยว่าทุกตะเข็บเชื่อมติดกันดีหรือยัง ถ้ายังก็ต้องนำไปเป่าเล่นซ่อมส่วนที่ยังไม่เชื่อมกันอีกที

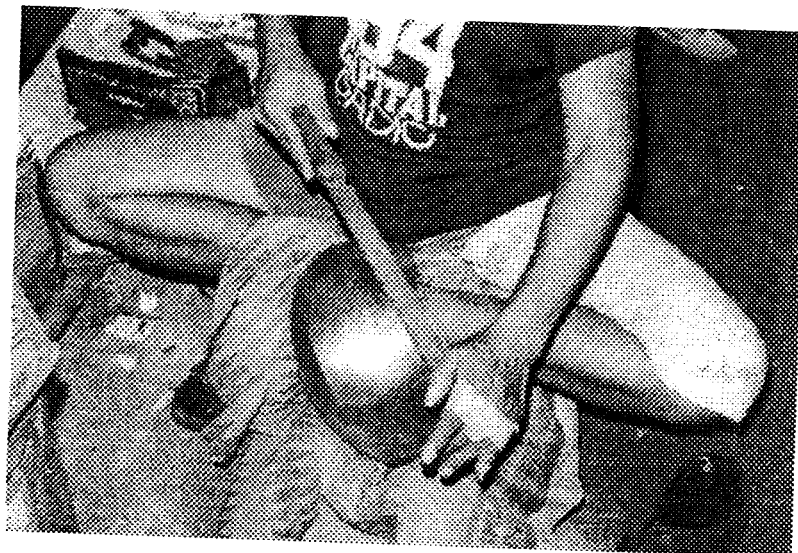
18. การลายบาตร ใช้ค้อนลายทุบบาตรโดยตีผิวบาตรให้ได้รูปทรงที่กลมกลิ้ง ให้ได้รูปทรงบาตร โดยจะตีบน "ทั้งลาย" ทั้งลายจะมีลักษณะเป็นร่องเว้าลงไปเพื่อรองรับส่วนโค้งของบาตร แต่ถ้ายังไม่เรียบต้องนำไปแช่น้ำกรดให้กรดกัดผิวเหล็กออกให้หมด น้ำกรดที่ใช้จะผสมน้ำ 1 ถึง ต่อน้ำกรดประมาณ 1/2 ขวด

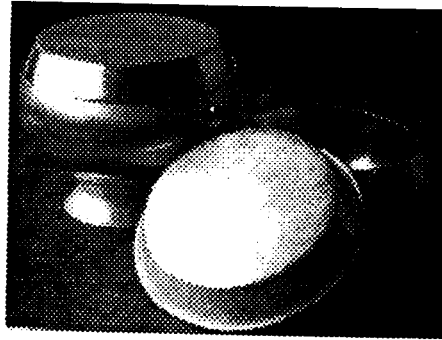

19. การตีบาตร นำบาตรลายตีตะเข็บให้เรียบร้อยอีกครั้ง โดยใช้ค้อนปอนด์ตีบาตรที่คว่ำบนลูกกะล่อน การตีนี้เรียกว่า "ตีเรียงเม็ด"

20. การตะไบบาตร นำบาตรที่ดีแล้วมาตะไบให้เรียบ การตะไบบาตรจะทำบนม้าตะไบ เท้าของช่างด้านหนึ่งจะสอดเข้าไปในบาตร อีกข้างหนึ่งจะยันบาตรไว้ให้ติดกับม้าตะไบ เพื่อความมั่นคงของบาตรซึ่งจะช่วยให้ตะไบได้ดี บาตรที่ตะไบเสร็จเรียบร้อยแล้วเรียกว่า “บาตรขาว” ในการตะไบจะใช้ตะไบ 2 หน้า โดยจะใช้ตะไบเบอร์ 12 และเบอร์ 14

“บาตรขาว”
บาตรที่ตะไบเรียบร้อยแล้ว

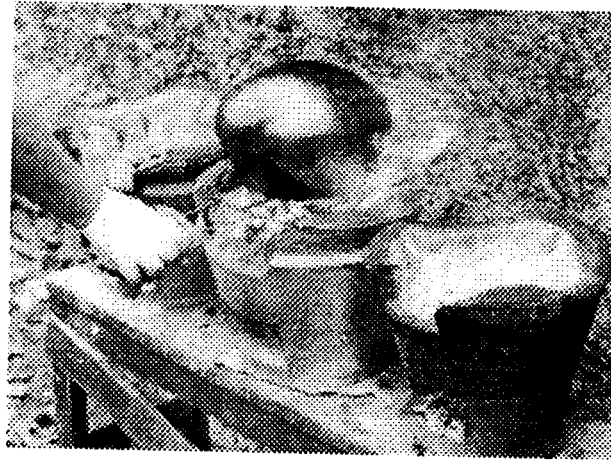
การรมดำ

ขั้นที่ 1 นำบาตรมาขัดให้สะอาด

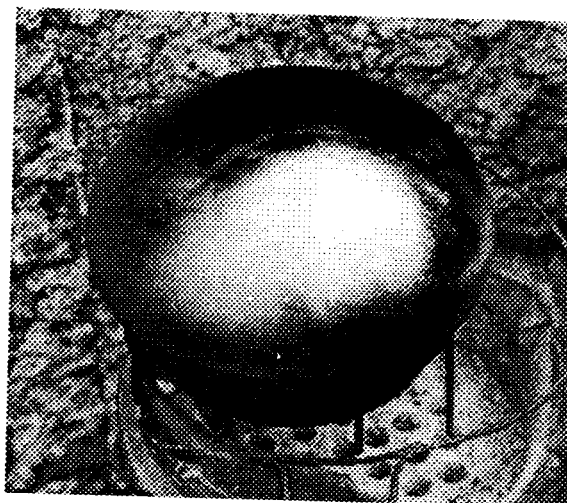
ขั้นที่ 2 ทาน้ำมันกอสอร์หรือชะแล็ก

ขั้นที่ 3 นำบาตรที่ทำด้วยน้ำมันก๊อสหรือชะแล็กมาตั้งไฟเพื่อรมดำ

ขั้นที่ 4 เมื่อรมดำทั่วแล้วก็ยกออกจากไฟ ปล่ยไว้ให้บาตรเย็นแล้วนำไปเคลือบด้วยวานิช
บาตรที่ได้จะดำเป็นเงา

การระบมบาตร การเผาเชียว การเคลือบสี ช่างบาตรชุมชนบ้านบาตรจะไม่ทำ แต่ในที่นี้จะกล่าวให้ทราบถึงขั้นตอนการทำเหล็กให้สุกทั้ง 3 ประเภท เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบทุกกรรมวิธีของการทำเหล็กให้สุก

- **การระบมบาตร** การระบมบาตรมีจุดประสงค์เพื่อให้บาตรแกร่งทนยิ่งขึ้น สามารถใช้ได้ทนโดยไม่เกิดสนิม วิธีการระบมบาตรจะใช้ความร้อนสูงมาก ถ่านที่ใช้ส่วนใหญ่จึงเป็นถ่านไม้สัก หลักสำคัญจะต้องใช้ความร้อนเท่านั้น บาตรต้องไม่โดนเปลวไฟ โดยใช้ถังมาครอบบาตรให้มิด แล้วใช้ไฟเผาข้างนอก การที่จะระบมบาตรได้สวยงามจะต้องขึ้นอยู่กับคุณภาพของเหล็กที่นำมาทำบาตรด้วย บาตรใบหนึ่งจะเผาประมาณ 5-6 ชั่วโมง เผาเสร็จต้องปล่อยให้เย็นเองจึงจะเปิดถังที่ครอบออก ถ้าเปิดออกทันทีจะทำกระเทาะหรือแตกง่าย บาตรที่ได้จะมีสีค่อนข้างดำและด้าน

- **การเผาเชียว** เป็นการเผาด้วยความร้อนสูง ให้เหล็กหลังสารออกมาเคลือบผิวบาตร ถ้าหากกำมะถันจะทำให้เชียวเร็ว เผาเสร็จอาจเคลือบด้วยวานิชอีกรอบก็ได้ บาตรที่ได้จะมีลักษณะเป็นมันวาว มีสีดำอมเขียว

- **การเคลือบสี** เป็นวิธีที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มาทำเหมือนการเคลือบสีรถยนต์ จะมีโรงงานเคลือบสีบาตรที่ ซอยศิริชัย 2 จ.นนทบุรี

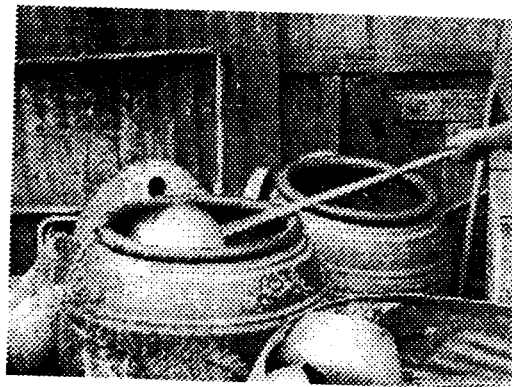
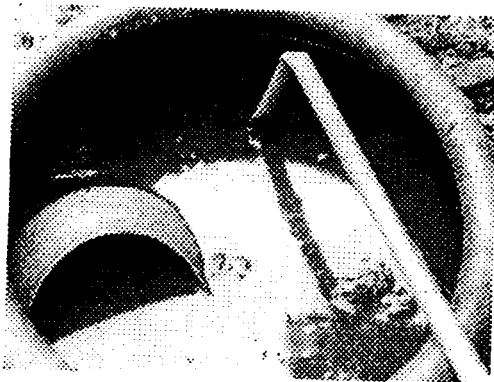
2. การปรับปรุงบาตร

เนื่องจากบาตรเหล็กที่ทำด้วยมือนี้ มีความทนมาก ไม่ค่อยมีการชำรุด แต่เนื่องจากกฎบัตรของไทยจะมีประเพณีการบวชในระยะเวลาแตกต่างกันไป นับตั้งแต่บวช 3 วัน 7 วัน 10 วัน 1 พรรษา หรือมากกว่านั้น เมื่อมีการบวชผู้บวชทุกคนต้องเตรียมอัฐบริวารเพื่อขอบวช ดังนั้นทำให้ระยะเวลาการใช้บาตรแตกต่างกันไปด้วย เมื่อผู้บวชลาสิกขาบทแล้วส่วนใหญ่มักจะถวายอัฐบริวารของตนไว้ที่วัด เพื่อเป็นการบริจาคบริวารเหล่านั้นให้กับผู้ประสงค์จะบวช แต่ยากจนไม่มีทุนทรัพย์ในการจัดซื้อจัดหาอัฐบริวาร ในบางครั้งวัดจะมีบริการเหล่านี้เก็บไว้ไม่ใช้ประโยชน์ก็มาก บริวารอื่น ๆ ยังแจกจ่ายไปยังพระภิกษุที่ยังคงบวชอยู่ได้ เว้นแต่บาตรซึ่งมีพุทธบัญญัติอนุญาตให้ครอบครองได้รูปละ 1 ใบเท่านั้น ดังนั้นบาตรที่เหลือจึงไม่มีผู้นำมาใช้ประโยชน์ ทำให้ความสะอาดเช็ดถู ซึ่งทำให้เกิดสนิมเหล็กขึ้น

ด้วยเหตุนี้จึงมีพ่อค้าไปรับซื้อบาตรเหล่านั้น มาทำการปรับปรุง โดยนำบาตรมาแช่น้ำที่ผสมกรดกำมะถันเพื่อขจัดสนิม แล้วนำมาขัดแต่ง และรมดำ นับเป็นการทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดของการใช้บาตร ซึ่งบาตรเหล่านั้นจะถูกนำไปจำหน่ายยังต่างจังหวัด และจะมีราคาย่อมเยากว่าบาตรใหม่

บัตร์เก่าที่ขึ้นสนิม

นำบัตร์เก่ามาแช่น้ำที่ผสมกรดกำมะถันเพื่อกัดสนิม

นำมาขัดแต่งและทาน้ำมันกอสลหรือชะแล็ก

นำบาตรที่ทาด้วยน้ำมันกอสลหรือชะแล็กมาตั้งไฟเพื่อรมดำ

3. การซ่อมแซมบาตร

พระภิกษุบางรูปใช้บาตรมานานย่อมเกิดการชำรุด บางครั้งก็ส่งมาให้ช่างทำบาตรที่นี้ ซ่อมโดยวิธีอุดรอยชำรุด หากเป็นรูก็จะตักแต่งให้สะอาด จากนั้นนำไปวัดกะขนาดเหล็กเพื่อตัดมาซ่อม แล้วตัดเหล็ก จักเหล็กที่จะปะนั้น จากนั้นก็ดำเนินขั้นตอนตามวิธีการประกอบบาตร เพียงแต่ทำเฉพาะ แหงมีได้ทำทั้งใบ

บทที่ 5

ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ

ชุมชนบ้านบาตรในปัจจุบัน

ชุมชนบ้านบาตรในปัจจุบันมีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ 1,000 หลังคาเรือน สภาพของชุมชนทางกายภาพก็ไม่แตกต่างจากในอดีตมากนัก กล่าวคือ ลักษณะของบ้านเรือน โครงสร้างและรูปแบบของบ้านที่พักอาศัย สภาพถนน และสาธารณูปโภคภายในชุมชน ชาวบ้านที่อยู่อาศัยก็ยังคงเป็นคนบ้านบาตรโดยกำเนิดเป็นส่วนใหญ่ แต่สิ่งที่แตกต่างไปจากอดีตที่ผ่านมาประมาณ 20 ปี ก็คือการประกอบอาชีพของชาวบ้านบาตร เดิมชุมชนบ้านบาตรประกอบอาชีพการทำบาตรขาย ทำกันทุกคนทุกครัวเรือน กล่าวได้ว่าทุกคนที่บ้านบาตรเป็นช่างทำบาตร แต่ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านบาตรได้หันไปประกอบอาชีพอื่นกัน มากขึ้น ได้แก่ อาชีพรับจ้าง ทำงานในโรงงาน เป็นยาม ค้าขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นต้น ส่วนคนรุ่นใหม่ก็ประกอบอาชีพรับราชการ อาชีพรับจ้าง อาชีพส่วนตัว เช่น รับเหมา ค้าขาย เป็นต้น คงเหลือคนที่ประกอบอาชีพทำบาตรเพียงประมาณ 20 ครัวเรือนเท่านั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ของคุณสุเทพ สุทธิศิ

“เมื่อก่อนเท่าที่จำได้ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๔ ที่บ้านบาตร ทำบาตรกันทุกบ้าน ทำกันมาก คนที่มาหาจะมานั่งคุยกันไม่รู้เรื่องเลย เสี่ยงการทำบาตรจะดังมากทั้งเคาะทั้งตีทำกันตั้งแต่ตื่นเลย จนกระทั่งตะวันตกดิน แต่ปัจจุบันคนเลิกทำกันไปเกือบหมดแล้ว เหลือเพียง ๒๐ กว่าบ้านเท่านั้นที่ทำ เรานั่งคุยกันเนี่ยสบายมาก ฟังกันชัด แต่ถ้าเป็นเมื่อก่อนจะคุยกันไม่รู้เรื่องเลย เสี่ยงตีบาตร เคาะบาตร ดังสนั่นหวั่นไหว เขาบอกว่าทำแล้วไม่พอกิน เป็นงานที่ต้องใช้ความอดทนผู้ไปทำงานโรงงาน หรือเป็นยามอะไรต่าง ๆ ดึกว่าเยอะ เหตุคนเลิกทำก็คงเป็นเพราะว่าบาตรบ้มาจากโรงงานเขาทำกันมาก ราคาถูกลงกว่าของเรา”

นอกจากนี้นายเตี้ย ช่างทำบาตรอีกผู้หนึ่งได้กล่าวเสริมว่า

“ทุกวันนี้คนเขาเลิกทำกันเกือบหมดแล้ว ผู้พอกบาตรบั้งจากโรงงานเขาไม่ได้ ทำแล้วมันไม่พอกกินสู้ไปขายของ ทำงานโรงงาน หรือทำงานรับจ้างดีกว่า เด็กรุ่นใหม่เรียนหนังสือก็ไม่สนใจที่จะทำต่อ คนแก่ ๆ ก็บั้นวันจะหมดไป การทำบาตรของพวกเขาก็น้อยลง คนที่ทำอยู่มีไม่กี่บ้านนับได้เลยประมาณ ๒๐ บ้าน ที่ผมทำอยู่เพราะใจรัก เสียายเป็นอาชีพตั้งแต่สมัย ปู่ ย่า ตายาย ปู่ ย่า ตายาย ให้มา เราก็ทำมันไปทำไปจนกว่าจะทำไม่ไหว”

การเสื่อมสูญของหัตถกรรมการทำบาตร

จากการที่สังคมได้เริ่มเปลี่ยนแปลง เข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม การนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตเครื่องอุปโภคและบริโภคต่าง ๆ เพื่อให้ผลิตได้ทีละมาก ๆ เป็นการลดต้นทุนการผลิต ทำให้สินค้ามีราคาถูก ชุมชนบ้านบาตรก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากกระแสของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว กล่าวคือเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีการก่อตั้งโรงงานผลิตบาตร โดยวิธีการปั๊ม กรรมวิธีดังกล่าวสามารถผลิตบาตรได้ทีละมาก ๆ วันหนึ่งสามารถผลิตได้เป็นร้อย ๆ ใบ ส่วนชาวบ้านบ้านบาตรสามารถทำบาตรได้วันละ ๑-๒ ใบเท่านั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายสุเทพ สุทิตติ

“เหตุที่ซบเซาเพราะช่วง พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นมา เป็นช่วงที่ทางโรงงานเขาทำบาตรปั๊มขึ้นมา แรกเริ่มที่จะค่อยสลายไปเล็ก ๆ น้อย ๆ เนื่องจากบาตรปั๊มที่ออกมาจากโรงงานประมาณปี ๒๕๑๐ กว่า ๆ โรงงานอยู่แถว ๆ บางบอน ราคาในยุคนั้นก็พอ ๆ กับบ้านบาตร ตอนนั้นบาตรใบหนึ่งประมาณ ๕๐-๗๐ บาท โรงงานเขาขายแบบเครดิต คือเอาของไปวางขายแล้วเก็บเงินทีหลัง แต่ของเราผ่อนรับเหมือนข้าวสารกรอกหม้อขายก็ต้องรับเงินเลย เงินสด ๆ สี่หุ้ม ห้าหุ้ม ยังไปส่งกันเลย เข้าทำแต่เข้า เย็นมาก็เอาไปส่งเลย ไปส่งแถวเสาชิงช้า สามเพ็ง พาหุรัด เขียวราช (ร้านสังฆภัณฑ์) เมื่อก่อนร้านทั้งหมดเลยต้องใช้บาตรของบ้านบาตร เป็นขาประจำ เดียวนี้ไม่ได้ส่งแล้ว มีแต่ย่านเสาชิงช้า”

นอกจากการก่อตั้งโรงงานทำบาตรแล้ว ยังมีปัญหาที่สำคัญอีกปัญหานหนึ่ง ที่ทำให้งานหัตถกรรมการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตรจะเลือนหายไปจากสังคมไทย คือ ปัญหาการสืบทอดวิชาช่างบาตรของคนรุ่นใหม่คนรุ่นลูกหลานไม่สนใจที่รับการถ่ายทอดวิชาชีพการทำบาตร เพราะมีแนวคิด ความรู้สึก และวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป สังคมในปัจจุบันเน้นความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าความเจริญทางด้านศีลธรรม คุณธรรม เห็นความสำคัญทางด้านอุตสาหกรรมมากกว่างานทางด้านหัตถกรรม จึงทำให้เด็กรุ่นใหม่เห็นว่างานทำบาตรเป็นงานที่ยาก ต้องใช้ความอดทน และที่สำคัญก็คือ รายได้ไม่พอกับการยังชีพ ประกอบการทำบาตรเป็นงานที่มีขั้นตอนมาก เป็นงานที่ต้องใช้ฝีมือ ความพยายาม

ความอดทน และความขำนาญเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการให้สัมภาษณ์ของ นายสุเทพ สุทิต และนายเตี้ย ช่างบาตรอีกคนหนึ่งว่า

นายสุเทพ สุทิต

“ เหตุที่ไม่มีคนศึกษาหรือรับการถ่ายทอด และคนมองเห็นว่าไปค้าขายหรือไปทำงานอย่างอื่นดีกว่า ไปทำงานโรงงานดีกว่า ไปรับราชการดีกว่า พอเด็กรุ่นหลังมีการศึกษาเรียนมากก็ไม่มาทำ ไปประกอบอาชีพอื่น มองเห็นว่าทำยาก ต้องใช้ความอดทน ความพยายามอย่างมาก ผมมีลูก ๒ คน มีหลาน ๗ คน แต่ไม่มีใครทำ เพราะมันมีขั้นตอนมาก การทำบาตรทำคนเดียวได้ไหมได้ แต่เป็นคน ๆ อย่างผมได้วันละใบ แต่บางคนทำไม่ได้ ทำหนึ่งวันแต่ไม่มีเวลาพัก ปัจจุบันของผมราคา ๓๐๐-๔๐๐ บาทที่ ๕๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับความใหญ่ของบาตร บางทีมีคนให้มากกว่าที่ตั้งไว้ แล้วแต่ความพอใจของลูกค้า ปัจจุบันของผมไม่ทำส่งร้านแล้ว มีคนสั่งทำ เป็นลูกศิษย์ลูกหาของพระมาว่าให้ทำ การทำบาตรทุกคนไม่สามารถทำได้ทุกขั้นตอน ขั้นตอนการทำบาตรมีมาก และแต่ละขั้นตอนต้องใช้ความละเอียด ความเชี่ยวชาญ อย่างการตัดหน้าวัวต้องกะให้ดี มันพูดเขาไม่สนใจ ไม่เห็นความสำคัญ เด็กเดี๋ยวนี้ไม่เหมือนเด็กเมื่อก่อน”

นายเตี้ย ช่างทำบาตร

“ เด็กรุ่นใหม่เขาไม่ทำกันแล้ว เขาไม่เอากันหรอก เขาบอกว่ามันยาก ขั้นตอนเยอะกว่าจะทำได้แต่ละบาตรต้องใช้เวลาเป็นวัน ๆ บางทีวันหนึ่งยังไม่ได้เลย เขาเรียนหนังสือกันสูง ๆ เขาก็ไปทำงานอย่างอื่น ปัญหาการทำบาตรมันอยู่ที่ว่ามันมีขั้นตอนเยอะ และแต่ละขั้นตอนมันต้องอาศัยฝีมือ และความชำนาญ ขนาดผมทำอยู่ทุกวัน ลูกหลานผมยังไม่สนใจเลย ผมพยายามเรียกเขามาดู พยายามจะสอน แต่เขาไม่เอากัน เขาบอกว่าเขาจะไปดูหนังสือ ไปดูหนัง เดี่ยวเรียนจบเขาก็จะไปทำงาน”

ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตร

ปัญหาและอุปสรรคของการสืบทอดการทำบาตรของชุมชนบ้านบาตร มีหลายประการอาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

1. ความทนทานของบาตร บาตรหลักที่ทำจากชุมชนบ้านบาตรนั้น มีความคงทนมาก “ขนาดเอชวานมาจามยังไม่แยก” (สัมภาษณ์นายสุเทพ สุทิต เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2537) ประกอบกับพุทธบัญญัติให้พระภิกษุมีบาตรครอบครองไว้ได้รูปละ 1 ใบเท่านั้น จึงทำให้ความต้องการบาตรนั้นมีไม่มากนัก ประกอบกับมีการนำบาตรเก่ามาปรับปรุงใหม่ ยังเป็นการลดความต้องการปริมาณบาตรลงไปอีก

2. กำลังการผลิต ช่างฝีมือดี ๆ ของชุมชนบ้านบาตรนั้น สามารถทำบาตรได้วันละ 1-2 ใบเท่านั้น ในขณะที่โรงงานทำบาตรปั๊มซึ่งได้รับอนุญาตให้ตั้งขึ้นประมาณปี 2514-2516 ในแต่ละวันสามารถผลิตได้จำนวนมาก ทำให้ต้นทุนในการผลิตต่ำกว่า ส่งผลให้มีราคาขายที่ถูกกว่าบาตรที่ผลิตด้วยมือ

3. วัสดุที่ใช้ ปัจจุบันโรงงานทำบาตรปั๊มได้พัฒนาวัสดุที่ใช้ทำบาตรเป็นโลหะสแตนเลส ซึ่งมีคุณสมบัติไม่เป็นสนิม ในขณะที่บาตรที่ผลิตจากชุมชนบ้านบาตรทำด้วยเหล็กกรมดำ หากดูแลรักษาไม่ดีก็ทำให้เกิดสนิม ดังนั้นพระภิกษุส่วนใหญ่จึงนิยมใช้บาตรปั๊มหรือบาตรสแตนเลสมากขึ้น

4. การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม ค่านิยม ความเชื่อ ในปัจจุบันภาวะสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลง การแข่งขันต่อสู้เพื่อการอยู่รอดในสังคมมีมากขึ้น คนจึงมุ่งคำนึงถึงตนเองก่อน การประกอบอาชีพทำบาตรพระในปัจจุบันรายได้ไม่พอกับค่าครองชีพ ไม่สามารถสนองตอบความต้องการของสังคมที่เปลี่ยนไป

ราคาค่าตอบแทนของการทำบาตร

- บาตรขนาดเล็ก 7 นิ้ว ราคาใบละ 100-200 บาท
- บาตรขนาดกลาง 8 นิ้ว ถึง 8 นิ้วครึ่ง ราคาตั้งแต่ 200-400 บาท

ข้อเสนอแนะ การอนุรักษ์และสืบทอดการทำบาตร

1. รัฐบาลควรสนับสนุนด้านวัตถุดิบในการผลิต เพื่อลดต้นทุนการผลิต
2. รัฐบาลควรสนับสนุนการค้นคว้าวิจัย รวบรวม เผยแพร่การรณรงค์เกี่ยวกับการทำบาตร ไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ
3. ส่งเสริมและสร้างความภาคภูมิใจให้กับช่างบาตร เพื่อให้เขาเหล่านั้นตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ในการสืบทอดงานหัตถกรรมของกลุ่มชนของตนที่บรรพบุรุษได้ให้ไว้ยังอนุชนรุ่นหลัง
4. หน่วยงานให้ทุนรุ่นหลังเห็นถึงคุณค่า ความสำคัญ และความจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์และสืบทอดหัตถกรรมการทำบาตรของบรรพบุรุษของตนไว้ ทำให้เกิดความตระหนักว่างานทำบาตรนั้นเป็นงานที่สามารถเลี้ยงชีพได้ ประกอบเป็นสัมมาอาชีพที่มีรายได้ดีอาชีพหนึ่งที่ไม่แพ้อาชีพอื่น

บรรณานุกรม

- จินตนา กระบวนแสง. เครื่องประกอบสมณศักดิ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521.
- ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. ปฐมสมโพธิกถา กรุงเทพมหานคร :
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530.
- _____. วินัยมุขเล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- ประสาร ทองภักดี และคณะ. รายงานการวิจัยเชิงสำรวจศิลปอาชีพ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ธุรกิจบัณฑิต, 2529.
- เปลื้อง ณ นคร. พจนานุกรม เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- พระเทพเวที. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธา
การพิมพ์, 2532.
- พระธรรมโกศาจารย์ อนุจารีเถระ. ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์ณศ,
2522. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายฟุ้ง อันเจริญ
- พระมหาวิจิตรวศ์. พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2515.
- ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 16. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ท่าพระจันทร์, 2522.
- วิจิตรมาตรา, ชุน. สำนวนไทย. ธนบุรี: บุรินทร์การพิมพ์, 2514.
- วิทย์ พินคณเงิน. "บาตร." สตรีสาร 18114 (25 กรกฎาคม 2508).
- วิสิษฐ์ เดชกุญชร. "คนละโลก." มติชนสุดสัปดาห์. 6,1954 (10-16 กรกฎาคม 2526).
- อนุমানราชธน, พระยา. ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, ปลูกเรือน-แต่งงาน ชุดประเพณีไทย.
กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.
- _____. ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ตรุษ-สารท ชุดประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร: สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516.
- _____. ประเพณีเบ็ดเตล็ด ชุดประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2508.
- อ.ป. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ หนังสือชุดลัทธิประคับภักอนุสรณา. พิมพ์ครั้งที่ 6
กรุงเทพมหานคร: มหานครการพิมพ์ [ม.ป.ป.]
- อุทัย สันธุสาร สารานุกรมไทย. กรุงเทพมหานคร: อาศรมศิลป์และศาสตร์, 2515.

สัมภาษณ์

เตี้ย. ครูช่างบ้านบาตร. สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2532 .

_____. ครูช่างบ้านบาตร. สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2532.

สุเทพ สุธดิส. ครูช่างบ้านบาตร. 17 เมษายน 2537.

_____.ครูช่างบ้านบาตร. สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2537.

_____.ครูช่างบ้านบาตร. สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2537.